

A báró Podmaniczky
család szerepe a 18–19. századi
magyar kultúrában

A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában

Szerkesztette
GURKA DEZSŐ

Gondolat Kiadó
Budapest, 2017

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadó könyvei nagy kedvezménnyel az interneten is megrendelhetők.

www.gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolat

© Szerzők, szerkesztő, 2017

A kiadásért felel Bácskai István

Szöveggondozó Gál Mihály

A kötetet tervezte Lipót Éva

A borítót Ludwig Rohbock *Aszód látképe a Podmaniczky-kastélyokkal* című
vízfestményének felhasználásával Pintér László készítette.

ISBN 978 963 693 817 8

Tartalom

Előszó	7
POÓR JÁNOS Európai látókör, hazai horizont	11
A Podmaniczkyak hazai és külföldi kulturális kapcsolatai a 18–19. század fordulóján	
SZ. KRISTÓF ILDIKÓ Alexander von Humboldt és a Podmaniczkyak <i>Mozaikok a földrajz és az egyetemes néprajz 19. századi tudománytörténetéhez</i>	25
SZILÁGYI MÁRTON Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna irodalmi szalonja <i>Legenda és valóság</i>	41
LATZKOVITS MIKLÓS – RAB IRÉN Az Inscriptiones Alborum Amicorum és Podmaniczky Sándor (1758–1830) emlékkönyvei	55
KRÁSZ LILLA „Respublica litteraria Podmaniczkyana” <i>Báró Podmaniczky József nyugat-európai utazása egy útitárs naplójának tükrében</i>	73

Báró Podmaniczky Károly kulturális kapcsolatrendszere

PAPP GÁBOR	
Podmaniczky Károly báró, a minerofil bányatiszt	91
GURKA DEZSŐ	
Báró Podmaniczky Károly német kulturális kapcsolati rendszerének alakulása	111
TARI LUJZA	
Magyar zene Carl Maria von Weber műveiben <i>Podmaniczky Károly mint közvetítő?</i>	133
BALOGH PIROSKA	
Podmaniczkyak és Hunfalvyak <i>Egy „regényes” kapcsolat irodalomtörténeti hatásairól</i>	155

A Podmaniczkyak szellemi és tárgyi hagyatéka

DETRE JÁNOS	
Podmaniczky János testamentuma	175
KURUCZ GYÖRGY	
A racionális gazdálkodás könyvészete az egykori Podmaniczky és Prónay családi könyvtárak állományában	191
OMBÓDI ILDIKÓ – FATSAR KRISTÓF	
Az aszódi Podmaniczky-kastély kertjei	205
BALÁZSIK TAMÁS	
Adatok az aszódi Podmaniczky-kastély építéstörténetéhez	222
Resümees • Summaries	239
A kötet szerzői	253
Képmelléklet	257

Előszó

Jelen tanulmánykötet írásai a báró Podmaniczky család egyes tagjainak a magyar társadalmi és kulturális modernizáció érdekében kifejtett tevékenységét veszik számba, elsődlegesen azokat az irodalom-, művészet- és tudománytörténeti vonatkozásokat, amelyek egyszersmind a 18–19. századi Európa művelődéstörténetének hatásterében is elhelyezhetők. A három tematikus blokk keretében a 18. század közepétől egyre növekvő politikai és kulturális befolyással rendelkező bárói família több olyan reprezentánsának munkássága kerül új megvilágításba, akiknek tevékenységével részben már a korábbi szakirodalom is foglalkozott, ám Podmaniczky József vagy Podmaniczky Anna Mária portréja mellé kevésbé ismert karakterek – így például Podmaniczky Károlyé vagy Podmaniczky Lajosé – is felkerültek a korabeli magyar művelődés e szegmensének itt felvázolt tablójára.

Poór János bevezető tanulmánya az európai fejlődési régiók összefüggésében vázolja fel a 18. századi Magyar Királyság társadalmának karakterisztikumait, középpontba állítva azt a jelenséget, hogy a nyugat-európai fejlődési szinttől való leszakadás és a növekvő távolság ellenére a kultúra területén ezzel ellentétes tendenciák, vagyis eredményes felzárkózási törekvések is megfigyelhetők.

Az első tematikus blokk írásai három Podmaniczky családtag – József, Anna Mária és Lajos – irodalmi és tudományos korrespondenciáit helyezik középpontba. Sz. Kristóf Ildikó tanulmánya az Alexander von Humboldt magyar ismerőseként azonosított Bács-Bodrog vármegyei főispán tevékenységét egy kevésbé ismert szempontból mutatja be, amikor is a hazai etnológia és antropológia kialakulásának történetébe illeszti be e kulturális kontaktust. Szilágyi Márton egy

már sokszor exponált – s mint a tanulmány konklúziójából kiderül, jobbára túlexponált – jelenséget, Podmaniczky Anna pesti szalonjának működését elemzi, s új források bevonásával mutatja be a pesti társasélet egyik fontos közegének tényleges irodalomtörténeti súlyát és szerepét. Krász Lilla tanulmánya báró Podmaniczky József és két útitársa németországi, illetve hollandiai tanulmányútjáról ad képet egy – nagy valószínűséggel az evangélikus lelkész Sontagh Sámuelnek tulajdonítható – diáriumtöredék alapján, rekonstruálva a három magyar peregrinusnak a kor neves literátoraival, tudósaival és gyűjtőivel folytatott diskurzusait, s így kialakult kapcsolati hálózatát. Rab Irén és Latzkovits Miklós a Podmaniczky családban tradíciónak számító nyugat-európai egyetemjárást abból a szempontból interpretálja, hogy a család egyes tagjainak emlékkönyvei, s elsődleges Podmaniczky Lajosé, milyen specifikumokat mutatnak, s hogy azok a bejegyzők személye révén milyen kulturális értéket képviselnek a korabeli album amicorumok jellemzőihez képest.

A második tematikus egység a család egy kevésbé ismert és elismert reprezentánsának, Podmaniczky Károlynak a kapcsolati hálóját vizsgálja. Papp Gábor a bányatanácsos báró mineralógusi, s elsődlegesen gyűjtői tevékenységét a részletesen felvázolt, és több új adatot is tartalmazó életrajz előterében értékeli. Gurka Dezső Podmaniczky Károly német kapcsolati rendszerét egyrészt abból a szempontból elemzi, hogy a báró tanulmányútjai és házasságai révén miként került kapcsolatba a korszak irodalmának és tudományainak reprezentánsaival, másrészt pedig a mineralógus Schelling-tanítvány által képviselt modernizációs szemlélet tipológiai megközelítésére tesz kísérletet. Tari Lujza írása a Carl Maria von Weber ouvre-jében fellelhető magyaros zenei motívumok eredetére fókuszál, s a főnemest – számos, korábban ebben az összefüggésben nem vizsgált Weber-zenemű esetében is – azok közvetítőjeként mutatja be. Balogh Piroska írása Hunfalvy Pál Podmaniczkyakkal való – s úgyszintén Podmaniczky Károlytól induló – kapcsolatát, illetve annak irodalomtörténeti aspektusait taglalja, mindenekelött pedig Hunfalvy iniciatív szerepét Podmaniczky Júlia és Frigyes írói munkásságának kialakulásában.

„A Podmaniczkyak tárgyi és szellemi hagyatéka” című zárófejezet által kijelölt helyszín természetesen Aszód és környéke. Detre János írása az evangélikus templom építtetőjének, Podmaniczky Jánosnak a portróját a donátor 1738-ban írott verses végrendelete alapján mutatja be, számba véve a pietista gondolkodású főnemes hitvallásának bibliai és teológiai utalásait. Kurucz György tanulmánya arról ad képet, hogy a 18–19. század fordulójának korszerű mezőgazdasági szakmunkái milyen mértékben voltak jelen a Podmaniczkyak, illetve a Prónayak könyvtárában, továbbá arról, hogy a két evangélikus család szakkönyv-állománya milyen koncepcionális és mennyiségi sajátosságokat mutat a Festetics grófok keszthelyi bibliotékájának szakgyűjteményével történő összehasonlítás alapján. Ombódi Ildikó és Fatsar Kristóf a levéltári források és a katonai felmérések térképei segítségével rekonstruálja az egykori aszódi kastélykert térbeli viszonyait, növényzetét és annak változásait. Balázsik Tamás írása a kastély különböző építési periódusairól ad számot, mintegy térben jelenítve meg az építtetők öröklési viszonyait, s részletes leírását ad a díszterem Kracker János Lukács által festett freskóiról is.

A kötet tanulmányainak alapját túlnyomórészt a 2015 májusában Aszódon megrendezett Podmaniczky-konferencia előadásai képezték.¹

A szerkesztő

¹Ezúton szeretnék köszönetet mondani Lőrincz Csaba lelkész úrnak, aki az Aszódi Evangélikus Gyülekezet közösségi termében helyet adott konferenciánknak.

POÓR JÁNOS

Európai látóköri, hazai horizont

A legjobb értelemben vett nemzeti önbecsülésnek jót tesz – növeli –, ha jeles főúri családok tagjainak élettörténetével és tevékenységével foglalkozunk. Figyelemre méltó pályát befutó, esetenként a politikai gondolkodásban kiemelt helyet kapó politikusokat, ismert gazdasági szakembereket, nagy műveltségű, irodalom- és zeneértő (sokszor művelő) mecénásokat találunk közöttük, akik nemcsak saját koruk így vagy úgy meghatározó, ismert személyiségei voltak, hanem sokuk maradandó nyomot hagyott maga után. A konferencián elhangzott előadások alapján írt tanulmányok meggyőzhetik az olvasót arról, hogy az Esterházyak, Széchényiek, Grassalkovichok, Festeticsek, Dessewffyék és más családok legjelesebb alakjai mellett a Podmaniczky család több tagját is méltán említhetjük azok között, akiknek hála leszögezhető: szellemi és kulturális tekintetben, európai látóköri arisztokráciája révén, Magyarország az akkori Európának szerves része volt. A képet azonban – ha tágabb horizontot vonunk – árnyalni kell, és egyre sötétebbé válik.

Európai látóköri arisztokratákkal találkozunk másutt is. Ausztriában, a Cseh-Morva Királyságban, hogy csak a birodalmon belül maradjunk, de nincs szégyenkeznivalója a térképről lassan eltüntetett Lengyelországnak, és természetesen Oroszországnak sem, hogy csak egy közeli és egy, a 18. században „közeledő” szomszédot említsünk. Viszont ami az irodalmat, művészeteket, zenét, tudományt illeti, Magyarország (és maradjunk csak Magyarországnál!) nem mérhető a korabeli Németország, Anglia, Franciaország mércéjével. Ami pedig politikai berendezkedését, jogrendjét illeti, jórészt átsuhantak fölötte a felvilágodás, a szabadszűműveltség és a francia forradalom alapvető do-

kumentumaiban megfogalmazott, részben a politikai gyakorlatban is (igaz, részben végzetesen eltorzulva – lásd jakobinus terror!) jelentkező modern eszmék. A történettudományban rendinek, nemesinek, a korban ősinek, antiknak (avita, antiqua) nevezett alkotmány – amely a Podmaniczky család legjelesebb, a konferencián bemutatott tagjai többségének az életében is Magyarország mérvadó alkotmánya volt még – szilárd bástyaként állt ellen a modern eszmék „támadásainak”. Értelmezzük a fentieket!

A 18–19. század országgyűléseinek egyik leggyakrabban használt szava az alkotmány volt. 1791-ig Európában ugyan írott alkotmány nem létezett, de másutt is használták a szót. A Német Birodalomban és Franciaországban megnevezett alaptörvényekhez kötötték. Magyarországon, „lebegett”, de azért – a nüanszokon vitatkozva – meg lehet nevezni azokat a(z alap)törvényeket, amelyeken az imaginárius alkotmány nyugodott.

Ami a dinasztia és az ország viszonyát illeti, az 1722/23:1–2. törvénycikk (a magyar Pragmatica Sanctio), a III. Károly óta „állandó” koronázási hitlevél és az 1791:10. és 12. törvénycikk emelendő ki. A rendi jogokat és köteleességeket Werbőczy *Hármaskönyvének* I. rész 9. címe, az 1715:8., 23. és az 1741:8. törvénycikk alapján elégségesen körbe tudjuk írni (egyéb, alaptörvények közé „javasolható” cikkelyek a lényeghez nem sokat adnak hozzá). A trónöröklést és a birodalom részeinek egymáshoz való viszonyát a Pragmatica Sanctio időtállóan rendezte (az örökösödés rendjét egyébként nem minden eshetőségre nézve, csak de facto nem került napvilágra e „fogyatékosága”).¹ A század folyamán folyamatosan a rendiség javára módosuló hitlevél biztosította a rendi jogokat és előjogokat. II. Lipót hitlevelének első pontjában már ott szerepelt az 1741:8. törvénycikk is, I. Ferencé már a koronázás addig nem kötelező, az 1791:3. tc-ben kötelezővé tett, a trón megörökléséhez képest fél éven belüli időpontját is hitlevelébe emelte (ennek hiányában lehetett legitim király koronázás nélkül is

¹ Hajnóczy József: Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon, in *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. (Szerk. Csizmadia Andor) Akadémiai, Budapest, 1958, 100.

II. József 1780-ban). Az említett 1791-es cikkelyek (10., 12.) az ország függetlenségét, saját törvényei és szokásai alapján való kormányzását, illetve a törvényhozó hatalom király és rendek közötti megosztását, rendeletek és pátensek révén való kormányzatának tilalmát szögezték le (újra).

Ezek a törvénycikkek az örökösödés rendjének és az ország külön kormányzatának rögzítése mellett jórészt vagy kizárólag a nemesi (elő)jogokról szóltak. A legfőbb az adómentesség, és ez az említett 1741:8. tc. szerint immár országgyűlési vita tárgyává sem volt tehető. Esetleges feladása a századfordulón sem volt mérlegelés tárgya mérvadó politikai fórumokon (a legjelesebb arisztokrata és nemesi családok körében is csak elvétve), ellenkezőleg: a századforduló országgyűlési tárgyalásainak tanúsága szerint az érintettek a nemesség díszének tekintették, és öntudatosan ismételték megtartásának szükségességét² (az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, az 1789 augusztusi franciaországi események – a nemesi privilégiumok felszámolása –, az 1791-es és az 1793-as, életbe nem lépett francia alkotmány megszületése után).

Az előjogai fölött őrkdő *natio hungarica* – tetszik, nem tetszik – a magyar társadalomfejlődés tehertétele volt. Nem kapcsolódott a modern nemzet és a patriotizmus rég megszületett és a francia forradalom által a gyakorlatba is átültetett fogalmához. A nemzet a francia enciklopédia szerint „gyűjtőnév, amelyet bizonyos területet lakó, bizonyos határok közé zárt s egyazon kormányzatnak engedelmeskedő jelentős számú népesség jelölésére használnak”.³ A definíció világos: az enciklopédia nemzeten az állam polgárainak az összességét értette (nem a kiváltságokkal felruházottak szűk körét). De nézzünk meg még egy fontos fogalmat, a haza szócikket! A görögök és a rómaiak – olvassuk – nem ismertek drágábbat és szentebbet a hazánál. Szerintük a haza az a föld,

² *Magyar Ország Köz-Gyűlésének Jegyző-Könyve (...)*. Pesten, 1807, 312, 628; *Magyar Ország Gyűlésének Jegyző Könyve (...)*. Po'sonyban, 1808, 216, 298; *Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző Könyve (...)*. Pozsonyban, 1811 és 1812, 153.

³ *A francia enciklopédia*. (Összeáll. Győry János) Gondolat, Budapest, 1962, 145.

amelynek a megőrzése minden lakójának érdeke, amelyet, lévén a saját boldogságának a helye, senki nem akar elhagyni, amely menedéket nyújt az idegeneknek is. A haza anya, aki csak annyira különbözteti meg gyermekeit, amennyire azok (nyilván a természet véletlene folytán) elütnek egymástól. A lakói nem egyenlők, ezt tudomásul veszi, de nem akarja, hogy szegények és elnyomottak legyenek a gyermekei. A vezetők és a vezetettek megkülönböztetés nélkül alá vannak vetve a törvényeknek. A hazaszeretet pedig nem más, mint a törvények és az állam általános java iránti elkötelezettség, olyan politikai erény, amely révén az egyén önös érdekeit alárendeli a közérdeknek, stb.⁴

Hogy a kontrasztot (azt, hogy a *natio hungaricának* semmi köze nem volt a modern nemzet- és hazafogalomhoz) érzékeljük, tekintsünk bele Hajnóczy József egy 1785-ös levelébe! A nemes Magyarországon a parasztot a rabszolgájának tekinti, az alkotmány egymás természetes ellenségévé teszi őket – olvassuk. Semmi remény arra, hogy a nemes elfogadná, hogy a parasztot természettől fogva ugyanazok a jogok illetik meg, mint őt, és hogy belássa: az állam alkotmánya csak akkor lesz szilárdan megalapozva, ha attól a paraszt is előnyt remélhet. (Az enciklopédiával szólva: semmi remény arra, hogy önös érdekeiket a kiváltságosok alárendelik a közérdeknek.) Ami pedig a *natio hungarica* politikai teljesítményét illeti, Hajnóczy szerint hasonlóan sötét a kép. A nemességet mintegy ötszázan képviselik az országgyűlésen, de valójában alig tízen vesznek részt a törvényhozásban, a többi megfélemlített vagy megvesztegetett „automata gép”.⁵ Az 1790/91-es országgyűléshez nagy reményeket fűzött, a rendi Magyarország modernizálását. Egy 1790-es kéziratában remélte, hogy az összeülő országgyűlés a *Corpus Jurist* lényegében félretolja, és új alkotmányt hoz tető alá, olyat, amelyben minden életsorsú ember védelmet talál.⁶ 1791-es, nyomtatásban megjelent munkájában az alaptörvények

⁴ A francia enciklopédia, 144 sk.

⁵ Poór János: *Hajnóczy József*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998, 155.

⁶ Hajnóczy József: A magyar országgyűlésen javaslandó törvények lényege, *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*, 49. sk.

szabatosabb megállapítását javasolta, és azok részévé kívánja tenni a lelkiismereti, gondolat- és vallásszabadságot, a cenzúra eltörlését, a birtokszerzés szabadságát, a törvény előtti egyenlőséget stb.⁷ 1792-es értekezésében alapelveként mondja ki, hogy a nemeseket meg kell adóztatni.⁸ Ekkor még reménykedett a *natio hungarica* belátásában és együttműködésében (de 1794-ben már igazgatóként ott volt a rendi Magyarországot elsöpörni kész jakobinusok között).

Hajnóczyhoz hasonló, emblemikus alakja volt a *hungarus patriótáknak* (a most nem taglalható fogalmon az államhatárokon belül élő országlakosokat, a nemzet egésze iránt elkötelezett gondolkodókat értem) Berzeviczy Gergely, a társadalom gyökeres megreformálásának, a rendi válaszfalak teljes lerombolásának a híve. Mint magyar nemesnek, írta több munkájában is, valójában nincsenek problémái. De ő elsősorban patrióta, és az igazi patrióta nem a saját érdekeit nézi. Szép szavak, de életművével hitelesítette. Az 1802-es országgyűlésről írt munkája, a parasztok állapotáról írt értekezése, a magyar történelmet áttekintő terjedelmes összefoglalója, alkotmányelméleti, kereskedelmi és gazdasági tárgyú írásai (kéziratok és nyomtatásban megjelent munkák vegyesen) megelőlegezték a reformkor programját: jobbágyfelszabadítás, népképviselő, törvény előtti egyenlőség, tulajdonszerzés szabadsága stb. A rendi Magyarország felszámolását ő azonban csak felülről, katonai megoldástól remélte, a polgárt és parasztot megvető rendi Magyarországot illetően nem voltak illúziói.⁹ (Nem véletlenül írt 1809-ben alkotmánytervet Napóleonnak is.¹⁰)

⁷ Hajnóczy József: Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről szóló közjogi értekezés, in *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*, 239. sk.

⁸ Hajnóczy József: A különféle közterhekről szóló értekezés, in *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*, 290.

⁹ [Berzeviczy Gergely]: Ueber den ungarischen Reichstag vom Jahre 1802, in *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie* I. Göttingen, 1806, 117; Poór János: Gergely Berzeviczy über Ungarn und Österreich im Zeitalter der Napoleonischen Kriege, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*. C. Jahrgang. Graz, 2009, 521.

¹⁰ Marczali Henrik: Berzeviczy Gergely magyar alkotmánytervezete Napóleonnak ajánlva, *Budapesti Szemle* (231), 1933, 16–40, 182–200.

A hungarus patrióták a natio hungaricával szemben kritikusan, de az országgal szemben mély empátiával, annak európai felzárkóztatása érdekében írták műveiket. Kaptak elég bírálatot, csak az ismert, Berzeviczy–Kazinczy-vitára gondoljunk! A rendi Magyarország azonban a kívülről jött támadásokra volt igazán érzékeny. Különösen, ha azok a kétszer kettő igazságával szembesítették. Néhány példa erre a százforduló környékéről.

1790-ben a natio hungarica újjá akarta építeni a szerinte II. József által lerombolt országot. Valójában restaurálni akarta a megtámadott rendi Magyarországot, és voltak, akik ezt (a puszta restaurációs törekvést) néven nevezték. Köztük volt például a kortársak és a történet-tudomány által egyaránt a magyarság ellenségének beállított Leopold Alois Hoffmann. Ha őt olvassuk, és nem a magyar országgyűlés szónokait „hallgatjuk”, egy másik Magyarországon érezzük magunkat. Két 1790-ben, II. Lipót megbízásából írt művébe tekintek bele, a *Babelbe* és a *Ninivébe*.

A *Babel* augusztusban jelent meg. Tétélei egyszerűek. Magyarországon a patriotizmus álarca alatt valójában – király- és népellenes – arisztokrata összeesküvés zajlik. Nem akarta ugyan összemosni a hangadókat a kiváltságosok egészével, de összemosta, és ez a mondandó lényege: a népet a kiváltságos rendek terrorizálják. A nemesség és a klérus, a törvényhozók élveznek minden előnyt, a polgár és a paraszt csak teherhordó számár.¹¹ Ugyanők, a kiváltságos rendek, gúzsba akarják kötni továbbá a királyi hatalmat. Hangadók – tudatlanságára és bornírtóságára építve – feltüzelik a kisnemességet. Szerintük II. József megszakította az örökösödés fonalát. A szerző szerint azonban Európa csak hangosan nevet rajtuk.¹² Amikor összehasonlította a magyar országgyűlést a francia nemzetgyűléssel, az alábbi eredményre jutott. Franciaországban a polgárság összefogott királlyal, és eltörölte a nemesség előjogait. Párizsban lerombolták a Bastille-t, Magyarországon az arisztokraták új Bastille-t építenek, hogy aztán a terveiket

¹¹ *Babel. Fragmente über die jetztigen politischen Angelegenheiten in Ungarn.* Gedruckt im römischen Reiche, 1790, 55.

¹² *Babel*, op. cit. 42.

keresztvezőket – a királyt is – belevessék. Franciaországban július 14-én nemzeti ünnepet rendeztek, amelyen a visszaszerzett szabadságot ünnepelték. Magyarországon éppen ünnepélyes országgyűlést tartanak, hogy annak végeztével Te Deumot tarthassanak, hogy kifejezzék az örömeiket: a nép szabadságát megsemmisítették.¹³ Aztán egy sokat sejtető befejezetlen mondatot olvasunk arról, milyen sors várhat a nép- és királyellenes mozgalom hangadóira: „Franciaországban a hatalom-éhes zsarnokok közül sokat lefejeztek, széttéptek, lámpavasra akasztottak. Magyarországon” (...) ¹⁴

A következő hónapban megjelent a *Ninive*. A hangadók felakasztásának előrevetítéséről ebben az írásban nincs szó, a kiváltságosokkal szembeni kritika és szarkazmus azonban még élesebb volt. Lekezelő sorokat olvasunk a magyarok műveletlenségéről. A szerző csodálkozott: egyáltalán hogyan mérhetik magukat a művelt Európához? Azok a magyarok, akiknek a vezetői kártyaasztaloknál dolgoznak ki az ország sorsát érintő tervezeteket.¹⁵ Vissza akarják forgatni az idő kerekét. Nem lehetetlen azonban – prófétálta –, hogy az arisztokrata gőg, az ország iránti érzéketlenség visszaüt a kiváltságosokra: összefogásra bírja a polgárt, a parasztot és a királyt, és az ország teljesen új alkotmányt kap.¹⁶ (Ha nem is új alkotmányon, de a polgárok és parasztok fellázításán a nemesség ellen 1790 nyarán, kora őszén II. Lipót komolyan dolgozott, és halála előtt nem sokkal is elővette a tervet.)

A Babel és a Ninive deheroizálta a magyar nemesség 1790-es, külsőségekben is gazdag lelkesedését, a haza védelmezőit a nemzet testén élőködőknek mutatta be, de imélem, nincs igazuk a kortársaknak és az utókornak: Hoffmann ugyan indulattal tekintett a kiváltságosokra, de tükre csak kissé torzított. A felvilágosult abszolutizmus modernizációs kísérletét – a vele kénytelen-kelletlen együttműködő II. Lipóttal együtt – a rendiség szinte teljesen zátonyra futtatta.

¹³ *Babel*, op. cit. 86/7.

¹⁴ *Babel*, op. cit. 88/9.

¹⁵ *Ninive. Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn*. Auch im römischen Reich gedruckt. 1790, 21.

¹⁶ *Ninive*, op. cit. 83–86.

Szép számmal akadnak aztán olyan művek is a korban, amelyek nemcsak az aktuális (nemesi) lelkesedést lohasztották, hanem a régi dicsőséget is elvitatták. Az egyik legismertebb ilyen Michael Piringer magyar hadszervezetet és magyar alkotmányt taglaló könyve volt (amelynek 1810-ben megjelent első kötetét a következő évben kezdett országgyűlés más, magyarellenesnek tekintett munkákkal együtt be akart tiltatni). A könyv lényegi része jelenlegi témánk szempontjából nem érdekes (érdemi mondandója az, hogy a nemesség saját törvénytára helyes értelmezése alapján megadóztatható). Nem lényegtelen része azonban az is, hogy közölt néhány, egyébként közhelyszerű információt a magyar múltról, amelyek nem konveniáltak a rendi Magyarországnak. A magyarok Ázsiából Európa felé vándorolva nem voltak még keresztények – írta. Nem voltak latin nyelven írt törvények sem. Alkotmányuk tehát nem szkíta termék. István teremtette meg azt a magyarságtól teljesen idegen, nyugati minták alapján. Minden törvényét külföldről vette át, még arra sem vette senki a fáradságot, hogy magyarrá fordítsa.¹⁷ Ami pedig a legfontosabb: István a hűbéri alkotmányt vezette be, amelynek a lényege, hogy minden föld tulajdonjoga a koronát, illetve a királyt illeti meg, a nemességet csak a használati jog. A Szent István-kori, merőben idegen, ám hatályos alkotmány – amely szerint tehát a nemes pusztá alattvaló – a 19. században is irányadó.¹⁸

1816-ban megjelent a második kötet is. Ezt követően pedig megjelent a könyvről egy azzal apróságokban vitatkozó, alapjaiban méltató recenzió is a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*-ban,¹⁹ amely egy másik recenzióval együtt külön is megjelent.²⁰ A szerző szerint Piringer művét azért kell üdvözölni, mert korszakos jelentőségű az elmar-

¹⁷ Piringer, Michael: *Ungarns Bänderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt* I. Deutsche Buchdruckerei, Wien, 1810, 6–7.

¹⁸ Piringer, I. 60, 74.

¹⁹ *Wiener Allgemeine Literaturzeitung* (4), 1816, 103–105. sz.

²⁰ *Zwey Recensionen über Piringers Bänderien und eine zu Raab erschienene Hyperantiepiskopsis*. Aus der Wiener allgemeinen Literaturzeitung Nro. 103–106. besonders abgedruckt. Bey Heubner und Volke, Wien, 1816, 3–45. (A hivatkozott oldalszámokat lásd fent szövegközben!)

dott magyar tudományos életben, amelyről az alábbiakat olvashatjuk. Magyarország egyetlen tudományterületen sem tud felmutatni olyan tudósokat, akik klasszikus színvonalon állnának. A magyar irodalom és tudományosság – egy szóban összefoglalva a recenzens álláspontját – provinciális. Kollár, Winterl, Waldstein, Kitaibel, Rochel, Schwartner, Lipszky és a kiemelkedő Berzeviczy Gergely felsorolásával lényegében kimerül a külföld által nagyra tartott magyar tudósok köre – olvassuk (3. l.). Katona szorgalma az adatok és a tények összegyűjtésében nem tagadható, de érdeme ennyi. Pray és Eder helye a középszerű kompilátorok között van. Engelnek van ugyan tehetsége, de unalmas. Dicséretet csak Fessler kapott. A konklúzió: általában elmondhatjuk, hogy alig van Európában más nemzet, amelynek a történetéről olyan kevés bizonyosat lehet tudni. Schlözer szerint a régi Anonymusok is vagy mesemondók voltak, vagy a magyar büszkeségnek és nemzeti hiúságnak hízelegtek (4. l.). Piringer műve más minőség – olvassuk. Ajándék, amely révén végre alapos betekintést lehet nyerni a magyar alkotmányba. Az első kötet még – olvassuk tovább – az 1811/12-es országgyűlés előtt jelent meg, és figyelemre méltó hatása volt. Az olvasók gyalázkodó írást gyanítottak ugyan benne – egy *Babelt* vagy egy *Ninivét* –, de csalódniuk kellett. A kezdeti zaj hamar el is ült, és fagyos hallgatássá változott, amint elolvasták a művet. Nem csoda, vélte a méltató, hiszen Piringert nem lehetett vádaskodással, lármával, kirohanásokkal cáfolni. Érvekre lett volna szükség. Ismerni kellett volna az alkotmányt, de hol van az az ember, aki ezzel dicsekedhetne Magyarországon! – így a recenzens. Majd folytatta dehonesztáló megjegyzéseit. A magyarok fanatikus hívei az alkotmányuknak, de a betűjét sem értik. A *Tripartitumot* szajkózzák, de azt sem tudják, ki volt Werbőczy. A recenzenstől választ kapunk: csaló és hazaáruló volt. Mint Álizidor, törvényeket eszelt ki, stb. (7. l.). Hangsúlyosan értett egyet a recenzens Piringer véleményével a király–nemes viszonyt illetően. A föld tulajdonjoga a királyé, birtokosa katonai szolgálattal tartozik érte. Nem teljesítése esetén földje elvehető, és a nemes megfosztható nemességétől.

Lehetséges, hogy Piringernek és a recenzensének nem volt mindenben igaza – kaptak is komoly, értő és vitatható kritikát Kovachich

Márton Györgytől²¹ –, a lényegét illetően azonban csak tényeket közöltek: a magyar tudomány nem állt az európai élvonalban, Szent István (sarkítva) lábbal tiport mindent, ami magyar, a nemesség előjogai tarthatatlanok, stb. Tények, amelyeket a magyarok nem tűrhettek. Pedig Piringer és recenzense finoman fogalmazott. A Podmaniczkyak által is ismert August Ludwig Schlözer sokkal érdesebben írt. Szerinte tény, hogy a magyarok kultúrájukat és létüket is kizárólag a németeknek köszönhetik, nélkülük nem lennének itt Európában. Anonymus és Thuróczy értékelhetetlen. A magyaroknak nincs történeti joguk Pannóniára. A székelyek később kerültek Erdélybe, mint a németek. Stb.²²

Kétségtelen, hogy Leopold Alois Hoffmann, Michael Piringer, a bécsi lap kritikusa, August Ludwig Schlözer (és a kritikusok sorát folytathatnánk) a korabeli magyar jogrend, a jogegyenlőtlenségre épülő társadalmi szerkezet és a magyar irodalmi-tudományos teljesítmény jogos bírálatakor – különbözőképpen ugyan, de – nem szűkölködtek irónia, esetenként vitriolos gúny híján sem, és elsősorban a kiváltságosok ellen irányuló bírálatuk néha a megérdemelnél inkább, méltánytalanul kiterjedt az ország egészére is. A korabeli Magyarország azonban nem kívülről (nem tőlük) kapta a legkeményebb és legértőbb bírálatot, hanem belülről, egy Hajnóczy Józseftől, egy Berzeviczy Gergelytől, a fent nem említett Glatz Jakabtól, Beredetzky Sámueltól és a hungarus magyarok más jeles képviselőitől. Nem külföldi kritikus, hanem Berzeviczy Gergely szögezte le – és nem egyszer –, hogy a fáziskésésben lévő Magyarország nem való a korabeli Európába,²³ de

²¹ Kovachich, Martin: *Freymüthige Anmerkungen über die Recension der von Piringerschen Ungarns Banderien welche zu erst 1816 in die allgemeine Wiener Literatur-Zeitung eingerückt, dann aber, um den Ungarn weher zu thun, bald besonders abgedruckt, zur beabsichtigten Schmach der Nation allenthalben verbreitet worden ist.* (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Germ. 1139. 222 l.)

²² Schlözer, August Ludwig: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen II.* Vandenhoeck-Ruprechtschem Verlage, Göttingen, 1796, V, VIII, 164–166, 173.

²³ [Berzeviczy Gergely]: *Ueber den ungarischen Reichstag vom Jahre 1802*, 113.

még az osztrák monarchiába sem.²⁴ A borús látteleletet csak néhány kimagasló szellemi teljesítmény, néhány tucat, a szűk magyar horizonton túltekintő arisztokrata léte és kultúráját mecénáló tevékenysége oldotta, köztük nem egy Podmaniczkyé, ami révén Magyarország, a legpesszimistább látteleletekkel szemben, ha csak a lét bizonyos szféráiban is, de mégiscsak lépést tartott a modernizálódó Európával.

²⁴Gregor Berzeviczy: *Panorama von Ungarn*. (1815) Magyar Országos Levéltár, P. 53. 129. 94. sz. 49r.

**A Podmaniczkyak hazai
és külföldi kulturális kapcsolatai
a 18–19. század fordulóján**

SZ. KRISTÓF ILDIKÓ

Alexander von Humboldt és a Podmaniczkyak*

*Mozaikok a földrajz és az egyetemes néprajz
19. századi tudománytörténetéhez*

Egy amerikai–német kutatási együttműködés résztvevőjeként 2004-ben kezdtem el Alexander von Humboldt (1769–1859) írásaival foglalkozni. A Frank Baron professzor (Department of Germanic Languages and Literatures, University of Kansas) vezette projekt a Max Kade Center for German-American Studies-hoz kapcsolódott a Kansas állambeli Lawrence-ben, és Alexander von Humboldt munkái angol nyelvű fordításainak a digitalizálását, az interneten való közzétételét, grafikus megjelenítését és kereshetővé tételét célozta. A *The Humboldt Digital Library: A Global Network of Knowledge* című projekt azóta lezárult, eredményei hozzáférhetők.¹

Antropológusként és antropológia-történészként először Baron professzor felkérésére kezdtem el vizsgálni Humboldt munkásságának a magyar vonatkozásait. Később azonban már a saját érdeklődésemből következően is folytattam ezt a munkát, hiszen gyorsan rábukkantam Humboldt írásainak sokat ígérő „hungaricumaira”, közöttük a korabeli Magyarországról való tudásának, ismereteinek a nyomaira, illetve – és legfőképpen – magyarországi recepciójának lényeges, ám mindeddig kevésbé ismert, kevésbé hangsúlyozott *etnológia- és antropológiatörténeti* vonulatára. A magyar vonatkozások és referenciák arra mutattak, hogy Humboldt meglehetősen jól ismerte országunkat – földrajzunkat, nyelvünket, sőt bizonyos mértékben történelmünket is –, lehettek tehát valamiféle magyar(országi) kap-

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ <http://www.avhumboldt.net/index.php?page=136>

csolatai, magyar forrásokból (is) tájékozódhatott. Ismereteit továbbá nemcsak könyvekből szerezhette, hanem személyesen is járhatott – s mint kiderült, járt is – nálunk. Humboldt írásainak gazdag nemzetközi etnológia- és antropológiatörténeti hivatkozásai – José de Acosta (1539–1600), Joseph Lafiteau (1681–1746), Louis Armand Baron de Lahontan (1666–1716), Georges Louis Leclerc Buffon (1707–1788), Cornelius De Pauw (1739–1799), William Robertson (1721–1793), Charles Darwin (1809–1882), stb – úgyszintén felkeltették az érdeklődésemet, mert pontosan illeszkedtek az etnológia és antropológia tudományának magyarországi recepciójával, annak történetével kapcsolatos akkori (és mostani) kutatásaimba, az azok eredményéből összeálló képhe. Úgy láttam, a magyarországi Humboldt-recepcióval kapcsolatos filológiai feltárások új megvilágításba helyezhetik a hazai egyetemes néprajzi érdeklődés kibontakozását, az etnológia és az antropológia tudománytörténetének 19. századi fejezeteit.

Baron professzor felkérésének megfelelően a 2004-et követő években könyvtári és levéltári feltárásokat végeztem olyan (al)témákban, mint 1. Alexander von Humboldt műveinek előfordulása magyarországi könyvtárakban/könyvgyűjteményekben; 2. Humboldt munkáinak (esetleges) kortárs magyar fordításai; 3. Magyarországi utazásai és azok háttere; 4. Magyar forrásai, olvasmányai; 5. Magyarország (és Kelet-Közép- Európa) reprezentációja műveiben; 6. Magyarországi eszme- és tudománytörténeti hatása; 7. Nyugat-európai, illetve amerikai etnológia- és antropológiatörténeti forrásai és hatása.

Úgy tűnik, Alexander von Humboldt korabeli magyarországi recepciója meglehetősen számottevő volt, s több szálon is kapcsolódott saját tudományomnak, az etnológiának/antropológiának a kezdeteihez, illetve korai történetéhez. Mindez azonban nálunk mindmáig nem részesült olyan kitüntetett – tudomány- és diszciplínatörténeti – figyelemben, amit pedig, úgy gondolom, nagyon is megérdemel.

Az alábbiakban elsősorban a fent említett 3. ponttal – Humboldt magyarországi utazásaival és azok jelentőségével – kapcsolatos feltárásaimról kívánok beszámolni, de úgy, hogy kicsit a többi pontra is utalni fogok, itt-ott érintve őket. Az Alexander von Humboldt magyarországi recepciójával kapcsolatos vizsgálataim eredményét mind-

eddig csak szóbeli előadásokban tettem közzé.² Egyes közelmúltbeli tanulmányaim érintőlegesen ugyan magukban foglaltak néhányat az előbbieik közül,³ de azok nagyobb, áttekinthető összefoglalása még hátra van.

² „Alexander von Humboldt és Magyarország. Egy antropológia-történeti kutatás első eredményei” címmel 2005 decemberében nagyobb, áttekinthető előadást tartottam az MTA Néprajzi Kutatóintézetében; *Expatriating free o’er all this scene of man’: Alexander von Humboldt and Human Geography in Late 18th – Early 19th Century Hungary*“ címmel 2008 februárjában angol nyelvű előadást tartottam a Közép-európai Egyetem Történelem Tanszékén a Kontler László és Antonella Romano vezette *Space, Science and Claims to European Domination. The Dynamics of Knowledge from the Renaissance through the Enlightenment* című MA/PhD projekt keretében; *“How To Do Colonialism Without Colonies. Scientific Discourse, Ethnography, and the Representation of the Non-European World in 18th–19th-Century Hungary/Central Europe”* címmel 2009 decemberében angol nyelvű előadást tartottam Cambridge-ben az Anglia Ruskin University Angol Tanszékén. Ezekon kívül 2006 januárjában összeállítottam egy részletes magyar nyelvű írásbeli kutatási beszámolót a *The Humboldt Digital Library: A Global Network of Knowledge* című projekt számára. Alexander von Humboldt és Magyarország. Egy interdiszciplináris kutatás első eredményei” címmel (kézirat, 37 o.), amelyet elküldtem Baron professzornak. Jelen tanulmány legnagyobb részét ez utóbbi, máig kiadatlan kéziratom anyagára támaszkodik.

³ Lásd például Sz. Kristóf Ildikó: *Szep, majom, fekete ember, matska kepeket mutat neki*: a természethistória színtereinek textuális és figurális konstrukciója G. C. Raff tankönyvében, 1778/1799–1846, in Gurka Dezső (szerk.): *Tudósok a megismerés színterein. A romantikus tudományok és a 18–19. századi tudóssztereotípiák*. Gondolat, Budapest, 2012, 160–176; Sz. Kristóf, Ildikó: *Domesticating Nature, Appropriating Hierarchy. The Representation of European and Non-European Peoples in an Early-Nineteenth-Century Schoolbook of Natural History*, in Demski, Dagnosław – Sz. Kristóf, Ildikó –Baranieczka-Olsewska, Kamila: *Competing Eyes. Visual Encounters with Alterity in Central and Eastern Europe*. L’Harmattan, Budapest, 2013, 40–66; Sz. Kristóf Ildikó: *Az ausztrál bennszülöttek teste. Almási Balogh Pál ismeretlen kézírata és az etnológia (egyik) születése Magyarországon*, in Gurka Dezső (szerk.): *Egymásba tükröződő emberképek. Az emberi test a 18–19. századi filozófiában, medicinában és antropológiában*, Gondolat, Budapest, 2014, 127–144; Sz. Kristóf, Ildikó: *The Representation of the Australian Aborigines in Text and Picture: Dr. Med. Pál Almási Balogh (1794–1863) and the Birth of the Science of Anthropology in Central Europe/*

Előljáróban hadd emeljek ki néhány fontos részletet Alexander von Humboldt életrajzából úgy, hogy melléjük helyezek néhány, a magyarországi recepcióval kapcsolatos vonatkozást. Ezzel a módszerrel egyrészt valamiféle korrajzot szeretnék adni, másrészt pedig elvezetni az olvasót a Podmaniczky család megjelenéséhez, szerepéhez ebben az egyszerre nemzetközi és lokális történetben.

Köztudomású, hogy a gyermek Humboldt nevelője Berlinben 1775 és 1776 között az a Joachim Heinrich Campe (1746–1818) volt, aki immár az új, rousseau-i nevelési elveket vallotta, s egyebek mellett utazásokról és azok hasznáról szóló gyermekkönyveket írt, illetve kompilált. *Család Könyve* című folyóiratunk 1856. évi száma egy hosszú cikket szentelt Alexander von Humboldt bemutatásának, amelyben Campét és műveit kortárs jó ismerősökként tárgyalta és idézte a magyar olvasók elé: „necsak az ifjuság elméje gyakoroltassék, hanem kedélyi és értelmi fogékonysága is ébresztessék azáltal, hogy idegen országok, emberek és erkölcsök táruljanak föl az ifju szemek előtt. E végre szerkesztette [Kampe] Robinzont, Amerika fölfedezését, stb., melly munkái még jelenleg is kedves olvasmányúl szolgálnak az ifjuságnak.” A cikk szerzője nem más, mint Hunfalvy János (1820–1888),⁴ aki az 1870-es években a pesti egyetem frissen megalakult Földrajz Tanszékén Magyarországon a legelső előadásokat tartotta a világ népeinek néprajza tárgyában.⁵ Campe egyik fontos, Hunfalvy által is említett utazással kapcsolatos munkájának, Daniel Defoe Robinson-története átdolgozásának már korábban is akadt magyar fordítója (1793 és 1794), nevezetesen Gyarmathi Sámuel (1751–1830), kortárs nyel-

---

Hungary. *Caiana Revista academica de Historia del Arte y Cultura Visual de Centro Argentino de Investigadores de Arte* (Buenos Aires), No 5, Segundo semestre, 2014, dossier special: “Ciencia y Cultura Visual” szerk. Piroska Csúri és Mercedes García Ferrari, 126–140.

⁴ Hunfalvy János: Humboldt Sándor, *Család Könyve*, 1856, 1.

⁵ *Egyetemes néprajz (Ethnographia)*. Dr. Hunfalvy János egyetemi nyilvános rendes tanár előadásai után szerkeszté Rácz Géza úr [Számos, a szöveg közé nyomott fametszettel illusztrálva] Budapest 1876/77. II. A kézírásos litográfia alapján közreadja Sárkány Mihály és Vargyas Gábor. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1995.

vész-orvosunk, a finn–magyar nyelvhasználat útörője, Ráday Geodeon fiainak nevelője. A Robinson-történet és Campe fiktív, regényes világföldrajza után később, az 1780/90-es években Georg Forster (1754–1794) szóbeli és írott elbeszélései jelentették a legfontosabb stimulust, ösztönzést Humboldt számára későbbi utazásaihoz. Forster, mint tudjuk, Christian Gottlob Heynének (1729–1812), Humboldt egyik tanárának a veje volt, magának Humboldtnak pedig a barátja lett. Édesapjával, Johann Reinhold Forsterrel (1729–1798) elkísérte James Cookot (1728–1779) annak második föld körüli útjára (1772–1775), s az erről az utazásról írott tudósításaival az utazási és etnológiai-antropológiai beszámoló műfajának az egyik útörőjévé vált. Hunfalvy János a *Család Könyvében* erről a vonalról is tudomással bír és tudósítja az olvasót: „[hogy] Forster mi hatalmasan ragadta meg Humboldt fogékony szellemét, kitetszik abból, mit ez [Humboldt] a *Koszmosz* II. köt. 5. l. mond: [s ezen a helyen Hunfalvy magát Humboldtot idézi] »Ha saját emlékezéseimre szabad hivatkoznom, enmagamtól kérdezem, mi tüzelte föl először kiirthatlan vágyomat a ténitő közti tartományokat látni, Forster György rajzait kellene neveznem a Délitenger szigeteiről.«⁶

Még a nagy utazásai előtt, 1792 és 1797 között Humboldt bányászakadémiai oklevéllel állami szolgálatba lépett. Bányászati tisztviselő lett: az ansbachi és bayreuthi bányakerület vezetőjévé, majd főbányamesterévé nevezték ki, amely minőségében bejárta a Harz, a Rajna-vidék, majd a Németalföld, Franciaország és Anglia nevezetesebb bányáit.⁷ Úgy tűnik – mint a későbbiekben visszatérek rá –, hogy az egyik magyarországi útja is erre az időszakra eshetett.

Ami a nagy utazásokat illeti, közismert, hogy Alexander von Humboldt két hosszabb tudományos kutatást tett Európa határain kívül. Az elsőt 1799 és 1804 között az amerikai kontinensen, amikor egy francia orvos-botanikus barátja, Aimé Bonpland társaságában bejárta

⁶ Hunfalvy János: Humboldt Sándor, *Család Könyve*, 1856, 2.

⁷ Biermann, Kurt-R. – Jahn, Ilse – Lange, Fritz G.: *Alexander von Humboldt. Chronologische Übersicht über wichtige Daten seines Lebens*. Akademie-Verlag, Berlin, 1968, 8–20.

a mai Venezuelát, Columbiát, Ecuador, majd délnek fordultak Peru területére, aztán vissza északnak Kubába és Mexikóba, innen pedig ismét északnak, az Amerikai Egyesült Államok északkeleti partjára (többek között Philadelphiába és Washingtonba). Európába visszatérve, Humboldt Párizsban telepedett le (huszonhárom évre, egészen 1827-ig), és legnagyobbbrészt itt írta meg és adta ki földrajzi és utazási vonatkozású műveit. A második nagy utazása Ázsiába vezetett. A tudományos célok mellett nyilvánvaló birodalmi törekvésekkel a szeme előtt I. Miklós orosz cár bízta meg, hogy kutassa fel (orosz kormányköltségen) az Ural-vidékét, valamint Belső-Ázsiát. Humboldt 1829-ben indultak útnak két német tudóstársával, Gustav Rose (1798–1873) geológus-mineralógussal és Christian Gottfried Ehrenberg (1795–1876) orvos-botanikus-zoológussal, s az Uralon át eljutottak Szibériába, egészen a kínai határig.⁸ Ennek az expedíciónak, tudjuk, majdnem lett egy magyar résztvevője is. Gyarmathi Sámuel egy 1819 áprilisában Schedius Lajoshoz (1768–1847), a pesti egyetem professzorához írott levelének a tanúsága szerint Kőrösi Csoma Sándort (1748–1842) próbálta beprotezsálni Humboldtékhoz. Ez azonban nem sikerült, s maga Kőrösi Csoma már 1819-ben útnak indult Kelet felé.⁹

Az Európába való végleges visszatérése után Humboldt egészen a haláláig immár Berlinben élt. III. Frigyes Vilmos porosz király még 1827-ben hazahívta Párizsból, s Berlinben írta meg a későbbiekben

⁸Bitterli, Urs: Abschluß und Neubeginn: Alexander von Humboldt, in Urs Bitterli: *Die Entdeckung Amerikas. Von Kolumbus bis Alexander von Humboldt*. Becksche, München, 2006, 445–525; Rose, Gustav: *Reise nach dem Ural, dem Altai und dem Kaspischen Meere auf Befehl Sr. Majestät des Kaisers von Russland im Jahre 1829 ausgeführt von A. Humboldt, G. Ehrenberg und G. Rose. Mineralogisch-geognostischen Theil und historische Bericht der Reise*. Sanderschen Buchhandlung, Berlin, 1837; Radó Sándor: Humboldt, a geográfus (Alexander von Humboldt halálának 100. évfordulójára). *Földrajzi Közlemények*, VII (LXXXIII. kötet), 1959/4, 321–341.

⁹Gyarmathi Sámuel levele Schedius Lajoshoz, Kolozsvár, 1819. április 26. In Terjék József (szerk.): *Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról (Levelek, okiratok, emlékezések)*. Kőrösi Csoma Társaság – MTA Könyvtára, Budapest, 1984, 33–34.

az ázsiai út tapasztalatait, s itt kezdett el nyilvános előadásokat is tartani a berlini egyetemen. Ezekből az előadásokból született meg a sokak által élete fő művének tartott, ötkötetes *Kosmos* című munka (1845–1862), amely művei közül a legelterjedtebbé vált, s amelyben Humboldt afféle romantikus össz-természettudományi világgépet fogalmazott meg, és hozzá *Gesamtforschungot* is kínált.¹⁰

Ami most már Humboldt magyarországi utazását és magyar kapcsolatait illeti, a következő kiindulási pontjaink lehetnek – legalábbis kutatásaim jelen állása szerint. Humboldt egyik művének, a *Reise in die Aequinoctial Gegendendes Neuen Continents* című hatalmas munkának az 1967-ben kiadott magyar fordításához, *Az Orinoco vadonában* címmel megjelent kötethez földrajzi szakírónk, Vécsey Zoltán írt előszót, amelyben feltételezte, hogy Humboldt valamikor az 1790-es években fordulhatott meg Magyarországon. Akkor nevezetesen, amikor az ansbachi és bayreuthi bányakerület vezetője, főbányamestere lett, s amikor hivatalos működése részeként beutazta Kelet-Európa egy részét is (Ausztriától Lengyelországon át a Baltikumig). Vécsey azonban hozzátette: „Sajnos, erről az útvjáról csak gyér adataink vannak.”¹¹

Vécseynek e megjegyzéséből kiindulva, megállapításaim szerint legkevesebb *három* forrászövegünk van, amely Humboldt magyarországi utazásához kapcsolódik, illetve kapcsolható. Az első magának Vécseynek az előbb idézett fordításában, a *Reise in die Aequinoctial*

¹⁰ Humboldt, Alexander von: *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung* I–V. Cotta, Stuttgart, 1845–1862. Ezt a művet egy lelkes magyar kortárs 1857-ben elkezdte lefordítani, magát Humboldtot is felkereste ez ügyben Berlinben. A fordítás színvonala azonban messze elmaradt az Akadémia által elvárt minőségtől, így sem anyagi támogatást, sem további biztatást nem kapott a Hunfalvyaktól. Munkáját sohasem fejezte be. A történetet a közeljövőben egy a magyarországi Humboldt-recepcióról szóló nagyobb munkámban kívánom feldolgozni. A *Gesamtforschung* Pierre Erny terminusa, lásd Erny, Pierre: *Compte rendu de Alexander Henn, Reisen in Vergangene Gegenwart. Geschichte und Geschichtlichkeit der Nicht-Europäer im Denken des 19ten Jahrhunderts*. Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 1988; *L'Homme* 1989, vol. 29, no. 111, 280.

¹¹ Alexander von Humboldt: *Az Orinoco vadonában*. Válog., ford. Dr. Vécsey Zoltán. (Világjárók. Klasszikus útleírások IX) Gondolat, Budapest, 1967, 224–225.

Gegendendes Neuen Continents 17/15. fejezetében található, amely munka eredetileg franciául jelent meg Párizsban, 1804-től kezdődően.¹² Ebben Humboldt egy helyen a következőket mondja: „Ahol a magyar Alföldön utaztam, Pozsony és Sopron között, megragadja a képzeletet a délibáb folytonos játéka, de a síkság legtágabbra keleten terül szét Cegléd, Debrecen és Titel között. Zöld tenger ez, amelynek két kapuja van, az egyik Esztergom és Vác, a másik Belgrád és Vidin között.”¹³ A második forrásszöveg egy másik, ugyanebből a munkából, de más kiadás(ok)ból származó szövegrész. Mint megállapíthattam, *Az Orinoco vadonában* 1967. évi magyar kiadása a *Reise in die Aequinoctial Gegenden des Neuen Continents*-nek egy rövidített és Hermann Hauff által átdolgozott, 1861. évi német kiadása alapján készült, amelyből kihagyták a lábjegyzeteket.¹⁴ Ez azért lényeges, mert az eredeti mű korábbi, megjegyzetelt kiadásai fontos részleteket tartalmaznak Humboldt magyar Alfölddel kapcsolatos tudásáról, sőt, egy lehetséges magyar ismeretségéről is. Ilyen például az 1820. évi német nyelvű kiadás (Stuttgart–Tübingen: Cotta),¹⁵ vagy az 1819. évi londoni, angol nyelvű kiadás,¹⁶ amely még a Max Kade Centerben a *The Humboldt Digital Library* című projekten dolgozva felkeltette a figyelmemet. A nevezetes – és a Vécsey-féle magyar fordításból hiányzó – lábjegyzet a következőképpen hangzik: „Magyarországnak ezek a hatalmas sztyeppéi csak kb. 60-80 méterre emelkednek a tengerszint fölé, s kb.

¹² Humboldt, Alexander von: *Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent, fait an 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 et 1804, par Al. de Humboldt et A. Bonpland*. Tome premier. F. Schoell, Paris, 1814. Későbbi német fordítása, s egyben átdolgozása: Alexander von Humboldt: *Reise in die Aequinoctial Gegenden des Neuen Continents. Deutscher Bearbeitung von Hermann Hauff*. Cotta, Stuttgart, 1859.

¹³ Alexander von Humboldt: *Az Orinoco vadonában*, 225.

¹⁴ Humboldt, Alexander von: *Reise in the Aequinoctial-Gegenden des Neuen Continents*. (In deutscher Bearbeitung von Hermann Hauff) Cotta, Stuttgart, 1861.

¹⁵ Humboldt, Alexander von: *Reise in the Aequinoctial Gegenden des Neuen Continents*. Cotta, Stuttgart-Tübingen, 1820, 250–251.

¹⁶ Humboldt, Alexander von: *Personal Narrative of Travels to the Equinoctial Regions of the New Continent*. Longman, Hurst, Rees et al, London, 1819.

400 kilométerre vannak a tengertől. [...] Podmanitzky báró, aki híres a fizikai tudományokban való jártasságáról, megmérte az alföld tengerszint feletti magasságát azért, mert csatornát tervezett építtetni a Duna és a Tisza között. Úgy találta, hogy a vízválasztó, vagyis a talaj konvexitása, melytől a talaj a két folyóágy felé lejt, 26 méterre van a Duna szintje felett. Sok-sok négyzetkilométeren nincs itt sem falu, sem tanya. Azokat a mezőket, melyek a horizontot alkotják, errefelé *pusztának* nevezik.¹⁷

A harmadik szöveg pedig nem más, mint egy nekrológ: a Humboldt halála alkalmából, 1859. december 19-én a Magyar Tudományos Akadémián felolvasott *Emlékbeszéd* szövege, amely nagy műveltségű tudósunknak, Almási Balogh Pálnak (1794–1867), Széchenyi és Kossuth „házi orvosának” a munkája volt. Almási Balogh javaslatára és támogatásával Alexander von Humboldt külső, levelező tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának (ha csak pár hónapra is); s – jelenlegi ismereteim szerint – ő volt tudományos nézeteinek az egyik legszorgalmasabb terjesztője Magyarországon. Az *Emlékbeszéd* egyik részlete így hangzik:

*És itt méltó, hogy elmondjam, miként a nagy férfiú [Humboldt] – ki egykor szellemdús hazánkfiának, néhai báró Podmaniczky Józsefnek társaságában a pozsonyi hegyről vetett egy pillantatot áldott hazánk földjére s az előtte elterülő tájképet a Mississippi tájékához hasonlította – több szép törekvésű hazánkfia eránt is méltánylással és kegyes indulattal viseltetett.*¹⁸

¹⁷ Humboldt, Alexander von: *Personal Narrative of Travels to the Equinoctial Regions of the New Continent*, 294–295. (A fordítás a sajátom: Sz. K. I.; kiemelések az eredeti szövegben.)

¹⁸ Almási Balogh Pál: *Emlékbeszéd Humboldt Sándor lt. felett*, 59. Természet-tudományos érdeklődése, elkötelezettsége mellett, csakúgy, mint Humboldtot, Almási Balogh Pált is élénken foglalkoztatták a világ távoli – így például őslakos – népei, azok etnográfiaja. Közelmúltbeli feltárássom szerint ő írta valamikor az 1835 utáni években az első antropológiai kismonográfiát Magyarországon Ausztrália őslakosairól. Lásd Sz. Kristóf Ildikó: *Az ausztrál bennszülöttek teste*. Almási Balogh Pál ismeretlen kézírata és az etnológia (egyik) születése Magyarországon.

Ez a három forrásszöveg így, egymás mellé helyezve, legalább két kérdést vet fel. Ugyanarról a Podmaniczkyról (vagyis József báróról) van-e szó mindkét említés esetében, illetve: hányszor járt Humboldt Magyarországon?

Nézzük először a második kérdést. Alexander von Humboldt életéről az egyik legrészletesebb kronológiai áttekintés, Kurt-R. Biermann, Ilse Jahn és Fritz G. Lange munkája (1968) nem egy, hanem *két* ilyen utat jegyez. Az első 1797 augusztusára tehető. Humboldt ekkor augusztustól októberig Bécsben tartózkodik, s egyik levelének tanúsága szerint valószínűleg augusztus közepén utazik keresztül Magyarország északnyugati csücskén, Bécsből Sopronba. A második út pedig 1811. október végére, november elejére tehető, amikor (fivérével együtt) Pozsonyba utazik, hogy az osztrák császári pár hívásának eleget tegyen, és tisztelegő látogatáson megjelenjen náluk.¹⁹ Ez a német történészek által összeállított kronológia azonban semmiféle további fogódzót nem ad Humboldt esetleges magyar ismeretségei tekintetében: konkrét kapcsolatokról nem beszél, neveket nem említ.

Nézzük most az első, előbbi kérdést. Vajon ugyanarról a Podmaniczkyról van-e szó 1797-ben és 1811-ben?

Podmaniczky József báró (1756–1823), nagy műveltségű evangélikus főnemes elsősorban a magas politikában, a diplomáciában volt aktív. Tudományos (gazdasági, statisztikai, természettudományos stb.) érdeklődése ugyanakkor az angliai Royal Society tagságát is eredményezte számára.²⁰ Harmadik forrásszövegünknek – azaz Almási Balogh Pál akadémiai *Emlékbeszédének* a – tanúsága szerint övele bizonyosan találkozott Humboldt, mégpedig 1811-es útja alkalmával, Pozsonyban. Ekkor történt, hogy Humboldt – megjárván immár Amerikát, az észak-amerikai államokat is – „az előtte elterülő tájképet a Mississippi tájékához hasonlította”.

¹⁹ Biermann – Jahn – Lange: *Alexander von Humboldt*, 19–20 és 38–39.

²⁰ A továbbiakban a Podmaniczkyakra vonatkozó adatok Doby Antal alapos, informatív családmonográfiájából származnak. Lásd Doby Antal: *A (podmanini és aszódi báró) Podmaniczky család*. Buschmann, Budapest, 1901. Podmaniczky Józsefről: 25–26.

A *Reise in die Aequinoctial Gegenden des Neuen Continents* (1807 körül) magyar fordításból kimaradt lábjegyzetében ugyanakkor Humboldt saját leírása egy bizonyos „Podmanitzky báróról”, aki „a fizikai tudományokban kiváló jártasságú” volt, éppenséggel egy másik – József bárónál ugyan sokkal, tizenhat évvel fiatalabb – Podmanitzkyra is ráillene. Nevezetesen Frigyes édesapjára, Károly báróra (1772, Aszód–1833, Pest), akinek az érdeklődése, tudása több olyan vonást is tartalmazott, ami rokoníthatta Humboldtéval, s így valószínűsítheti kettejük esetleges kapcsolatát. Károly báró bányatanácsos volt, Humboldt hivatalos foglalkozása is ez volt fiatal korában; Károly báró a természettudományok egész sorával foglalkozott: bányászattal, mineralógiával, de orvostudománnyal, mai értelemben vett biológiával, azaz „természet-tudománnyal” is, ahogyan bizonyos mértékig Humboldt maga is tette a földrajztudományon kívül. Károly báró összeállított egy gazdag ércgyűjteményt a Magyarországon található kövületekből,²¹ s tudjuk, hogy Humboldtot is igen érdekelte a mineralógia. Károly báró 1797 körül, amikor Humboldt – első útján – Bécsből Sopron felé indult, éppenséggel Bécsben tartózkodott (száműzetésben)...²²

Humboldt és a Podmaniczkyak lehetséges kapcsolatainak a kérdését egyelőre inkább csak feltenni, megfogalmazni tudom, eldönteni és részleteit megvilágítani – további kiterjedt kutatások nélkül – nem. Az sem kizárt, hogy Humboldt több művelt, széles látókörű Podmaniczkyról is tudomást szerezhetett, akár személyes találkozás nélkül is. Hogy a Podmaniczkyak részéről is létezett ekkoriban német-szimpatia, azt többek között az is bizonyítja, hogy a leírások szerint Károly báró gazdaságának berendezésénél éppenséggel (szászországi) *német* mintákat és gyakorlatot igyekezett követni.

A korabeli természettudományokból kiágazó etnográfia és etnológia – hazai és egyetemes néprajz – szempontjából ugyancsak kiemel-

²¹ *Mineralien-Sammlung*. H. n., é. n., a 3524 darab címjegyzéke, kézirat.

²² Fiának, Frigyesnek a visszaemlékezése szerint a Martinovics-féle összeesküvésbe „keveredett” fiatal báró Bécsben orvosi, majd később, a szászországi Chemnitzben bányászati tanulmányokat folytatott. Lásd Doby Antal: A (*podmanini* és *aszódi báró*) *Podmaniczky család*, 38–39.

ten fontos mind Humboldt, mind a Podmaniczkyak szerepe. Tudjuk, hogy Károly báró fiainak – Frigyesnek és Árminnak – a nevelőjévé nem mást fogadott meg, mint Hunfalvy Pált (János bátyját), aki egy ideig öccsét is a Podmaniczky fiúkkal együtt nevelte. A Hunfalvy fivérekből lettek aztán később, a 19. század második felében az immár intézményesült etnográfia (hazai néprajz) és etnológia (a világ népeinek néprajza) tudományának a megalkotói.²³

Miért is olyan fontosak nekünk Alexander von Humboldt magyarországi kapcsolatai? A hazai etnológia és antropológia történetének a szempontjából legalább két ilyen ok – vagy inkább szempont – létezik: egy *társadalomtörténeti* és egy *tudomány-, illetve metodológiatörténeti* szempont. Ami a társadalomtörténeti szempontot illeti, feltárásaim alapján úgy tűnik, van néhány sajátos közös vonása annak a kirajzolódó körnek vagy nexusnak, amely Humboldt magyarországi „receptánsait”, befogadóit és használóit képezte a 19. század első felétől a század második felébe nyúlóan, ahová a Podmaniczkyak is tartoztak. Almási Balogh Pállal, a Hunfalvyakkal és másokkal ez a kör képezte a 19. század során megjelenő, majd a század második felében intézményesülő etnológia/antropológia tudományának a „fészket” Magyarországon. Ez a kör legfőképpen a *protestáns* nemesség (reformátusok és evangélikusok vegyesen) soraiból került ki. Humboldt maga is evangélikus volt – bár az ő számára a vallás nem a hagyományos egyházi kereteiben és kegyességi formáiban nyert fontosságot. Politikai szempontból ezek a magyar nemesek és arisztokraták jó részben reformisták, sőt olykor szabadelvűek voltak. A század első felében részt vettek az 1790-es évek nemesi felkelését követő nemzeti ellenállási és re-

²³ Hunfalvy Jánosnak a pesti egyetem Földrajz Tanszékén az 1870-es években tartott egyetemes néprajzi előadásai kapcsán lásd Sz. Kristóf Ildikó: Az ausztrál bennszülöttek teste. Almási Balogh Pál ismeretlen kézírata és az etnológia (egyik) születése Magyarországon; Sz. Kristóf Ildikó: 'Terepmunka' a Terepmunka kora előtt: Dobosy Mihály, a grönlandi inuitok és az etnológia (antropológia) születése a 19. század eleji Magyarországon, *Ethno-lore* XXXII, 2016, 1–23. Megjelenés alatt in Terepmunka. *Ethnolore*, Az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének Évkönyve, 2016; és *Egyetemes néprajz (Ethnographia)*. Dr. Hunfalvy János egyetemi nyilvános rendes tanár előadásai utánszerkeszté Rácz Géza úr.

formtörekvésekben és mozgalmakban, majd egyesek aztán az 1848-as szabadságharcban is (ahogyan például Almási Balogh Pál). Családjai, úgy tűnik, a szabadságharc harc leverése után is egy többé-kevésbé jól körülírható baráti-házassági-rokoni kört képeztek: Hunfalvy János tanulóéveit, mint említettem, a Podmaniczky fiúkkal együtt töltötte; a Podmaniczkyiak számos, a Radvánszky, illetve Kubinyi családból származó házastárssal rendelkeztek; és viszont, báró Radvánszky Antal felesége Kubinyi lány volt; báró Prónai Gábor anyja Kubinyi, felesége Podmaniczky lány, stb. Érdemes volna ezeket a köröket minél részletesebben áttekinteni, kapcsolataikat, kapcsolódásaikat tudománytörténeti céllal is feltérképezni. Hiszen ezek a körök összejártak egymással, igyekeztek kultúrát és tudományt építeni, életben tartani az 1848 utáni Magyarországon. Az adott történelmi kontextusból következően Alexander von Humboldt nemcsak mint tudós, hanem mint felvilágosult, reformelvű, sőt: szabadelvű politikai gondolkodó is érdekelte őket. Humboldt felemelte a szavát a dél-amerikai spanyol gyarmatok felszabadításáért, kiállt a rabszolgaság eltörléséért, így ha nem is a forradalmi Párizst vagy Amerikát, de afféle *reformista/polgári arisztokratizmust* nagyon is szimbolizálhatott e magyar (fő)nemesi csoportok számára. Nagyon jellegzetes ebből a szempontból Almási Balogh Pál 1859. decemberi, a Magyar Tudományos Akadémián tartott *Emlékbeszédének* Kubinyi Ferencről szóló részlete:

És hogy még egy feltűnő bizonyosságát fölemlítsem annak, mi nagy és buzgó tisztelői vannak hazánkban Humboldt halhatlan érdemeinek, szabad legyen elmondanom, hogy jeles hazánkfia Kubinyi Ferencz, váczai villájában, a köz-szabadság két nagy hősének, Washingtonnak és Humboldtnak nevét és emlékét egy négy lábnyi magasságú tatai szűrke márvány kockába vésett szép latin felírással kívánta örökíteni.²⁴

Tudomány- és metodológia-történeti szempontból azért lehetnek rendkívül érdekesek Humboldt magyar kapcsolatai, mert arra utalnak, hogy a korabeli hazai társadalomtudományok – földrajz, etnográfia, etnoló-

²⁴ Almási Balogh Pál: *Emlékbeszéd Humboldt Sándor lt. felett*, 59–60.

gia és antropológia – történetében talán korántsem csak a már ismert, sokat hangsúlyozott német hatásokkal kell számolnunk: a 18. és 19. század fordulóján Göttingenével, majd később Berlinével, stb.²⁵ Alexander von Humboldt (és mások) személyén és recepcióján keresztül nagy valószínűséggel a *francia humánföldrajzi irányzat* és *histoire naturelle* korai képviselői is hatást gyakoroltak a hazai tudományok művelésének a mikéntjére, más – ugyancsak (többé vagy kevésbé szándékoltan) *nem-osztrák/nem-Habsburg* – példaképeket szolgáltatva azoknak. A tulajdonképpeni *géographie humaine*, Paul Vidal de La Blache (1845–1918) iskolája – amit aztán a későbbi *Annales*-kör, Lucien Febvre-ék is igen nagyra értékelték – bevallottan, elismerten sokat tanult Alexander von Humboldt-tól, az ő kombinált természet- és társadalomföldrajzi megközelítéséből. Vidal de La Blache *géographie humaine*-jének az elődei, előfutárai pedig Humboldt párizsi kortársai és kollégái voltak, akik Franciaországban a földrajztudomány és – egyebek mellett például – az etnológia/antropológia szoros együttműködését propagálták és művelték.²⁶

A Humboldt-féle romantikus *Gesamtforschung* lényegében földrajzi leírásokat kombinált biológiai – botanikai és zoológiai – megfigyelésekkel, statisztikai adatokkal, nyelvészeti és filozófiai meg-

²⁵Göttingenhez lásd többek között Poór János: *Megbékélés és újjáépítés 1711–1790*. (Magyarország története) Gondolat, Budapest, 1988, 192; Gurka Dezső: Reflexiók és iniciatívák. Az Európán kívüli világ (re)prezentációja a göttingai egyetemen, *Magyar Filozófiai Szemle* (47), 2003/3. 341–357; Gurka Dezső (szerk.): *Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*. Gondolat, Budapest, 2010; Berlinhez lásd *Egyetemes néprajz (Ethnographia)*. Dr. Hunfalvy János egyetemi nyilvános rendes tanár előadásai után szerkeszté Rácz Géza úr. A magyar etnológia és antropológia tudományának mindmáig hiányzik egy összefoglaló, legalább a kora újkorig visszamenő, s a különböző – vallásos (jezsuita, evangélikus, református), illetve szekuláris (tudományos/kozmpolita) diskurzusokban – „megszületéseit”, valamint azok külföldi forrásait egymás mellett áttekinthető tudománytörténete. Jelen tanulmány szerzőjének az elmúlt években végzett levéltári feltárásai egy ilyen cél megvalósítását szolgálják.

²⁶Blanckaert, Claude: *Géographie et anthropologie: une rencontre nécessaire (XVIIIe–XIXe siècle)*. *Ethnologie française*, XXXIV, 2004, 661–669.

gondolásokkal, valamint *etnográfiai* elemekkel és leírásokkal.²⁷ Korai párizsi tudóstársainak egyike, Julien-Joseph Virey (1775–1846) – aki- nek ugyancsak számottevő recepciója lett ugyanezen magyarországi protestáns körön belül (így például Almási Balogh Pálnál, stb.) –, 1817-ben a következőképpen fogalmazta meg tudományos hitvallásukat: „Nem ismerhetjük meg az embert, ha nem ismerjük azt az *univerzumot*, amelyben él, és amelyhez alkalmazkodik.”²⁸ Egy ilyesfajta geográfiai univerzalizmus szellemében alakult meg aztán 1821-ben Párizsban az első *Földrajzi Társaság* (*Société de Géographie*), amelynek Alexander von Humboldt egy ideig a tiszteletbeli elnöki funkcióját is betöltötte. S egy ilyesfajta geográfiai univerzalizmus látszik visszaköszönni a korszakban egymás után alakuló párizsi egyetemes néprajzi, etnológiai és antropológiai társaságoknál is. Ez azonban már egy másik ága történetünknek, amelyet a közeljövőben szeretnék majd közelebbről – és a szükséges tudomány-, illetve társadalomtörténeti szempontú kritikával – szemügyre venni.

Írásom a magyarországi etnológia és antropológia 19. századi története terén több kérdést tett fel és hagyott nyitva, mint amennyit megválaszolt. Két dolog viszont bizonyosnak látszik. Az egyik az, hogy körülbelül ezek voltak azok a főbb társadalom- és tudománytörténeti mozaikok, amelyekből a hazai egyetemes néprajz tudománya a század második felében felépült, amelyekre ráépült mintegy. A másik pedig az, amit külön is szeretnék hangsúlyozni, hogy azok a kapuk, amelyeket a magyarországi protestáns (fő)nemesség – köztük a Podmaniczkyak – ismeretségeik, kapcsolataik révén megnyitottak Európára, nagy valószínűséggel sokkal tágasabbak voltak, és jóval több irányba is mutattak, mint ahogy kutatásunk mindeddig felmérte vagy feltételezte.

²⁷Erny, Pierre: *Compte rendu de Alexander Henn, Reisen in Vergangene Gegenwart. Geschichte und Geschichtlichkeit der Nicht-Europäer im Denken des 19ten Jahrhunderts*, 280.

²⁸Virey, Julien-Joseph: „Homme”, *Dictionnaire des Sciences médicales*, Paris, 1817. (A magyar fordítás a sajátom, kiemelés is tőlem: Sz. K. I.). Lásd még Blanckaert, Claude: *Géographie et anthropologie: une rencontre nécessaire (XVIIIe–XIXe siècle)*, 667.

1. kép. Alexander von Humboldt
(1769–1859)

Család Könyve, 1856

2. kép. Alexander von Humboldt és Aimé Bonpland az Orinocónál

Otto Roth von Holzstich, Alexander von Humboldt und Aimé Bonpland in der Urwaldhütte
am Orinoco, 1870. #00009295, Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz.

SZILÁGYI MÁRTON

Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna irodalmi szalonja

Legenda és valóság

Mezei Márta emlékének¹

Beleznayné Podmaniczky Anna Máriát az intézményesülni kezdő magyar irodalom egyik első mecénásaként őrzi az irodalmi emlékezet. Pedig az ő állítólagos, 18. század végi, pesti irodalmi szalonja kapcsán komolyan vehető forrásunk alig van, így konkrétan és adatszerűen alig ha állítható erről az informális intézményről bármi is, mégis gyakran említik tényként ezt a helyet és alkalmat a korszakról szóló irodalomtörténeti szakirodalomban. Mondhatnánk, ami mégis a legerőteljesebben megőrizte az emléket, az az 1794–1795-ben három számot megért magyar nyelvű folyóiratnak, az *Urániának* az ajánlása. Persze ez sem túl konkrét, mi több a szöveg egyáltalán nem nevezi meg a címzett érdeként a szalont, csupán a következő részbe láthatjuk bele ezt a képződményt: „Kinek. / helyes. Ízlését. / fel-emeltt. Munkáiban. / betsúli. az. Esmérő. / Nagy. Szívét. / sok. fel-segéltt. Érdem. / háláadóan. tiszteli. / Házát. / a'. tiszta. Vidámság'. Hajlékát. / a'. tsínos. Társalkodás'. Piattzát. / a'. Haza-fi. / nemes. Kérkedéssel. mutatja. / és. Örömmel. keresi. / Az. Idegen.”² Ha ettől a nehezen értelmezhető, enigmatikus utalás-

¹ Mezei Márta hívta fel a figyelmemet annak idején egy, az *Uránia* újrakiadásáról írott kritikájában, hogy ott a jegyzetekben nem szenteltem kellő figyelmet a folyóirat és Beleznayné kapcsolatára: *Irodalomtörténet* (82), 2001/3, 472–476. Igaza volt. A hiányt most megpróbálom pótolni, s ezt a kísérletemet az ő emlékének ajánlom.

² Szövegét lásd a folyóirat kritikai kiadásában: *Első folyóirataink: Uránia*. (szerk. Szilágyi Márton) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. (Csokonai Könyvtár. Források 6.) [a továbbiakban: *Uránia*], 9–12.

tól eltekintünk, akkor a folyóirat ajánlása hiány nélkül beilleszthető a főúri mecénásoknak szóló dedikációk közé, amely még a 18. század végén is formulaszerűen ismétlődő elemekből állt össze, s a megfogalmazás tipikussága mögött aligha vagy csak igen nehezen fedezhetők föl a megtisztelés okainak eltérő lehetőségei.³ Ebből a dedikációból nem tudjuk meg azt sem, hogy Beleznayné Podmaniczky Anna Mária anyagi támogatását oda kell-e értenünk az Uránia mögé – más adatunk pedig nincs a folyóirat gazdasági hátterére, így sem állítani, sem cáfolni nem tudjuk ezt a felsejlő kapcsolatot. Egy dolog lehet csupán biztos: a folyóirat két szerkesztőjének, Kármán Józsefnek és Pajor Gáspárnak a kapcsolatrendszerébe ezek szerint beletartoztak a Podmaniczkyak is.

Amit erről a kapcsolatrendszeréről úgy általában tudunk, az már szerencsére jobban megismerhető, bár adataink itt is igencsak töredékesek. Kármán családját és a Rádayakat több nemzedékre visszanyúló familiárisi-patrónusi viszony fűzte össze: Kármán József nagyapja, Kármán András minden bizonnyal Ráday Pál költségén vagy támogatásával volt peregrinus Utrechtben, s aztán lelkészként ő is temette el Rádayt. A losonci gimnázium igazgatójává vált Kármán András aztán ott volt Ráday Pál özvegyének, Kajali Klárának a temetésén is a szónokok között. Kármán András gyermekei is egy Rádaynak (Ráday Gedeonnak) a támogatásával jutottak ki peregrinációba. A két fiú közül András apját követte a losonci gimnázium élén, József pedig losonci prédikátor lett. Id. Kármán József 1792-es nemesítése is nyilván Ráday Gedeon támogatásával volt lehetséges – legalábbis igen feltűnő, hogy a Kármánok megnevesítése mennyire párhuzamosan zajlott le a Rádayak főnemessé válásával.⁴ Ennek a családi kapcsolatnak megvolt a jelentősége Kármán József életében is, hiszen az ő pályája is a köznemességből immár az arisztokráciába emelkedő Ráday család

³ A hagyomány korábbi rétegeiről lásd Pesti Brigitta: *Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében*. Kossuth – Esterházy Károly Főiskola, Budapest–Eger, 2013.

⁴ Máiig érvényes módon foglalta össze ennek a kapcsolatnak a legfontosabb tényeit Gálos Rezső. Lásd *Kármán József*. Művelt Nép, Budapest, 1954, 141–150.

kapcsolatrendszerében indult el.⁵ A témát jól összefoglaló Gálos Rezső 1954-es könyve óta fölbukkant ehhez egy újabb adat is: az ugyan régóta ismeretes tény, hogy Kármán közreműködött valamilyen formában az Első Magyar Játékszíni Társulat körül,⁶ de immár arra is van egykorú levéltári dokumentum, hogy ekkortájt a színésztársulatban „ViceDirector”-nak nevezték. Márpedig ez a minősítés szinte formalizált, a struktúrába is beilleszkedő közreműködést sugall (III.) Ráday Pál, a társulat támogatója és igazgatója mellett.⁷

Emellett a Kármánra vonatkozó, aprócska adatok közül említendő még a Prónayakkal való dokumentálható kapcsolat (egy véletlenül fennmaradt, pár soros Kármán-levél emlegeti például az acsai szép napok emlékét), s ez az ismeretség egyébként az *Uránia* előfizetési listáján is megmutatkozik.⁸

Ha ezeket az adatokat egymás mellé rendezzük, akkor a Pest megyei protestáns főnemesség három meghatározó családjához (Ráday, Podmaniczky, Belezny) jutunk el mint az *Uránia* szerkesztői körül felrajzolható kapcsolatrendszer elemeihez. Ráadásul úgy tűnik, ez a fajta ismeretségi és kapcsolati háló inkább Kármánhoz köthető, s nem a másik szerkesztőhöz, Pajor Gáspárhoz. Az 1795 után Pest megyében,

⁵ Lásd az újabban megjelent tanulmánykötetet: *A Ráday-család a magyar kultúrában. 300 éve született Ráday Gedeon.* (szerk. Berecz Ágnes) Ráday Gyűjtemény, Budapest, 2014. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 10.)

⁶ „Olly állapotban vala Gróf Rádai Pál Igazgatása alatt a' Játszó Társaság, hogy azt méltán egy dülő építményhez lehetett hasonlítani, mellyet hogy a' végső omladéktól meg-mentsen, aztat Kármán József Úr válllaival támogatta. Ezen másutt említett jó szívű Hazafi, gyakorta a' Gróf Igazgatónak, kit olykor házi kötelességei Pestről el-távoztatattak [sic!], a' Társaságnál személyét viselte.” Endrődy János, *A' magyar játék-szín*, II. kötet, XLI.

⁷ Erre lásd Szilágyi Márton: Adalékok Kármán József és az Első Magyar Játékszíni Társulat kapcsolatához. Ismeretlen Kármán József-szöveg Sehy Ferenc hagyatékából, in Devescovi Balázs – Szilágyi Márton – Vaderna Gábor (szerk.): *Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére.* Ráció Kiadó, Budapest, 2007, 412–423. Különösen: 423.

⁸ Egy rövid, ezt bizonyító udvariassági levélkét idéz Gálos Rezső: *Kármán József*, 179. A folyóirat első számához csatolt előfizetési listán egyébként két Prónay lány szerepel: „Báró Pronay Priska és Honorata Kisasszonyok”. *Uránia*, 22.

Szentendrén letelepedő Pajor későbbi életéről ugyanis viszonylag sok mindent tudhatunk, s az a feltűnő, hogy körülötte a későbbiekben egyáltalán nem ragadható meg a Pest megyei protestáns arisztokráciával való kapcsolattartás.⁹ Az arisztokratává válás mindegyik, itt emlegetett család esetében új keletűnek tekinthető: Ráday Gedeon 1782-ben lett báró, 1792-ben gróf, a Podmaniczkyakat szintén 1782-ben emelték bárói rangra, a Beleznayak 1800-ban szerezték még a bárói címet, s 1805-ben a grófit.¹⁰ Tehát nem tradicionális arisztokrata családokról van szó, hanem a köznemesi státusból éppen ezekben az években kiemelkedő famíliákról, s ilyenformán a Beleznayné nevéhez köthető szalon is inkább köznemesi normákból látszik levezethetőnek, s nem a főúri szokásrend vagy mentalitás kísérőjelenségeként.

A Beleznayak felemelkedése Beleznay János altábornagy katonai sikereivel kezdődött, s komoly lökést adott neki a fiú, Beleznay Miklós tevékenysége: először itt is a katonai szolgálat, majd utóbb a magyar református egyház főgondnokaként kifejtett munkásság. Beleznay Miklós unokaöccse, Sámuel könyvgyűjtőként is ismeretes volt: könyvtárát 1795-ben bocsátották árverésre.¹¹ A családról való részletesebb ismereteink egyik forrása a nyomtatásban hozzáférhető temetési búcsúztatók anyaga.¹² Ezek közül is a két, Beleznay Miklós teme-

⁹ Erre lásd a következő életrajzi áttekintést Szilágyi Márton: Az irodalmi ambícióktól a társadalmi beépülésig. Pajor Gáspár életpályája, in Uő: *Határpontok*. Ráció, Budapest, 2007, 29–58. Az újabb eredményekről Szilágyi Márton: Egy különös házasság Szentendrén. Pajor Gáspár konfliktusai egy levéltári forrás tükrében, *Studia Comitatensia. A Ferenczy Múzeum Évkönyve*, Új folyam, 1. (szerk. Majorossy Judit) Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2014, 9–16; Balogh Piroska – Szilágyi Márton: Pajor Gáspár beadványa Pest vármegyéhez 1799-ből, *Studia Comitatensia, A Ferenczy Múzeum Évkönyve*, Új folyam, 1. (szerk. Majorossy Judit) Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2014, 207–227.

¹⁰ Erre lásd Kerényi Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest, 2002, 18–24.

¹¹ Barcza József: Egy felvilágosodás kori magyar főúri könyvtár árverése, *Magyar Könyvszemle* (82), 1966/2, 145–152.

¹² Merényi-Metzger Gábor: A Beleznay család tagjairól megjelent sírversek és temetési gyászbeszédek, *Magyar Könyvszemle*, (113), 1997/3, 322–326.

tésére készített nyomtatvány méltó a figyelemre.¹³ Az elsőből, amely Beleznav Mihálynak, a fivérnek a búcsúverse, jó képet kaphatunk arról, hogy a család milyen komoly beágyazottsággal rendelkezett a korabeli fő- és köznemességbe: a rokonságba tartoztak többek között a Grassalkovichok és az Orczyak is. Ezek után a Podmaniczkyakkal való összeházasodás sem tekinthető véletlennek és esetlegesnek, a Pest megyei protestáns főnemesség egyik gyakori stratégiájáról van szó.¹⁴ Beleznav Miklós 1787-es halála után az özvegye Pestre költözik – s aztán állítólag itt, a pesti házban alakul meg a szalon, amelyre az *Uránia* ajánlása vonatkozik. Vagyis Beleznavné szalonja már nem a Pest megyei protestáns arisztokráciának a város, Pest körüli „gyűrű”-jében képzelendő el (a Rádayak péceli, a Prónayak acsai, a Podmaniczkyak aszódi, a Beleznavyak pilisi és a Rudnyánszkyak vácdukai kastélyai, amelyek mind 18. századiak, ugyanis egy szuburbiumként elgondolható hálózatot alkottak).¹⁵ Mégis az immár városi szalonról inkább legendák vannak forgalomban: az *Uránia* megalapításának problémájához hozzákapcsolva bukkan föl például az a soha nem adatolt állítás, hogy éppen itt születik meg a folyóirat alapításának ötlete. Ennek a kijelentésnek a státusza és hitelessége onnan ítélhető meg, ha végigkövetjük az útját az első említéstől az öntudatlan átvételeken át a közhellyé szilárdulásig. Ez az állítás ugyanis jól beleillik abba véleke-

¹³ *Búcsúztató versek [,] mellyeket néhai M. B. test-vér bátyjának, méltóságos generális Beleznav Miklós úrnak utolsó tisztességének meg-adására kevés órák alatt készített Beleznav Mihály Orist leitinánd 's mellyeket ugyan Pilisen az Évangyélikusok Templomiban Böjt-elő Havának Xidik napján MDCCLXXXVII dik esztendőben élő nyelvel el-mondott Túrós Péter az Ó-Budai Reformáta Eklé'siának Prédikátora. Strebig Jó'sef betűivel, Győr, [1787].; Halotti prédikáció, mellyet néhai méltóságos generális Beleznav Miklós úrnak, a' Duna-mellyéki Venerábilis Superintendentziának Fő Curátorának, utolsó tisztességének meg-adására, Böjt elő Havának Xidik Napján MDCCLXXXVII dik esztendőben Pilisen, az Evangyélikusok Templomában, nagy számú Nemességnek, 's minden renden lévő Halgatóknak jelen léteken élő nyelvel el-mondott Pétzeli Jó'sef Rév-Komáromi H. C. lévő Prédikátor. Győr, Streibig Jó'sef betűivel, [1787]. [A továbbiakban: Pétzeli József: *Halotti prédikáció.*]*

¹⁴ Erről bővebben Kerényi Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, 18–19.

¹⁵ Erről bővebben Kerényi Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, 19.

désbe, hogy az *Uránia* a Pest megyei protestáns főnemesség körében született meg. Igaz, ennek ellentmond, hogy az előfizetők listája némileg másról árulkodik (benn vannak ugyan Pest megyei protestáns arisztokraták, de azért nem túl nagy számban, mi több, sem Podmaniczkyakat, sem Rádayakat nem találunk itt), valamint a folyóirat valóban dokumentálható, egyetlen anyagi támogatása nem onnan érkezik majd, hanem a katolikus gróf Festetics Györgytől.¹⁶ A szalon emlegetése a szakirodalomban ahhoz is hozzákapcsolódik, hogy a folyóirat a nőknek volt szánva. Hát azért ez sem látszik kételemes összefüggésnek: a folyóirat nőket megszólító jellege ugyanis egyfelől ideologikus szándéknak tűnik, s nem a valós, női olvasókat megcélzó szerkesztési elveken alapul, másfelől pedig felbukkanása voltaképpen korjelenség, amely a korszak német nyelvű folyóiratait ismerve nem egyedülálló.¹⁷ Ha megnézzük ezeknek az igencsak sokáig forgalomban lévő, Waldapfel József kiváló könyvén át¹⁸ egészen Fábri Annának a magyar szalonéletről szóló monográfiájáig¹⁹ elérő elképzeléseknek az eredetét, akkor azt látjuk: Toldy Ferenc 1843-as, Kármánt újrafelfedező és kánonba iktató előadásában még nyoma nincs ennek az állításnak.²⁰ A Toldy legfőbb informátorának, a Kisfaludy Társaság 40-es évekbeli elnökének, Schedius Lajosnak a hagyatékában fennmaradt, egyetlen Kármánra és Urániára vonatkozó feljegyzésében szintén

¹⁶ Az erről árulkodó perdöntő forrás Kostyál István: Kármán József levele gróf Festetics Györgyhez az Urániáról, *OSzK Évkönyv* 1959, Budapest, 1961, 316–320.

¹⁷ Szilágyi Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998, 285–286. Lásd még Debreczeni Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*. Universitas, Budapest, 2009, 429–487.

¹⁸ Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830*. MTA, Budapest, 1935, 98–108.

¹⁹ Fábri Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten*. Magvető, Budapest, 1987, 73–79.

²⁰ D. Schedel [Toldy] Ferenc: *Kármán J. és Fanni emlékezetök. Kármán József írásai és Fanni hagyományai*. (kiad. D. Schedel [Toldy] Ferenc) Pest, 1843.; a szöveg elemzése: Szilágyi Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, 15–26.

nincs nyoma efféle utalásnak.²¹ Az első dokumentálható felbukknása Toldy 1854-es könyvében található,²² s innen szinte szó szerinti formában került át 1867-es irodalomtörténetébe, ott már gyönyörűen kiépült formában – s persze úgy, hogy nem tudni, ugyan mi lehetett Toldy forrása ehhez az állításhoz: „Messzeható eszme volt az, uraim, melyet Kármán József egy emlékezetes írói estvélyen indítványozott Schedius Lajosnál 1793-ban: Pestnek irodalmi központtá tétele. (...) Az eszme jónak találtatott elméletben, de ki legyen az egyesítő. Az indítványozó lelkes fiatalembernek ismertetett, a fényes házak szereték mint világ fiát, de írói tehetségét nem ismerték. Nem csatlakozott senki Schediuson és Pajoron kívül, kik az irodalomban magok is még nevetlenek, mint ő. De generális Beleznavné mélyebben nézett az érett lelkű ifjúba, mint a tekintélyes férfiak, és segedelmét ígérte.” S Toldy szerint ezután alapított meg az *Uránia*.²³ Itt van meg először minden olyan elem, amely azután tényként épült be a szakirodalomba: a Schedius Lajosnál bejelentett szándék, amely persze Kármánhoz kötődik (noha amúgy két szerkesztője volt az *Urániának*), s mivel ehhez nem lehetne hozzákapcsolni Beleznavné szalonját, ott van a második fázis is, amikor Beleznavné felkarolja az ötletet. Az persze erősen zavaró lehet, hogy Toldy mindezzel nem az 1843-as újráfelfedezés alkalmával áll elő, amikor a lehetséges tanúk közül legalább Schedius Lajos életben van, s így föl lehetne tételezni személyes hitelét az állítás mögött, hanem a megfogalmazás olyan későn bukkan föl, amikor már senki sem tud kezkeskedni a közlés igazságtartalmáért. S ha ez a kértely nem lenne elegendő: az is zavarba ejtő kissé, hogy az ilyenformán mecénásként feltűnő Beleznavné körül általában semmiféle kulturá-

²¹ Vö. Szilágyi Márton: uo. (1998) 27–56.

²² Toldy Ferenc: *A magyar költészet története*. II. kötet, Heckenast Gusztáv, Pest, 1854, 218–220.

²³ Toldy Ferenc: *A magyar költészet története*. Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig (1867). kiad. Szalai Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1987, 308–309. Az állítás szinte szövegszerűen megismétlődik a következő tanulmányában is: Toldy Ferenc, *Irodalmi társasköreink emlékezete* Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig, *Budapesti Szemle* 3. évfolyam (1875), 8. kötet, XVI. szám, 3. Erre Fórizs Gergely figyelmeztetett, segítségét köszönöm.

lis törekvésnek az anyagi támogatását nem tudjuk kimutatni, vagyis hozzá eleve nem kapcsolódik olyan kulturális mecénatúra, amelybe az *Uránia* támogatása beleférne. Egyetlen ennek ellentmondó nyomunk van, de az is csak látszólagos: Kazinczy 1790-es *Hamlet*-fordításának az előszava említi Beleznaynét, aki a tudományokat kedveli, s ha a magyar nyelv gazdajaként feltűnő színjátszás megerősödik, reménybeli támogató lehet.²⁴ Vagyis ez a szöveghely is csupán mint majdan lehetséges mecénást emlegeti az özvegyet. Sőt, attól a Pest megyei, protestáns főnemesi körtől, amely még egy köznemesi mentalitáson nevelkedett, idegennek látszanak az efféle gesztusok: a Rádayaknál (sőt, még Beleznay Sámuelnél is) ugyan megragadható egyfelől a könyv- és éremgyűjtés mint szenvedély, illetve a fiatalabb nemzedékben már ott van a színház támogatása (mint III. Ráday Pálnál), de magyar nyelvű folyóiratok pénzelése még ott sem fordul elő.²⁵ Egyáltalán nem meglepő, hogy az *Uránia* anyagi támogatása dokumentálhatóan gróf Festetics György esetében figyelhető meg, ugyanis abba az egészen más típusú kulturális mecénatúrafelfogásba, amelyet ő képviselt,²⁶ ez valóban teljes mértékben beleillett. S innen nézvést nem tűnik véletlennek, hogy az *Uránia* ajánlása sem céloz Beleznayné emlegetésekor az anyagi támogatás megköszönésére – mert ilyen talán nem is volt. Amennyire persze ez egyáltalán megítélhető.

Toldy novellisztikussá kerekített, s leginkább a tőle megfogalmazott nagy irodalomtörténeti vízió koherenciaigényéből levezethető állításai komoly karriert futottak be a szakirodalomban. Említhetnénk akár Vay Sarolta novellisztikus fikcióját is.²⁷ Ám még volta-

²⁴ „két gazdag, és a' tudományokat annyira betsűlő Özvegy, Zichyné's Generalis Beleznayné, egy Orczy és Podmaniczky ... készek lesznek mindent tenni.” Kazinczy Ferenc: *Fordítások Bessenyeytől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek.* (s. a. r. Borbély Szilárd – Bodrogi Ferenc Máté) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 195. Kiemelés és kihagyás az eredetiben.

²⁵ Szilágyi Márton: *Egy különös házasság Szentendrén*, 43–45.

²⁶ Erről alapvetően lásd Kurucz György: *Keszthely grófja: Festetics György.* Corvina, Budapest, 2013.

²⁷ D' Artagnan [Vay Sarolta]: *Régi magyar társasélet.* I. kötet. Athenaeum, Budapest, 1900, 162–168. Különösen: 162–163,

képp Fábri Anna egyébként hézagpótló monográfiájának vonatkozó fejezetét is a Toldy megalapozta elképzelés nagy fantáziával megalkotott kitöltése és továbbszínezése határozta meg: Fábri ugyanis kiváló korismerettel azt is megpróbálja megadni, hogy ha már volt szalon, akkor kiknek kellett ott bizonyosan felbukkanniuk – s ezek után a 18. század végének számos olyan figuráját képes megnevezni, akik „talán” ott voltak.²⁸ Mindez azonban adatokkal nem támasztható alá, s itt sincs persze dokumentálva.

Mielőtt azonban megnyugodnánk abban, hogy Beleznavné szalonjáról csak a legendák állnak a rendelkezésünkre, s nincs semmi megfogható ismeretünk annak kereteiről és tartalmáról, érdemes számot vetni mégiscsak egy lehetséges forrással. Kazinczy Ferenc önéletrajzi feljegyzései és naplói, amelyet immár kritikai kiadásban is használhatunk, ebből a szempontból is kiaknázandó kútfőt jelentenek, s jelentőségük annál is nagyobb, mert Kazinczy megjegyzéseinek egy része legalábbis pontosan datálható, egykorú feljegyzés, s nem utólagos visszaemlékezés. A *Pályám emlékezetének* vonatkozó része még egy kései visszatekintés összegzése, amely az 1790-es évre vonatkozik: „Sorba járánk a’ Nemzet’ Nagyjait, kik vizont ebédjeikhez, vacsorájikhoz, tánczaikra hívának-meg bennünket. Ezeknek számokba tartozik a’ ki Pesten a’ legszebb házat tartá, özvegy Generális Beleznav Miklósné, Báró Podmaniczky Anna-Mária. Ajtaja nyitva volt minden idegennek, minden földinknek, ha születés vagy érdem oda szólíthatá.”²⁹

²⁸ Itt például ilyen, voltaképpen légből kapott, megragadó névsort olvashatunk: „De voltak még nála is érdekesebb vendégek, mint például gróf Néro, ez a különc, kvietált katonatiszt: Fekete János, aki Voltaire-rel levelezett, francia verseket írogatott, istentagadó volt és epikureista, cinikus és művelt, érdekes és megbotránkozató társalgó. Gyakorta föltűnik a gróf egykori alkalmazottja, fiának nevelője, a tudós Koppi, a lelkes franciabarát, aki, hacsak lehet, a köz-társaságiakra üríti poharát. Hajnalig ül a Beleznav-ház kártyaasztalainál Berzeviczy Gergely, hogy azután másnap pénzkérő levelet írjon anyjának a meszsi Kakaslomnicra.” Fábri Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten*, 76–77.

²⁹ Az idézet a *Pályám emlékezete* I. kidolgozásából való: Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. (s. a. r. Orbán László) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), [a továbbiakban: PE] 521. Lásd még a mű

Ha azonban elkezdjük áttekinteni Kazinczy naplófeljegyzéseit, akkor ennél sokkal részletesebb és érdekesebb összefüggésekhez juthatunk. Kazinczy 1783. augusztus 9-én rögzítette a következőt: „Pestre, hogy Beleznay Miklósné által Orczynál a’ Vnótáriusságot keressem.”³⁰ Ez a dátum persze korábbi, mint az 1787-es megözevegtyülés és a Pestre költözés, tehát itt nem is várható semmiféle lenyomata a szalonéletnek – azt viszont feltétlenül mutatja, hogy Kazinczy egy állás reménybeli megszerzése érdekében közbenjáróként tekinthetett Beleznaynéra (aki Orczy Lőrincnél sógornőjeként lehetett pártfogó, hiszen Orczy Lőrinc első felesége Podmaniczky lány volt). Kazinczy aztán 1790. május 26-án azt jegyezte fel: „Ebéd Beleznaynénál.”³¹ Egy másik helyen ugyanerre a napról a következőket tudjuk meg: „ebéd Beleznaynénál. Ott Barkó.”³² A Barcóval való találkozás élményének azonban találni egy bővebb kidolgozását is, csak ott Kazinczy ezt az 1792-es koronázás alkalmával történt élményként írta meg – valószínűleg azonban elvértve a dátumot, mert ez alighanem 1790-re tehető: „Máj. 26dikán ebéden Generális Beleznay Miklósnénál, született Báró Podmaniczky Anna-Máriánál. Generális Barkó, Magyar-országi Commandírozó is ott. Ez nagy ellensége volt a’ Magyarok’ Tüzének, melly a’ II. József halálakor szikrázva lobogott, ’s ő tartaték a’ Titkos-Polizey Directorának, de a’ mit én nem tudtam. A’ Generális sértegető szókat ejte a’ Magyarokról, a’ Magyar öreg Asszonyság’ asztalánál, és Magyarok közt. Az ő vadságát azzal adám-vissza, hogy midőn nem tudom már melly éretlen szót ejte, gonosz tisztelettel fejtegetém neki, melly elméltenséggel szóllott. Az öreg, szálas, száraz német elnyelte a’ mézes falatot. – A’ mint felkelénk az asztaltól, Molnár János Pesti Luth. Predik. és titkos Polizey beinte a’ billiardasztalhoz, ’s kért, vigyáznék

---

egy későbbi kidolgozásából: uo. 631. Ezt a részletet egyébként – értelemszerűen még más szövegkiadásból – Fábri Anna is idézte. Vö. Fábri Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten*, 74.

³⁰ PE 172.

³¹ PE 175.

³² PE 322.

magamra; Barkó titkos-Polizey, és mától fogva szemmel fog tartani.”³³ Ezek után Kazinczyt a fogság sokáig távol tartotta mindenféle társasági eseménytől, így csak szabadulása után, 1803. május 14-ről találhatunk egy idevágó, de annál informatívabb bejegyzést: „Ebéd Gener. Beleznaynénál. Ott Báró Podmaniczky Sándor és hitvese Gróf Wartensleben Claire, a’ Generálisnak és Gróf Teleki [hiány jelezve – Sz. M.] nek leánya. Ott B. Prónay Gábornak [hiány jelezve – Sz. M.] Kisasszonya is Liebknecht Kisasszonnyal. Obristlieutenant Kecskés az öreg Generálisnét mulattatja ’s vele kötődik. Podmaniczky nyájaskodik szép feleségével: de nem hihető hogy az olyan asszony az illy férjet szerethesse olly formán mint mutatta, lelkesebb férj kell az ilyen asszonykának.”³⁴ Talán ugyanerre az alkalomra vonatkozik ez a máshol található megjegyzése is: „Bécsbe menvén 1803. Pesten czaflicskát csináltaték magamnak, ’s azt felköttem, de vele rútlul jártam: elvesztettem Generális Beleznaynénak az ebédjénél.”³⁵

Természetesen Kazinczy idézett megjegyzései csak pillanatfelvételeket mutathatnak a Beleznayné házában történt eseményekről, s különösen folyamatában nem tudják ábrázolni az ún. szalon tevékenységét. Ám még így is vannak tanulságai a szövegeknek. Először is: Kazinczy mindig „ebéd”-ről beszél Beleznayné kapcsán, azaz ott tartózkodásai nem egy szalonszerű működést, hanem inkább egy vendégváró, társasébedekkel reprezentáló, nyílt nemesi házat sejtetnek, ahol a háziasszony jelenléte elengedhetetlen az eseményen. Az ebéd mellett persze lehetett ott másféle szórakozási alkalom is: az 1790-es bejegyzés például elárulja, hogy voltak ott billiárdasztalok is – igaz,

³³ PE 95–96. Nem lehetetlen, de azért nem valószínű, hogy Kazinczy 1790-ben és 1792-ben is pont ugyanazon a napon, május 26-án találkozott volna Beleznaynénál Vincent Barcóval. A bővebb, 1792-es kidolgozást ezért vélem tévedésnek, no meg azért is, mert a II. József halálának emlegetése és a „Magyarok’ Tüze” inkább 1790-re látszik utalni. A szöveg hely értelmezése kapcsán más véleményen van Orbán László. Lásd *A tinta színe*, in Czifra Mariann (szerk.): *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Gondolat, Budapest, 2009, 219–220.

³⁴ PE 285.

³⁵ PE 91.

van némi alapunk kártyaasztal föltételezésére is, Fábri Anna megragadó víziójában nemhiába kapott ez olyan megtisztelő helyet: Berzeviczy Gergely egyik, 1790 körüli levelében anyjának beszámol egy tetemes kártyaadósságáról, amellyel Beleznaynének tartozik, bár arról itt nincs szó, hogy maga a végzetes és vesztes kártyaparti éppen Beleznaynénél történt volna.³⁶ Ami pedig a jelen lévő vendégeket illeti: Kazinczy egyszer sem beszél arról, hogy itt irodalmi jellegű együttlétre lett volna alkalma, kulturális töltetű társaságot egyszer sem érzékeltetnek leírásai. Ha sorra vesszük a tőle emlegetett személyeket, akkor részben a rangjuk vagy pozíciójuk miatt számottévő potentátok vannak a meghívottak között, részben pedig Beleznayné rokonai: az előbbiek közé tartozik Vincent Barco, a magyarországi főhadparancsnok³⁷ és Molnár János pesti evangélikus lelkész³⁸ (akiknél Kazinczy külön felhívja a figyelmet arra is, hogy egykorú vélekedés szerint mindkettőnek köze van a titkosrendőrséghez), az utóbbiak közé sorolható Podmaniczky Sándor és neje,³⁹ valamint valamelyik Prónay kisasszony; a társasági illem miatt jelen lévő társalkodóné, Liebknecht kisasszony és a katonatiszt Kecskés pedig színezi ugyan a társaságot, de jellegét alapvetően nem változtatja meg.⁴⁰ Persze nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy Barco is régi ismerős, még Beleznay Miklós tisztjárja volt, akit Pétzeli József halotti prédikációja külön is megemlített, mint a temetésen jelen lévő illusztris személyek egyikét.⁴¹ A Kazinczy megjegyzéseiből sejthető összetétel tehát egyáltalán nem mutat a kulturális értékekre különösen fogékony házigazdát – hacsak nem

³⁶ H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Akadémiai, Budapest, 1967, 158.

³⁷ Róla lásd a következő életrajzot: Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. (s. a. r. Szilágyi Márton) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011 (Kazinczy Ferenc Művei), 420.

³⁸ Róla uo. 443.

³⁹ Podmaniczky Sándor Beleznayné testvére volt, egyébként Kazinczy sáros-pataki diáktársa; vö. PE 935.

⁴⁰ Ez még akkor is így van, ha a PE egyik személyről sem tudott semmiféle életrajzi adatot megadni, s így egyikőjük sem azonosítható megnyugtatóan.

⁴¹ Pétzeli József: *Halotti prédikáció*, 43.

Kazinczyt magát tekintjük ilyen vendégnek, bár nyilván az ő esetében is nagyobb súllyal esett latba családi kapcsolatrendszere és társadalmi státusza, mint intellektuális törekvései vagy literátori érdemei.⁴² S akkor sem változik jelentősen az összkép, ha a házba valóban bejáratos Berzevicsy Gergellyel is számolunk, aki pedig szintén családi ismerős és pártfogolt volt Beleznavné számára.

Végső soron tehát az aligha lehet kérdés, hogy Beleznavné pesti háza valóban társasági találkozóhely volt, ráadásul igencsak huzamosan: hiszen Kazinczy 1790-es élményeitől kezdve egészen 1803-ig (a háziasszony ebben az évben hunyt el) vannak szórványos adatok arról, hogy fel lehetett keresni a vendégszerető házat, s ezt nyilván sokan meg is tették. Az már viszont erősen kérdéses, hogy joggal föltételezünk-e itt szalonszerű működést, vagy inkább csak a társas étkezések alkalmait kell belelátunk az itteni látogatásokba. Még inkább kérdéses, hogy irodalmi töltetű szalon föltételezhető-e Beleznavné házában, s ebből levezethető-e bármiféle kulturális törekvés (például egy magyar nyelvű irodalmi folyóirat) támogatása. Az újsütetű protestáns főnemesség mentalitásába ugyanis eleve nem fért bele egy ilyen jellegű mecenatúra, miért éppen egy ilyen típusú érdeklődésnek semmi más jelét nem mutató, egykori Podmaniczky lány lett volna a feltűnő kivétel – míg egyébként a szíves és sok személyre szóló ebédmeghívások minden további nélkül levezethetőek voltak egy köznemesi mentalitásból, különösen ha ehhez olyan, nagyobb anyagi erő társult, mint amit akár a Beleznavokról, akár a Podmaniczkyakról a 18. század végén már joggal feltételezhetni. A temetési búcsúztató alapján meg aztán különösen úgy tűnik, hogy Beleznavné voltaképpen nem tett mást, mint a férje életében már kialakított szokást folytatta. Pétezele ugyanis többek között így búcsúzott Beleznav Miklós generálistól: „Meg-hólt benne egygy barátságos Magyar, a’ kinek Háza, minden

⁴² Hiszen Kazinczy először kisgyerekként, 1773-ban találkozik Beleznav Miklóssal és feleségével, amikor a sárospataki kollégium nevében testvérével, Die-nessel felköszöntik az iskola pártfogóját nevenapján. Vö. Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora I-II.* (s. a. r. Kovács Dániel) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 48.

Vallás' különbsége nélkül mindeneknek nyitva állott, 's a' mellyhez az itt által menő Nemesek, Hadi Tisztek, úgy mentek mint a' magokéba. Meg-hólt benne egygy baráttságos Magyar, a' kinek ízetlennek tetszett az ő ebédje, ha azt valamely Jó-akarójával, Baráttával, sőt tsak valamely idegennel, is meg-nem oszthatta.”⁴³ Ha hitelt adhadtunk Pétzeli szavainak, akkor egy ilyen hagyomány ismeretében Beleznayné házának legfőbb újdonsága a helyszínében rejtett, azaz abban, hogy ő Pesten folytatta a vendégfogadásnak ezt a korábban a pilisi kastélyban kialakított rendjét.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy az állítólagos Beleznayné-szalonnáról továbbra sem tudunk semmi konkrétumot – de a párhuzamok és kontextusok felsorakoztatásával talán azért ehhez a problémához is közelebb jutottunk. S alighanem szegényebbek lettünk egy legendával.

⁴³ Pétzeli József: *Halotti prédikáció*, 45–46.

LATZKOVITS MIKLÓS – RAB IRÉN

Az Inscriptiones Alborum Amicorum és Podmaniczky Sándor (1758–1830) emlékkönyvei

Az interneten 2003 óta érhető el az Inscriptiones Alborum Amicorum folyamatosan bővülő adatbázisa.¹ Dolgozatunk első részében ezt az adatbázist szeretnénk röviden bemutatni, a másodikban pedig Podmaniczky Sándor két göttingeni emlékkönyvét, melyek bejegyzéseit az adatbázisban publikáltuk.

1. Az adatbázis

Az adatbázisban 16–18. századi hungarika jellegű emlékkönyvi bejegyzéseket dolgozunk fel, és publikáljuk azok teljes szövegét. Az alkalmazott adatfelvételi struktúra a bejegyzések szerkezetéhez igazodik, ami azért lehetséges, mert az emlékkönyvbe való beírásnak már a kezdet kezdetén rögzültek a legtöbb bejegyző által később is alkalmazott szabályai.² Ennek megfelelően az egyes autográfokat olyan egységekben (rekordokban) dolgozzuk fel, melyek egyenként 9 blokkból állnak, nevezetesen a dátum-, keltezési hely-, jelmondat-, ábra-, utó-

¹A továbbiakban IAA. Internetcím: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/> DOI: 10.14232/iaa Az adatbázis folyamatosan bővül. Jelen dolgozatban az IAA-ra való hivatkozások 2015. júniusi adatfelvételi állapotnak felelnek meg.

²Erről lásd Katona, Tünde – Latzkovits, Miklós: *Die Poetik der Stammbücher in Queroktav (Überlegungen anhand der Weimarer Stammbuchsammlung)*, in Nagy, Márta – Jónásik, László (Hg.): „*swer sînen vriunt behaltet, daz ist lobelich*“ *Festschrift für András Vízkelety zum 70. Geburtstag*. Katholische Péter-Pázmány-Universität, Piliscsaba–Budapest, 2001, 289–301.

lagos megjegyzések-, dedikáció-, aláírás-, inscriptio- és végül – valamiféle kiegészítésként – a bibliográfiai adatok blokkból.

A szakirodalomban nem alakult ki teljes konszenzus az albumok retorikai-poétikai leírását illetően, amit jól tükröz a szakírók által alkalmazott terminológia kuszasága is. Mérföldkőnek tekinthető Werner Wilhelm Schnabel 2003-ban megjelent, ma már alapirodalomnak számító monográfiája.³ Schnabel ugyanakkor egy adatbázis is épít. A *Repertorium Alborum Amicorum* eredetileg emlékkönyvek bibliográfiáját tette közzé (mostanáig 24 000 albumét), ma viszont már bejegyzésekkel kapcsolatos adatokat is tartalmaz. Jelenleg nagyjából 210 000 bejegyzésről érhetőek el információk az RAA-ban.⁴

Az *Inscriptiones Alborum Amicorum* adatbázisában eddig 12 200 bejegyzést publikáltunk, s többnyire csatolhattuk a bejegyzések fotóját is. A személynévmutató több mint 11 000 személynévet tartalmaz, ebbe beleértendő az inscriptiókban megidézett szerzők nevei is. Számos bejegyzőtől dolgoztunk már fel egynél több bejegyzést. Rekordnak a soproni evangélikus lelkész, Torkos József számít, tőle eddig 18 – 1746 és 1786 között keletkezett – bejegyzés található az adatbázisban. A feldolgozott anyag 42 gyűjteményből való, de több magángyűjtőtől is kaptunk már fotókat. A bejegyzések különböző nyelveken íródtak, eddig közel 30 nyelvet regisztráltunk. Néhány nyelv mindössze egyetlen bejegyzésben szerepel. Ilyen a kopt (egyébként Torkos József egyik autográfjában és teljességgel hibásan alkalmazva), a tamil és – beszédes módon – a román.

Az albumok nem kis hányadából hiányzik a címlevél, vagyis az adott album tulajdonosának személyére kizárólag a bejegyzésekből lehet következtetni. Az OSZK egyik peregrinációs albumát⁵ például a

³ Schnabel, Werner Wilhelm: *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis inserste Drittel des 18. Jahrhunderts*. Niemeyer, Tübingen, 2003.

⁴ Schnabel, Werner Wilhelm: *Repertorium Alborum Amicorum*. Internetcím: <http://www.raa.phil.uni-erlangen.de/>

⁵ Duod. Lat. 118.

modern szakirodalom anonim albumként tartja számon.⁶ Itt a tulajdonos nevét egyik testvére autográfja alapján tudtuk megállapítani,⁷ és persze az egyetemi matrikulák adatainak segítségével.⁸ Olykor az is előfordul, hogy egy-egy emlékkönyv tulajdonosának személyére kizárólag a bejegyzések tömeges feldolgozása révén felfejlő kapcsolati háló elemzése adja meg a kulcsot. Az MTA Könyvtárának „Tört. Napló 8° 7” jelzetű emlékkönyvében szintén nincs címlével, s maguk az egyes bejegyzések sem segítenek, az egykori tulajdonos nevét sehol nem találjuk bennük. Annyi derül csak ki, hogy Erdélyből való volt, illetve hogy nyugati tanulmányúton lévő mesterlegény, aranyműves: két magyar nyelvű versike is ekként jellemzi őt.⁹ Ráadásul az album egyik szintén erdélyi bejegyzője, Ajtai Dávid Mihály 1792-es bécsi bejegyzését „druszájának írta s Comendálta”.¹⁰ Az emlékkönyvből az is kiderül, hogy tulajdonosa 1792. április 16. és 19. között néhány napig Jénában tartózkodott. A mondott kapcsolati háló alapján viszont tudható, hogy egy jénai diák, az ugyancsak erdélyi Kaposi Molnár Sándor albumába épp 1792. április 16-án bejegyez egy bizonyos „Ajtai Mojses” nevű „Kolosvári Arany Műves”, akit tehát Ajtai Dávid Mihály nem keresztnevük, hanem vezetéknevük azonossága alapján nevezett „druszájának”.¹¹

⁶Lőkös, Péter: Eine Fleming-Strophe in einem Stammbuch des 18. Jahrhunderts, in Klára Berzeviczy – Péter Lőkös (Hg.): „*Ars longa, vita academica brevis*”. *Studien zur Stammbuchpraxis des 16–18. Jahrhunderts*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2009, 87–94.

⁷Joseph Freysmuth albumáról van szó. A testvér, Johann Freysmuth bejegyzését lásd IAA, 5511. A megfejtéshez lásd Rab Irén: A Freysmuth-fivérek: 18. századi életrajz-rekonstrukció kéziratok és levéltári források segítségével, *Kaleidoscope* (14), 2017, 22–37.

⁸Tar Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1694–1789* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11). Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltár, Budapest, 2004, 2346.

⁹Ezeket lásd IAA, 10541, 10577.

¹⁰IAA, 10541. Ajtai személyéhez lásd Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrínusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Mentor, Marosvásárhely, 1998, 41.

¹¹IAA, 10498.

Az albumhasználók számára a bejegyzés aktusa mindig különleges jelentőséggel bír. A bejegyzők ezért tudásuk legjavát igyekeznek nyújtani, keresik a könnyed, szellemes vagy épp mély értelmű megoldásokat, bizonyítandó, hogy maguk is valamiféle értelmiségi elit tagjai. Martonfalvi Sámuelnek – a híres nagyváradi, majd debreceni tanár Martonfalvi György fiának – egyik franekeri bejegyzésében a keltezési évszám helyett a szír „سنة” szó áll.¹² Ennek jelentése, amint azt Mércz András, adatbázisunk szír nyelvű szövegeinek felelőse megállapította, a magyar ’vágycsozik’, ’imádkozik’ szavakkal adható vissza. A szír betűknek azonban ugyanúgy számértékük is van, mint a héber vagy görög betűknek, ezek összege jelen esetben 1702, ami így évszámot jelöl, hiszen Martonfalvi épp ekkor tanult Franekerben.¹³ Az albumokban egyébként gyakran egyszerűen értelmezhető szerkezeti egységek is hordozhatnak – esetenként igen rafináltan megkonstruált – információkat. Ezek adatbázisunkban történő feltárását szintén feladatunknak tekintjük.

Munkánk egyik legproblematisabb része a bejegyzők által citált inscriptiók forrásadatainak megállapítása. Ezen szövegrészek nem albumspecifikusak, ugyanakkor gyakran mégis személyes, *ad personam* jellegű üzenetet hordoznak. Ez persze azt is jelenti, hogy az ideális bejegyző dolga nem volt feltétlenül könnyű, hisz nem volt egyszerű olyan – mondjuk – cicerói szöveghelyet megidéznie, amely alkalmas volt az album tulajdonosához szóló, személyre szabott üzenet közvetítésére. A szakírók az efféle professzionális bejegyzések illusztrálására rendre Goethe *Faustjának* egyik jelenetére szoktak hivatkozni, melyben maga Mefisztó ír be latinul és nagyon szellemesen egy emlékkönyvbe.

A bejegyzők nem mindig érik be csupán egyetlen inscriptio-résszel. Olykor a különféle helyekről származó citátumokat összekötik a ’tehát’, ’és’, ’ellenben’ stb. kötőszavakkal, vagyis az ilyen „halmozó”, esetenként akár 10 elemből álló inscriptióknak valamiféle narrációjuk is van, valamiféle történetet beszélnek el. Sikos István albumának egy magát

¹² IAA, 525.

¹³ Bozzay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15). MTA Egyetemtörténeti Albizottság – ELTE Levéltár, Budapest, 2007, 610.

„B.”-nek tituláló bejegyzője például egyenesen drámát ír („Ein Drama aus ganzen Fragmenten, verfasst von mehrern“)¹⁴ [1. kép]. A Goethe, Schlegel és egyéb idézetekből összeállított, 10 sornál alig hosszabb inscriptióban még a prologust, sőt, az epilógust is jelzi. A feldolgozás során az ilyen „halmozó” inscriptiók egyes elemeit szegmentáljuk, s az egyes inscriptio-részek forrásadatait egyenként igyekszünk megállapítani. E tömegesen feltárt adatok pedig jól illusztrálják, hogy miféle tudást, miféle műveltséganyagot mozgósítottak az egykori bejegyzők a beírás során.

2. Podmaniczkyak¹⁵ az adatbázisban

Az IAA adatbázisában a Podmaniczky család 11 tagjától származó, különböző emlékkönyvekben található 21 inscriptiót jegyünk pillanatnyilag, valamint két Podmaniczky tulajdonosú emlékkönyvet.

2.1. Bejegyzők¹⁶

A 11 bejegyző fele nő, ami ritkaság, mert kevés női bejegyző fordul elő az adatbázisban. A népes család hölgytagjai Marton István emlékkönyvében¹⁷ ajánlották magukat, 1779. június elején. Marton az if-

¹⁴IAA, 3671.

¹⁵A Podmaniczkyak albumairól először Thienemann Tivadar tudósított. Lásd Thienemann, Theodor: Weimar, Wien und die ungarische Literatur, in Bleyer, Jakob – Schmidt, Heinrich – Thienemann, Theodor: *Festschrift für Gideon Petz* (Német Philologiai Dolgozatok LX). Dunántúli Pécsi Egyetemi Kiadó, Budapest, 1933, 36–52.

¹⁶Erzsébet (1760–1783) IAA, 11205; Johanna (1750–) IAA, 7981; Julianna (1763–) IAA, 11204; Mariann, (1757–1817) IAA, 11203, 3305; Terézia, (1755–) IAA, 8270; János (1756–) IAA, 7980, 5030; József, (1756–1823) IAA, 4474, 8190, 8125, 11379; László (1747-1803) IAA, 11694; Pál (1760-) IAA, 7982; Sándor I. (1723–1786) IAA, 5552, 5394, 7684, 7474, 7947; Sándor II. (1758–1830) IAA, 7948, 8343,

¹⁷Marton István (1756–1827) emlékkönyve az IAA adatbázisában teljes körűen feldolgozva.

jobb Podmaniczky Sándor iskolatársa volt a soproni líceumban, majd tanulmányai végeztével albizáló körútra indult, azaz az emlékkönyvi ajánlások mellé göttingeni peregrinációjához pénzt is gyűjtött. Végigjárta Magyarország evangélikusok lakta területeit, így került a Podmaniczky család aszódi birtokára is. Marton emlékkönyvében jól nyomon követhetőek az evangélikus egyházat támogató családok és intézmények, a tőlük kapott támogatás miatt kellett az orvosnak készülő Martonnak először teológiára iratkoznia.

2.2. Az albumtulajdonos: Podmaniczky Sándor (1758–1830) [2. kép]

Az 1782-ben bárói rangra emelt két fivér, Podmaniczky János (1718–1786) és Sándor (1723–1786) közül az utóbbinak a fia, édesanyja báró Jeszenák Zsuzsanna. Három fiú- és öt leánytestvére volt. Életéről keveset tudunk: Sopronban járt az evangélikus líceumba, 1782-ben jurátus volt Pesten, ahol „60-nál több protestáns diák közül sorban az első”.¹⁸ 1784 és 1786 között a göttingeni egyetemen jogot és irodalmat tanult, majd hosszabb nyugat-európai utazást tett. Hazatérve aszódi birtokán gazdálkodott, a Linne-féle rendszert követve botanikus kertet létesített, erről növénykatalógust adott ki, melyet édesanyjának ajánlott.¹⁹ „A telet Pesten fényes lakásban, a nyarat pedig az aszódi zöld kastélyban töltötte, mindkét helyen nyílt házat tartva.”²⁰ Aszódon halt meg 1830-ban.

¹⁸ H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Akadémiai, Budapest, 1967.

¹⁹ Pflanzen Des Botanischen Gartens Zu Aszod: Nach dem Linaeischen System Geordnet, 1795. Digitális formában hozzáférhető a Göttingeni Egyetemi Könyvtár katalógusában: <http://www.sub.uni-goettingen.de>

²⁰ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky, Budapest, 1891. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

3. A Podmaniczky-albumok [3. kép]

Podmaniczky Sándornak két emlékkönyvét őrzik a Göttingeni Egyetemi Könyvtár Kéziratgyűjteményében.²¹ A proveniencia alapján mindkettő 1925-ben Heidelbergből, Karl Gross könyvkereskedőtől került a könyvtár birtokába, egyiket (48hb) megvásárolták, a másikat (48ha) a kereskedő ajándékba adta.

Művelődéstörténeti szempontból két igen értékes emlékkönyvről van szó, a 48ha jelzetű a korabeli teljes göttingeni professzori kar, valamint a 18. század végi német kulturális, tudományos és társadalmi élet legjelentősebb képviselőinek inscriptióit, képzőművészek rajzait tartalmazza. Az emlékkönyvek Podmaniczky életéhez, kapcsolataihoz, személyiségéhez, tanulmányaihoz nyújtanak eddig ismeretlen információkat. Jelen dolgozat tájékoztató jellegű, arra vállalkozom csupán, hogy megmutassam: az eddig elég mostohán kezelt és alábecsült emlékkönyvek milyen gazdag, kiapadhatatlan forrást jelenthetnek a kutatók számára.

Podmaniczky Sándor 1784 őszén, 26 éves korában Berzeviczy Gergely társaságában indult külföldre. A göttingeni egyetemre tartottak, és az ottani tanulmányok után még egy hosszabb közös utazást is terveztek Franciaországba, Hollandiába és Angliába. A tervhez mindkét család beleegyezését adta, az együtt utazás biztonságot jelentett, és a költségek is feleződtek. Az alacsonyabb társadalmi rangú Berzeviczy így indokolta a közös utat: „jó címekhez, ismeretségekhez lehet így jutni, és bekerülni olyan helyekre, amihez esélyem sem volna.” Mégis Berzeviczy volt a sikeresebb kettőjük közül. Mindezt Berzeviczy leveleiből, naplójából és emlékkönyveiből tudjuk meg.²² Ugyanis ő is két emlékkönyvvel indult útnak, az egyiket a göttingeni Stadtarchiv őrzi (Sta-

²¹ Handschriften und Nachlässe der SUB, HANS Hist. Lit. 48 ha ill. 48 hb.

²² Ezek egy részét közli H. Balázs: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*, illetve Berzeviczy, Aladár von (Hg.): *Aus den Lehr und Wanderjahren eines ungarischen Edelmannes im vorigen Jahrhundert. Briefe Gregor von Berzeviczy's an seine Mutter aus Deutschland, Frankreich und England in den Jahren 1784 bis 1787.* Meyer, Leipzig, 1897.

bu 90),²³ az értékesebb másik egy frankfurti aukció során 2008-ban eltűnt, jelenleg az Interpol körözi.²⁴

Podmaniczky Sándor két emlékkönyvet nyitott, egészen pontosan egy bekötött valódi albumot, és egy üres, kora klasszicista szegélyű emléklapokat tartalmazó mappát. Amikor az előre vásárolt lapok elfogytak, vagy éppen nem voltak kéznél, alkalmi pótlólagos lapokat használt. A bejegyzések alapján látható, hogy konkrét célja volt a két albumnak: a bekötöttbe kerültek az értékesnek tartott aláírások: professzorok, tudósok, művészek és magas rangú hivatalnokok autográfjai, míg a külön lapokból álló gyűjteményben általában a göttingeni iskolatársak vagy az útközben meglátogatott barátok, előkelőségek bejegyzései találhatók.

A két album összesen 331 (190, illetve 141) inscriptiót tartalmaz, melyet az IAA adatbázisa számára teljes körűen feldolgoztunk. Ennek alapján mutatom be a két albumot, hogy lássuk, milyen szempontok mentén történik egy albumfeldolgozás, és milyen összesítő eredményekhez lehet jutni általuk.

3.1. Bejárt helyek – a keltezési idő és hely blokkok alapján

A program kronologikus rendbe gyűjti a feldolgozott bejegyzéseket (rekordokat), és ennek alapján az albumtulajdonos mozgását, utazásait, ezek pontos idejét rekonstruálni lehet. Itt láthatjuk, hogy Podmaniczky 1784. október elején²⁵ Bécsből indult útnak Regensburg, Nürnberg, Coburg irányába, azaz a Göttingenbe vezető hosszabbik úton. A szegényebb teológusok a Prága, Wittenberg, Jéna, Lipcse, Halle útvonalat választották, mert az rövidebb és a szálláslehetőségek miatt olcsóbb volt. Göttingenbe október 23-án érkezett, 25-én irat-

²³ Az IAA-ban teljes körűen feldolgozva.

²⁴ KÖH műtárgy-nyilvántartási azonosítója: 301083. <http://mutargy.koh.hu>. Az album kikiáltási ára 68 000 € volt.

²⁵ Egészen pontosan október 4-én, ehhez lásd H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*, 88.

kozott be jogra, és foglalt közös szállást Berzeviczyvel a Gothmarstraßen, Jüde fodrásznál.²⁶ A göttingeni első bejegyzések 1785 tavaszán születtek, és ebben az akadémiai rendszerből következő szokást láthatjuk: a távozó diákok búcsúként körbejártak emlékkönyveikkel, és ők is bejegyezték emléksorokat tovább maradó társaik albumaiba. Így kerültek az emléklapok közé az 1786. március–áprilisi és szeptemberi inscriptiók. Az emlékkönyvből megtudjuk, hogy a 1785/86-os téli szemeszter kezdetén egyhetes harzi túrán vett részt. Az is lehet, hogy ez a képzés része volt, mert Beckmann professzor, a gazdaságtan tanára szívesen vitte diákjait környékbeli tanulmányutakra. A felkéréselt helyek Podmaniczky szempontjából azért voltak érdekesek, mert tudvalevőleg szerette a geológiát, gyűjtötte az ásványokat. A bejegyző személyek a Harz-hegység ismerői, a királyi bányák felügyelői, ők valamennyien az első, hírességeknek fenntartott albumba írtak bele.

1786 tavaszán hosszabb körútra indultak Berzeviczyvel a Magdeburg–Potsdam–Berlin–Dessau útvonalon, itt egynapos kitérőt tettek Wittenbergbe, majd Halle és Lipcse következett. Lipcséből Jénába, onnan Weimarba igyekeztek, és Gotha érintésével majd három hónapos távollét után tértek vissza Göttingenbe. Az útról Berzeviczy részletesen beszámolt édesanyjához írott leveleiben, ezekből tudjuk, hogy főúri családoknál vendégeskedtek, társaságba jártak, gazdaságokat, múzeumokat, egyetemeket kerestek fel. Ezt bizonyítják az emlékkönyvek is, hiszen ahol jártak, gyűjtötték a dedikációkat.

Göttingenbe visszatérve 1786 nyarán lassan elkezdték a búcsúzkodást. Ekkor már ő hordta körbe emlékkönyveit, búcsúvacsorákon gyűjtötte be a diáktársak emléksorait, és végiglátogatta a teljes professzori kart. Az egyetem számára annyira becses emiatt Podmaniczky emlékkönyve, hogy 1966-ban hasonló kiadásban megjelentettek belőle 116 lapot, a göttingeni szempontból legértékesebb albumbejegyzéseket.²⁷

²⁶ *Logis Verzeichnis der Studierenden auf der Georg-August-Universität zu Göttingen*. Universitätsarchiv Göttingen, LXXXIV. 1–5.

²⁷ Ebel, Wilhelm (Hg.) *Göttinger Studenten Stammbuch aus dem Jahre 1786*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1966.

Podmaniczky 1786. november 6-án hagyta el Göttingent, és a Kassel–Marburg–Frankfurt–Mainz–Mannheim–Heidelberg–Karlsruhe útvonalon haladva érkezett meg Strassburgba, onnan Párizsba, ahol hosszabb időt töltött, majd áthajózott Angliába. Az emlékkönyv tanúsága szerint járt Londonban, Manchesterben és Birminghamben, majd Münchenen keresztül hazafelé vette útját: 1787. szeptember 13-án már Bécsben találjuk. Ezt követően alig került bejegyzés a beköötött albumba, úgy tűnik, néhány bécsi utazásra még magával vitte. Az utolsó bejegyzés Aszódhoz kapcsolódik, Julie von Charpentier látogatta meg a családot,²⁸ és a társaságában levő Georges rótt Cicero de Officiisból való emléksort a gazdag kötetbe.²⁹

3.2. Az inscriptiók

A választott inscriptio nyelve és tartalma a bejegyző gondolkodásmódját, értékrendjét és az albumtulajdonoshoz való viszonyát tükrözi. Az érzékenység kultuszának korában az elszakíthatatlan örök barátság kifejezésére Berzeviczy Haller sorait találta a legalkalmasabbnak. Inscriptióját nem keltezte, ezzel is az örökkévalóság érzetét sugallva.³⁰

*O, dass der Himmel mir das Glück im Tode gönnte,
dass meine Asche sich mit deiner mischen könnte.*³¹

Sajnos, Podmaniczky Berzeviczy emlékkönyvébe rótt sorait nem ismerjük, de feltételezhetően hasonló érzelmi töltéssel születtek. Az örök barátság az együttélés során szakadozni kezdett, és Berzeviczy anyjának már igen kritikusan számolt be barátjáról. Podmaniczky ke-

²⁸ Derka Clarisse: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*. MTA, Budapest, 1940.

²⁹ IAA, 8815

³⁰ IAA, 9554

³¹ Gedanken über Vernunft, Aberglauben und Unglauben. Albrecht von Haller: *Versuch Schweizerischer Gedichte*, 1729.

délytelen, komolykodó, nehézkes, lassan tanuló, „*temperamentumunk különbözik*” – állapította meg. A göttingeni tanulmányok után nem is utaztak együtt tovább, mint ahogy eredetileg tervezték, valószínűleg összekülönböztek valamin. Berzeviczy pragmatikus volt, a gazdaság, manufaktúrák, termelési struktúrák érdekelték, az álmodozó Podmaniczkyt az irodalom, a könyvkiadás, oktatás vonzotta, jogi tanulmányait felhagyva egy év után filológiára váltott. Eltávolodásukra érdekes példa a tervezett út megbeszélése. Elképzeléseiket írásban küldözgették át egymásnak a szomszéd szobába ahelyett, hogy közös asztalhoz ültek volna.

A professzorok általában bölcsességeket vagy latin klasszikusokat idéztek, a diákok kortárs német költőket, a felvilágosodás gondolkodóit, vagy éppen a divatos szentimentalista érzékenység jegyében rótták soraikat. Az inscriptiók fele német nyelvű (149), az albumhagyományoknak megfelelően még igen sok a latin (108), a legtöbbet idézett szerző Horatius (17), Ovidius (10) és Seneca (8). Szokatlanul magas a francia nyelvű bejegyzések száma (41), Voltaire-t, Rousseau-t kedvelték. Az angol nyelvűek között (18) 'majdnem' kortársakat, Pope-t (6) Youngot (5) citálták szívesen.

3.3. A bejegyzők³²

A 39 göttingeni professzor mellett további 35, más egyetemeken tanító professzor autográfját találjuk a 48Ha jelzetű albumban. Amerre járt, felkereste a híres embereket, tudósokat, gyűjtötte a dedikációkat. A professzor bejegyzők között találjuk a legnevesebb jénai orvostudort, Justus Lodert, aki íróként és fordítóként is ismert volt, Christian Gottfried Schützöt, a költészet tanárát, aki az *Allgemeine Literaturzeitung*ot elindította és szerkesztette. Halléban a polihisztor Johann Reinhold Forster, Cook kapitány dél-tengeri expedíciójának tudományos kísérője, a természettudományok professzora, Lipcsében

³² Az egyes bejegyzések az IAA weboldalán név szerinti kereséssel megtalálhatók.

Adelung és Platner írt az albumba baráti sorokat, hogy csak a magyarok számára legnevesebb személyiségeket említsem. Ernst Platner volt a leghíresebb lipcsei professzor ebben az időben. Orvostorként törvényszéki orvostant és pszichoszomatikus medicinát adott elő, de esztétikai, logikai, morálfilozófiai előadásokat is tartott olyan hallgatóság előtt, amelybe Fichte és Schiller is beletartozott. Johann Christoph Adelung ekkor még Lipcsében, különféle tudományterületekre kiterjedő írásaiból és fordításaiból élt, és leghíresebb művén, az épp megjelenés alatt álló „*Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*“-on dolgozott, mely a német lexikográfiát az elkövetkezendő időkre alapvetően meghatározta.

A Göttingenből távozó Podmaniczky hasonló meggondolással járt Mainzban, Marburgban és Heidelbergben is. Nemcsak egyetemi professzorokat keresett fel szívesen, hanem útja során gimnáziumokat, reformiskolákat és reformpedagógusokat is. A Basedow-féle híres dessauai Philantropinum tanárai – Crome, Feder, Richter és Du Toit is bejegyztek az albumba, csakúgy, mint az iskolát alapító Johann Basedow Magdeburgban és Joachim Heinrich Campe Göttingenben. Berlinben a porosz király oktatási reformjának fő korifeusát, Friedrich Gedikét látogatta meg, és lehetne tovább sorolni a pietista és filantropista oktatási reformok iskoláit, ahol Podmaniczky megfordult.

Ásványtani érdeklődését híres mineralógusok, geológusok, bányamérnökök felkeresésével elégítette ki. Láttuk, hogy egy hetet töltött a Harz-hegységben, ahol a frissen alapított claustali bányaademián is megfordult, és felkereste a bányafelügyelőket, bányatanácsosokat. A bejegyzők közül érdemes megemlíteni Wilhelm Heinrich von Trebrát, a német geológiai kutatás atyját, vagy Christian F. Schrödert, aki 1785-ben térképpel és metszetekkel ellátva megjelentette a Harz-hegység első természeti leírását. Részt vett Lipcsében az ottani gazdasági társaság ülésén, melyen a társaság őt és Berzeviczyt felvette tagjai sorába.

Az album legizgalmasabb és legértékesebb része mai szemmel mindenképpen az irodalommal, írással, könyvkiadással elkötelezett személyek autográfjai. Az albummal kapcsolatban Goethe, Schiller [4. kép] és Wieland nevét szokás emlegetni, őket Weimarban, illetve

Drezdában kereste fel.³³ De nemcsak a három legismertebb német költő, hanem rajtuk kívül Herder, Matthisson, Musaeus és mára elfeledett, de saját korukban híres írók bejegyzései szerepelnek az albumokban. Megtaláljuk a német gyermek- és ifjúsági irodalmat megteremtő Weisse, a Beaumarches-t fordító Ludwig Huber, a Rousseau-t, Defoe-t fordító Campe, a saját Horatius fordításából idéző Ramler, vagy éppen a saját versét citáló Bürger autográfját. Podmaniczky járt könyvkiadóknál, könyvkereskedőknél, tapasztalatokat akart szerezni a rendszer működéséről.

Képzőművészek bejegyzései is növelik az albumok értékét. Ők inscriptio helyett vagy mellett saját rajzaikat ajánlották. Tischbein, Oeser, Chodowiczky, Genelli és több könyvillusztrátorként ismert rézmetsző rajza található az emlékkönyvben. Magyar szempontból mindenképpen Adam Friedrich Oeser számíthat érdeklődésre. A pozsonyi származású Oeser a lipcsei rajzakadémia igazgatója volt, az őt felkeresők emlékkönyveit mindig rajzzal illusztrálta. A peregrinusok körében köztudott volt, hogy „Vagyon egy Oeser nevű Magyar Professor is a Várban, szívesen láttya a Magyar”.³⁴ Inscriptiójában Herdert idézett, és a verssorokhoz illő illusztrációt készített. Podmaniczky biztos érzékkel lelt rá a legnevesebb személyiségekre, az albumbejegyzések a korabeli német irodalmi, kulturális és tudományos élet szinte teljes palettáját kínálják fel.

Amúgy a két emlékkönyvben kevés hungarus bejegyzőt találunk. Pedig Göttingenben ez idő alatt 16 erdélyi és magyarországi diák tanult, Berzeviczy naplója szerint Jénában is vagy 40 honfitársukkal találkoztak. A diáktársak közül a teológus Sályi Mihály, a két Teleki gróf – László és István – és mentoruk, Cornides Dániel írt emléksorokat. A nagy hírű Cornides ekkor már a pesti egyetem kinevezett professzora volt, mégis szerényen stud/iosus/.Hist/oriae/nek nevezte magát, a Teleki fiúk pedig arisztokratához illő módon franciául

³³ Az emlékkönyvek ismerete nélkül H. Balázs Éva azt írja, hogy Weimarban nem találkoztak Goethével és Schillerrel, még az okot is tudja, miért nem. H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*, 113.

³⁴ Borzsák István: Sárvári Pál levelezéséből, *Irodalomtörténeti Közlemények* (73), 1969/2–3, 368–373.

inscribáltak. Podmaniczky felkereste a Németországban élő magyar származású hírességeket: Ambrosi Jánost Berlinben, Matsko Mátyást Kasselban, Bél Mátyás unokáját, Johann Matthias Schröckhöt Wittenbergben, Vay Miklóssal pedig Londonban találkozott. Ambrosius Liptó megyében született lelkész a berlini cseh evangélikus egyházak felügyelője volt, ő természetesen bibliai idézettel ajánlotta magát. Matsko Kasselban matematikát és asztronómiát tanított, őt minden arra járó magyarországi diák meglátogatta. Bár 40 éve Németországban élt, *posonio hungarusként* jegyzett be az albumba. Schröckh hallai tanulmányai után ragadt német földön, őt 35 kötetes keresztény egyháztörténeti munkája tette híressé. Vay Miklós hadmérnök volt, II. József megbízásából 1786–88-ban beutazta Nyugat-Európát, majd rövid időre Londonban állapodott meg, ahol optikai kutatásaiért a londoni királyi társaság tagjává választotta. Vay 1790-ben hazafelé tartva rövid göttingeni kitérőt tett, hogy Lichtenberg professzor előadásain vendéghallgatóként részt vehessen.³⁵

3.4. A kapcsolati háló

A 48hb jelzetű emléklapok elsősorban a göttingeni diáktársak inscriptioit tartalmazzák, a 141 emléklapból nyolcvanat a diáktársak írták tele, ez az egy szemeszterben itt tanult diáklétszám tizedét jelenti. Nagy szám, ilyen méretű baráti kört nem lehet fenntartani. A bejegyzések célja nem is ez volt, hanem valamiféle sznobizmus. Ha megnézzük a bejegyzők származását, érdekes kapcsolatrendszer rajzolódik ki. Három herceg, köztük a nassau trónörökös, 12 gróf, négy báró és 26 nemesi származású diákbejegyző, azaz a bejegyző diákok 52%-a előkelő rangú! Podmaniczkyék egy társaságba jártak a grófokkal: „*haben wir einen Club, wo wir zusammen spielen und soupieren, mit den Hofmeistern zusammen.*“³⁶ A két albumban

³⁵ Heerde, Hans-Joachim: *Das Publicum der Physik. Lichtenbergs Hörer.* Warstein, Göttingen, 2005, 635.

³⁶ Berzeviczy, Aladár (Hg.): *Aus den Lehr und Wanderjahren eines ungarischen Edelmannes im vorigen Jahrhunderte.* Georg Heinrich Meyer, Leipzig, 1897, 30.

össességében három herceg, 17 gróf, 10 báró és 41 egyéb előkelő található, azaz az összes bejegyző közel egyharmada a nemesség rendjéhez tartozott. 1786 nyarán érkezett Göttingenbe az angol király három fia, a náluk tett látogatásról Berzeviczy részletesen beszámolt anyjának, még vacsoráztak is náluk, de a királyi hercegek inscriptiói hiányoznak az albumlapok közül. A bejegyző diákok zöme társadalmi állásából következően általában jogot tanult (54), hatan a szintén elegánsnak számító kamaráliát, és csupán hat orvos, hat bölcsész és hét teológus található közöttük.

Végiglapozva az albumot, azt láthatjuk, hogy Podmaniczkyt mindenütt tárt ajtók fogadták. Pedig bejutni egy-egy neves személyiséghez nem volt könnyű. A rang, az ajánlólevelek, de legkönnyebben a szabadkőműves kapcsolatok segítettek. A felkeresett személyek többsége felvilágosult reformgondolkodása miatt vagy szabadkőműves-páholyok vagy az illuminátusrend tagja volt. Podmaniczky már valószínűleg Pesten vagy Bécsben szabadkőműves lett³⁷, minden bizonnyal a göttingeni páholyba is felvették, de azt biztosan tudjuk, hogy Párizsban a *La Réunion des étrangers* páholyának tagja volt, sőt beszédet tartott ott.³⁸ A fordító és könyvkiadó Johann Joachim Christoph Bode, a német szabadkőművesség egyik vezető alakja még Weimarban írt az emlékkönyvbe, és későbbi útinaplójában megemlékezett Podmaniczkyról. Párizsban találkozott 1787 júliusában, ahol, mint Bode írja: „*délben felkeresett Podmaniczky és elhurcolt egy páholyba, a d' Amitié-ba.*”³⁹ Ez koedukált páholy volt, a szabadkőművesség francia specialitása.

³⁷ Erre nincs adatunk, de feltételezhető, miután a Podmaniczky család férfitagjairól köztudott szabadkőműves orientáltságuk. Erről lásd H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*, 114. Egyébként kőműves tagság, fokozat nélkül nem is tarthatott volna beszédet Párizsban.

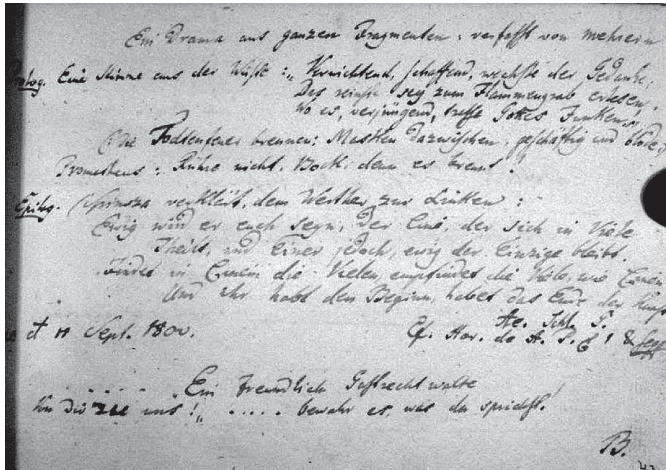
³⁸ Benda Kálmán (szerk.): *A magyar jakobinus mozgalom iratai*. Akadémiai, Budapest, 1957.

³⁹ Schüttler, Hermann (Hg.): *Journal von einer Reise von Weimar nach Frankreich im Jahr 1787 von Johann Joachim Christoph Bode*. Ars Una, München, 1994, 269.

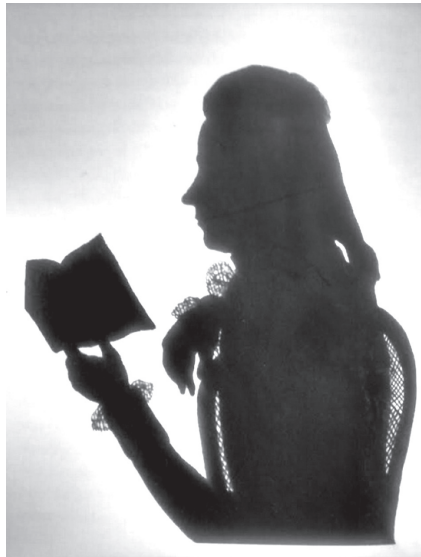
4. Összegzés

A két emlékkönyv Podmaniczky Sándor életének egy szakaszát világítja meg. Teljes ismertetése csakis terjedelmes monográfia keretében lehetséges. Berzeviczy így jellemezte saját albumát: „*sein Stammbuch enthält eine seltene Sammlung der ausgezeichnetesten Männer, deren Bekanntschaft und Freundschaft er gemacht hatte.*“⁴⁰ Ezt mondhatjuk Podmaniczky emlékkönyveire is: ritka, értékes gyűjteménye a kor legkiválóbb személyiségeinek, kultúrtörténeti kuriózum.

⁴⁰ Berzeviczy Gergely német önéletrajza. Közli H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*, 227–236.

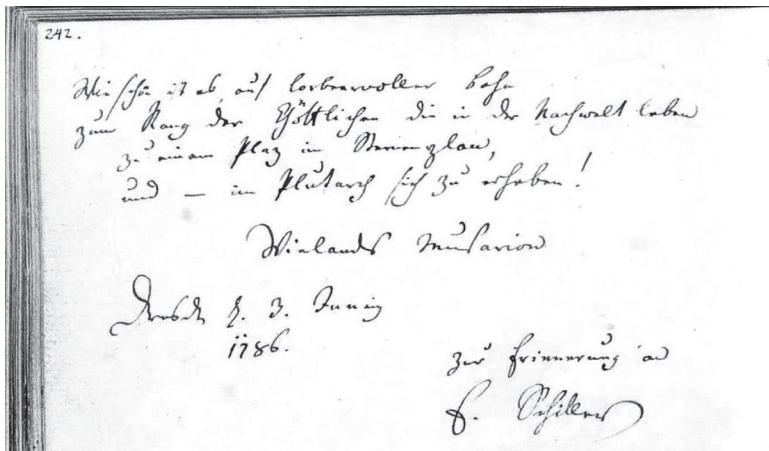
1. kép. Sikos István emlékkönyvéből (IAA 3671)

2. kép. Podmaniczky Sándor szilüettje
 (Wagner, Erika – Joost, Ulrich: Göttinger Profile zwischen
 Aufklärung und Romantik. Dosse, Neustadt, 2011, 8)

3. kép. A Podmaniczky-album nyitólapja (SUB Hist.lit.48ha)

4. kép. Schiller inscriptio (IAA 8945)

KRÁSZ LILLA

„Respublica litteraria Podmaniczkyana”*

Báró Podmaniczky József nyugat-európai utazása
egy útitárs naplójának tükrében

Az útitársak – nyomkeresés

„[1779. április 28-án] negyedévnyi tartózkodás után elhagytam Göttingent. Én, von Podmaniczky, von Scravicza (sic!), s az ő Lorenz¹ nevű ismerőse kora reggel hét órakor postakocsival utaztunk el a városból. Kedves Gotthardomtól és Szombatitól szomorúan vettem búcsút.” Ezekkel a mondatokkal kezdődik az a naplótöredék, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őriz.² A göttingeni tanulmányait éppen csak befejező fiatalemberek németországi és hollandiai *gelehrte Reise* típusú utazását német nyelven rögzítő napló szerzője a könyvtári katalógus szerint ismeretlen, mint ahogyan azt sem tudni, kitől és mikor került a könyvtár állományába a 35 számo-

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ Nem azonosítható személy.

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Tört. Napló 4r. 18. sz. 1–35. fol. (a továbbiakban *Napló*). A napló végén az utolsó oldalak hiányoznak, amelyeket szemmel láthatólag kitéptek. A naplóra H. Balázs Éva professzor hívta fel a figyelmemet a 2000-es évek elején. August Ludwig Schlözer magyar tanítványairól – köztük Podmaniczky József helytartótanácsosi működését, szakmai tevékenységének jelentőségét is röviden taglaló – 1963-ban a *Századok* folyóiratban közölt tanulmányának egy lábjegyzetében szerepel jelen írásunk elsődleges forrásanyagát képező napló pontos jelzete: H. Balázs Éva: A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz. Schlözer és magyar tanítványai, in: *Életek és korok. Válogatott írások*. MTA Történettudományi Intézete – História, Budapest, 2005, 76. (23. lábjegyzet).

zott lapot, s kétszer ennyi sűrűn teleírt oldalt tartalmazó kopottas, keménytáblás, papírkötésű kötet. Amit viszont bizonyosan tudunk, hogy a fenti idézetben nevezett „von Podmaniczky”, báró Podmaniczky Józseffel (1756–1823) azonos, aki a göttingeni egyetem matrikulái szerint 1776. október 18-án iratkozott be a jogi fakultásra, s 1779-ben, röviddel nyugat-európai tanulmányútjának megkezdése előtt fejezte be tanulmányait.³

Podmaniczky József, akit már kortársai – beleértve egykori göttingeni professzorait is – a „természet különleges teremtményeként,” éles elméjű, bölcs és kulturált fiatalemberként, mi több, zseniként jellemezték⁴, Göttingenben elsősorban August Ludwig Schlözer (1735–1809) tanítványa volt, s politika, *historia universalis*, statisztika és újságíró kollégiumait hallgatta,⁵ joghallgatóként Johann Stephan Pütter (1725–1807) óráit látogatta.⁶ A Georgia Augusta speciális, az ember minden rejtett képességének kibontakoztatását szorgalmazó képzési programjának részeként, minden diáknak az általa választott fő stúdió(ka)n kívül más fakultások kurzuskínálatában hirdetett kollégiumo(ka)t is fel kellett vennie: adott esetben egy teológus-hall-

³ A matrikulát közli Tar Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2007. 115. Podmaniczky angliai és franciaországi tanulmányútjáról mind ez idáig nem került elő még áttételes forrás sem.

⁴ Podmaniczky híve, nagy tisztelője volt Berzeviczy Gergely, aki egyik 1784 februárjában az anyjához intézett levelében zseniális, egész Európában ritka kvalitásokkal rendelkező emberként írja le. A német nyelvű levelet közli H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus 1763–1795*. Akadémiai, Budapest, 1967, 80–81. Johann Stephan Pütter, Podmaniczky egykori göttingeni tanára önéletrajzában mint kedves barátját említi meg a bárót, lásd Pütter, Johann Stephan: *Selbstbiographie zur dankbaren Jubelfeier seiner 50jährigen Professorenstelle zu Göttingen*. Bd. 1. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1798, 827.

⁵ Podmaniczky az 1776/77. tanév téli szemeszterében politikát, világtörténelmet, a tavaszi szemeszterében statisztikát, világ- és európai történelmet, a 1777/78. tanév téli szemeszterében újságírást hallgatott Schlözernél. Lásd Futaky István: *Göttinga. A göttingeni Georg-August-egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén*. ELTE Egyetemi Levéltár, Budapest, 2007, 94–95.

⁶ Uo. 50.

gató akár több féleven keresztül hallgathatott természettant, botanikát vagy éppen fiziológiát. Így nem véletlen, hogy Podmaniczky nevét megtaláljuk Georg Christoph Lichtenberg (1742–1799) természettan-fizika kurzusainak hallgatói névsorában is.⁷ Formális egyetemi tanulmányait követően került sor jelen tanulmányunk tárgyát képező németországi és hollandiai tanulmányútjára, amelyet már feltételezhetően egyedül vagy más útitársak kíséretében Anglia és Franciaország megismerése követett. Hazatérése után előbb rövid ideig fiumei tanácsosi pozícióban dolgozott, majd a Helytartótanács tanácsosaként országos ügyekért felelős, elsősorban az ipar- és közlekedésfejlesztés, a vízszabályozás területeken szakmai kezdeményező és irányító személyiséggé vált. Mindemellett nagy szerepe volt a göttingeni egyetem modern oktatási programjának, újszerűségének szűkebb és tágabb környezetében történő népszerűsítésében, további magyar hallgatók toborzásában.⁸

A naplóíró másik útitársa a Pozsony vármegyei, szintén evangélikus vallású birtokos nemes családból származó Skaricza Gábor (1749–1816) lehetett, aki göttingeni jogi tanulmányai és azt követő tanulmányútja után hazatért, s a családi birtok ügyeinek szentelte magát.⁹ Azonosítani tudjuk továbbá a két „kedves” barátot is Johannes Go-

⁷ Lichtenberg harminc éven át vezette hallgatóinak névsorát, amelynek alapján rekonstruálható, hogy Podmaniczky két félévet tanult nála: 1776/77. és az 1778/79. tanévek téli szemesztereiben. A hallgatói névsor kiadását lásd Heerde, Hans-Joachim: *Das Publikum der Physik. Lichtenbergs Hörer*. Wallstein, Göttingen, 2006, 491–492.

⁸ Az unokaöcs báró Podmaniczky Sándor és barátja, Berzeviczy Gergely is Podmaniczky József hatására választották tanulmányaik színteréül a Georgia Augustát. H. Balázs: *A magyar jozefinisták*, 76–77.

⁹ Skaricza Gabriel néven Hungarusként szerepel a göttingeni egyetemi matrikulákban, lásd Tar: *Magyarországi diákok*, 115. Skaricza Gábor végrendeletében vagyonának egy jelentős részéből – protestáns körökben szokványos módon – egykori iskolája, a pozsonyi evangélikus líceum számára tett alapítványt a szegény sorsú, tehetséges ifjak tanulmányainak finanszírozása céljából. Életéről lásd Michnay Endre: *Néhaj Skaricza Gábor életrajza. A pozsonyi Evangélikai Főiskola részéről folyó év november IV a helybeli magyar-szláv templomban tartandó Skaricza emlékünnepele alkalmával*, Wigand, Pozsonyban, 1846. (itt különösen) 12–19.

dofredus Gotthardt (?–?) és Cseh-Szombati József (1748–1815) személyében. Míg Gotthardtról a rendelkezésünkre álló források alapján mindössze annyit tudunk, hogy 1777 áprilisában kezdte meg Göttingenben a teológiai tanulmányait,¹⁰ addig a Georgia Augusta diákjaként 1778 márciusától előbb teológiát, majd medicinát tanuló Cseh-Szombati József alakja a 18–19. századforduló Magyarországon az ideális orvos „prototípusát” testesítette meg.¹¹

A naplóról kilétével kapcsolatban csupán feltételezésekre szorítkozhatunk. Mindazonáltal több körülmény arra enged következtetni, hogy az élményeket napi rendszerességgel, igen választékos németiséggel dokumentáló szerzőt a Podmaniczky családnál a két fiú, László és József mellett közel másfél évtizeden át nevelőként, majd utóbb Kassán evangélikus lelkészként, s életének utolsó szakaszában a Tiszai Evangélikus Egyházközség szuperintendenseként szolgáló Sontagh Sámuellel (1736–1822) azonosítsuk.¹²

¹⁰ Tar: *Magyarországi diákok*, 115.

¹¹ A komáromi református köznemes családból származó Cseh-Szombati/Cseh-Szombathy József Pozsonyban, majd a Debreceni Református Kollégiumban abszolvált középfokú tanulmányait követően 1776-ban indult el közel hat esztendeig tartó peregrinációs útjára. A korszak protestáns orvosai körében szokványos módon több egyetemet látogatott: 1777-ben előbb a franekeri univerzitásra iratkozott be, ahol Petrus Camper vette pártfogásába, majd két szemeszter után az ő ajánlására ment Göttingenbe, 1780-ban pedig ismét visszatért hollandiai mesteréhez Franekerbe, diplomáját 1780-ban a bécsi egyetem orvosi fakultásán nyerte el. Hazatérése után Pesten telepedett le, rövid ideig Pest másod-főorvosaként, majd elsősorban előkelő családok házi orvosaként működött. Vö. Tar: *Magyarországi diákok*, 115; Bozay Réka – Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*. ELTE Egyetemi Levéltár, Budapest, 2007, 118; Kiss József Mihály: *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen, 1715–1789*. ELTE Egyetemi Levéltár, Budapest, 2000, 87. Továbbá lásd Báthori Gábor: *Néhaj Nagy Hírű Orvos Doktor Tekintetes, Nemes, Nemzetes Cseh Szombati József Úr Életének rövid leírása*, in uő: *Emlékezet kövekkel megrakott Temető Kert*. II. köt. Trattner, Pest, 1821, 77–97.

¹² Az útinapló lehetséges szerzőjeként H. Balázs Éva fentebb idézett tanulmányában (lásd jelen írás 2. lábjegyzetét) Sontagh/Szontagh Sámuel nevezte meg, kommentár nélkül, lásd H. Balázs: *A magyar jozefinisták*, 76. (23. lábjegyzet). Bár személyével kapcsolatban a rendelkezésünkre álló genealógiai és életrajzi

Az 1779. április 28. és szeptember 11. között eltelt közel négy és fél hónap úti élményeit, a látott, hallott, szisztematikusan összegyűjtött, szakszerűen szelektált tapasztalatokat rögzítő napló alkalmas egyfelől arra, hogy rekonstruáljuk azt a személyes kapcsolatok, legkülönbözőbb „dolgok” és jelenségek alkotta tágas horizontot, azokat az ifjúkori benyomásokat, amelyek Podmaniczky József későbbi hiva-

kézikönyvek ellentmondásos adatokat közölnek, több tényező mégis arra mutat, hogy elfogadjuk H. Balázs Éva feltételezését. A Sontagh/Szontagh/Sontag nemzetség iglói ágából származó Sontagh (II.) Sámuel Eperjesen született Sontagh (I.) Sámuel (1704–1765) Hallében és Berlinben tanult orvosdoktor (matrikuláit lásd Tar: *Magyarországi diákok*, 137, 336) fiaként. 1760 szeptemberében előbb az altdorfi, majd 1762 áprilisától a jénai egyetem teológiai fakultásán tanult (matrikuláit lásd Tar: *Magyarországi diákok*, 58, 223.), nem tudni meddig. Jénából tovább szándékozott menni Göttingenbe, mivel erre engedélyt nem kapott a bécsi kormányzervektől, hazatért, s ekkor kezdte meg nevelői tevékenységét a Podmaniczky családnál, elkísérve és vezetve a két fiút mind a hazai, mind a külföldi tanulmányaik során. Amint azt az indulás körülményeit rögzítő naplóbejegyzés tanúsítja, a naplóíró útítársaival ellentétben nem éveket, csupán néhány hónapot töltött a göttingiai univerzitáson. Sontagh Sámuel esetében elképzelhető, hogy kassai lelkési szolgálata megkezdése körüli időben teljesülhetett régi terve, s immáron engedélyt kapva kiutazott Göttingenbe azzal a céllal, hogy előadásokat hallgat, s egyúttal elkíséri Józsefet tervezett nyugat-európai tanulmányútjára. Sontagh Sámuelről a leghitelesebbnek tekinthető rövid életrajzot lásd Szontagh Dániel: *Iglói és zabari Szontagh nemzetség származási története és oklevelei*. Pest, 1864. A napló első idézett mondatában említett útítársak közül csak „Herr von Podmaniczky” neve szerepel a további részekben többször is, s minden esetben ünnepélyes reverenciával, a társadalmi rend- és rangbeli különbség finom érzékeltetésével szól a báró külön, általában közéleti szereplőkkel szervezett privát találkozóirol. A naplóból kibontakozó, egyértelműen a naplóíró személyéhez köthető botanikai érdeklődés is jól összeegyeztethetőnek tűnik egy orvoscsaládban nevelkedett, majd lelkési pályára lépő ember esetében. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a botanizálás a korszakban egyfelől nemesi-arisztokrata körökben divat és reprezentációs eszköz, másfelől protestáns lelkési körökben hivatásukat a testi-lelki egészség őreiként értelmező teológusok esetében gyakorlati szükséglet is. (Jó példa erre a késmárki születésű szintén evangélikus lelképásztor, Mauksch Tamás [1749–1832], aki lelkési szolgálata mellett, Kitaibel Pál barátjaként és munkatársaként jelentős érdemeket szerzett a Magas-Tátra flórájának leírásában. Erről bővebben lásd Gombocz Endre: *A magyar botanika története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1936.)

tali pályafutása során meghatározó és jól hasznosítható tapasztalati anyagnak bizonyultak. Másrészt az útinaplót olvashatjuk a különböző társadalmi rendű-rangú tudósokból, professzionális és műkedvelő természetbúvárokból, gyűjtőkből álló kapcsolati hálózatként és diskurzusközösségként egyaránt értelmezhető korabeli *respublica litteraria* megismerési gyakorlatai felől is.¹³

A *respublica litteraria* mint kapcsolati hálózat és diskurzusközösség

Az utazás legfontosabb németországi állomásai Hannover, Zelle, Lüneburg, Lübeck, Hamburg, Kiel és Bréma voltak. Leghosszabb időt, közel két hónapot Hamburgban töltöttek. A többi városban egy-két napig, legfeljebb egy hétig időztek. Egy-egy vidéki kastélykert, angol tájkert, botanikus kert, mintagazdaság, különleges mű- vagy természettani privát kollekciónak (ez utóbbiak jellemzően herbáriumok, anatómiai száraz és nedves preparátum-, kitömött madár-, rovargyűjtemények) megtekintése céljából, vagy személyes meghívásoknak eleget téve az érdekesnek ígérkező társaság, a vadászattal, különféle labdajátékokkal, házi muzsikálással kísért kikapcsolódás és szórakozás kedvéért azonban az éppen aktuális tartózkodási helyükről egy- vagy akár kétnapos kirándulásokat is tettek arisztokraták birtokaira, közeleki kisvárosokba. 1779. július 17-én értek az utazás hollandiai szakaszának első fontos állomására, Groningenbe, ahonnan pár nappal később Franekerbe mentek, majd innen Harlingen és Hoorn érintésével tovább Amszterdamba, ahol mintegy másfél hónapot időztek. A „kedves Amszterdamunkból” – miként a korszak egyik modern

¹³ A *gelehrte Reise* típusú utazások episztemológiájához módszertani szempontból jelentős munkák közül jelen írásunkhoz felhasználtuk: Bödeker, Hans Erich: „Sehen, hören, sammeln und schreiben“. Gelehrte Reisen im Kommunikationssystem der Gelehrtenrepublik, *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, (38), 2002, 505–532. és Stagl, Justin: *Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550–1800*. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2002. (Itt különösen 253–304.)

metropoliszának számító várost szépen tervezett utcáival, rendezett többemeletes házaival a naplóíró aposztrofálja – több rövidebb, néhány napos látogatást tettek Haarlembe, Saardamba, Utrechtbe és Leidenbe. A napló 1779. szeptember 11-re datált utolsó, már csak az elutazás tényéről tudósító bejegyzése is Amszterdamban került rögzítésre.¹⁴

A napló nyomán kibontakoznak az utazásszervezés korabeli gyakorlatai, a korszak intellektuális kommunikációs rendszerének működése. Podmaniczkyék úti céljainak kiválasztásában, kapcsolati hálózatuk építésében a legmeghatározóbb összekötő kapocsnak úgy tűnik, hogy a Göttingenben töltött tanulóévek, az ott szerzett ismeretségek és barátságok számítottak. Professzoraiktól útitervjavaslatokat, ajánlóleveleket, de mindenekelőtt a személyes kapcsolatfelvétel, a tapasztalatgyűjtés szempontjából fontosnak ítélt tudósok, közéleti szereplők címeit kapták meg. Azokban a városokban, ahol háromnál több napig időztek (Hannover, Zelle, Lüneburg, Lübeck, Hamburg, Groningen, Franeker, Amszterdam, Utrecht, Leiden), jobbféle hotelekben szálltak meg, s rögtön, szobáik elfoglalását követően a személyzettel küldették el névjegyüket tartózkodási helyük megjelölésével saját ismerőseik lakására, és/vagy a fentebb körvonalazott módon megszerzett címekre.¹⁵ Az utazás ezen fő célpontjainak számító helyszínein több esetben már várta őket valaki, akit ők vagy professzoraik még Göttingenből levél útján értesítettek várható jövetelükről, s aki azután az adott városban tartózkodásuk teljes ideje alatt kalauzolta, segítette és egyúttal bevezette a magyarországi fiatalembereket a helyi társasági-intellektuális életbe. A legkülönbözőbb alapokon szerveződő társaságokban számos újabb barátságokat kötöttek, újabb meghívásokat és/vagy újabb ajánlásokat kaptak adott esetben címlistájukon nem szereplő személyekhez. Szinte „kézről kézre” adták őket, bárhová is mentek, egyik találkozás automatikusan generálta

¹⁴ A bejegyzést lásd *Napló*, 34v.

¹⁵ Hannoverbe érkezésükkor a göttingeni botanikaprofesszor Johan Andreas Murraytól kapott, a helyi orvos-gyógyszerészekhez szóló címetek használták az első kapcsolatfelvételekhez. Erről lásd *Napló*, 2.

az újabb és újabb kapcsolatokat. A rendkívül programdús, a rendelkezésre álló idő minden percének kihasználására törekvő szisztematikusan megtervezett, ugyanakkor a spontán aktivitásoknak is helyet, s teret engedő utazás egészét tekintve nem volt olyan nap, amikor ne találkoztak volna egy-egy jeles tudóssal, ne lett volna egy kisebb-nagyobb társaságba szóló vacsorameghívásuk. Podmaniczkyék utazása ugyanakkor jól illusztrálja, hogy a *respublica litteraria* világában a személyes kapcsolatok megosztása magától értetődő gyakorlat, s egyúttal a 18. század utolsó harmadában kibontakozó barátságkultusz jegyében a kölcsönös tisztelet és nagyrabecsülés szimbolikus megnyilvánulása is volt, amit alapvetően a tudásképzés egyik legfontosabb eszközeként használtak. Nem meglepő tehát, hogy Podmaniczkyék utazása során nem volt olyan köz- és magánintézmény, oktatási központ, kórház és szegényház, könyvtár és magángyűjtemény, „fabrika” és kereskedelmi raktárhelyiség, ahová a Georgia Augustához kötöttségük és a jól működő többszörös kapcsolatmegosztások révén ne jutottak volna be.

Az utazás első fontos célpontjával választott Hannoverben elsősorban orvosokkal, botanizáló gyógyszerészekkel és természetbúvárokkal találkoztak, köztük Johann Conrad Brande (1754–1817)¹⁶ és Johann Gerhard Reinhard Andreae (1724–1793)¹⁷ udvari gyógyszerészekkel, utóbbi svájci származású munkatársával Jacob Friedrich Ehrharttal

¹⁶ Johann Conrad Brande a 18. században már londoni és hannoveri érdekeltiségekkel egyaránt rendelkező Brande gyógyszerészcsalád hetedik generációjának tagja, lásd Rohlf, Matthias: *Groß-Britannisch-und Churfürstl. Braunschweig-Lüneburgischer Staats-Kalender auf das Jahr 1784*. Lüneburg, 1784, 26.

¹⁷ Gerhard Reinhard Andreae a 18. század legnagyobb orvos-természetbúvárainál végezte tanulmányait: Berlinben Johann Heinrich Pottnál gyógyszerészetet, geológiát és kémiát, majd Paul Gottlieb Werlhof tanácsára Blanckenburgban Johann Andreas Cramernél kémiát, mineralógiát és metallurgiát tanult, s végül Cramer Leidenbe küldte, hogy Hieronymus David Gaubnál kémiát hallgasson. Közvetlen személyes-baráti és levelezőkapcsolatban állt Pieter van Musschenbroekkal, Benjamin Franklinnal, Philipp Friedrich Gmelinnel, Johannes Gessnerrel. Lásd Knoll, Joachim: *Die Schweizerreise des hannoverschen Apothekers Johann Gerhard Reinhard Andreae im Jahr 1763*. Niemeyer, Hannover, 2006, 4/50–55.

(1742–1795)¹⁸. Ehrhart ottjártukkor Andreae megbízásából naturáli-agyűjteményéhez tartozó herbárium, szárított fa- és maggyűjteménye rendszerezésén és katalogizálásán dolgozott. Jártak az 1779-ben már több mint tíz éve Hannoverben III. György udvari orvosaként működő nagy tudós-polihisztor Johann Georg Zimmermann (1728–1795) lakásán, aki honfitársa s egykori göttingeni professzora, Albrecht von Haller életrajzának folytatásán dolgozott.¹⁹ Innen Zimmermann barátjához és kollégájához, a Johann Gottfried Brendel, Rudolf Augustin Vogel és Johann Georg Roederer orvosprofesszorok tanítványként szintén Göttingenben végzett Johann Ernst Wichmannhoz (1740–1802) mentek, akivel a himlőoltás általa kipróbált legújabb módszerét vitatták meg. Különösen Podmaniczky számára volt hasznos Höpfner (?–?) kereskedelmi tanácsossal²⁰ a közösség felemelésének lehetőségeiről, a robot eltörléséről folytatott diskurzus. A báróra mély benyomást tett Benedix von Bremer (?–?) kamarai tanácsosnak²¹ a közeli Herrenhausenben megvalósított projektuma: a parasztok jó minőségű gyümölcszel való ellátása, amerikai fatípusok elterjesztése céljából faiskolát létesített, ahol egy főtanonc, két segéd és

¹⁸ Jacob Friedrich Ehrhart 1774 és 1776 között Uppsalában tanult Linnénél botanikát. A hannoveri kormányzat megbízásából a választófejedelemség és környező területek növénytani feltárását végezte el. Megfigyeléseit élete végén hétkötetes természettani munkájában publikálta. Életrajzához lásd Alpers, Ferdinand (Hrsg.): *Friedrich Ehrhart. Mitteilungen aus seinem Leben und seinen Schriften. Unter Benutzung von bislang nicht veröffentlichten Urkunden sowie von Briefen Ehrharts und seiner Witwe.* 1–2 Bde. Engelmann, Leipzig, 1905.

¹⁹ Johann Georg Zimmermann még 1755-ben szülővárosában, a svájci Bruggban töltött gyakorló orvosi éveit adta ki Haller életrajzát, amely megalapozta hírnevét. Az életrajz tudománytörténeti jelentőségéről lásd Godel, Rainer: *Zwischen Fakt und Fiktion. Johann Georg Zimmermanns Biographie Albrecht von Hallers (1755)*, in Ehenkel, Karl – Tittel, Claus (Hrsg.): *Die Vita als Vermittlerin von Wissenschaft und Werk.* LIT, Berlin, 2013, 185–206. Életrajzához lásd Schramm, Hans-Peter: *Johann Georg Zimmermann: königlich grossbritannischer Arzt (1728–1795).* Harrassowitz, Wiesbaden, 1998.

²⁰ Spilcker, Burchard Christian von: *Historisch-topographisch-statistische Beschreibung der königlichen Residenzstadt Hannover.* Hahn, Hannover, 1819, 492.

²¹ Pütter: *Selbstbiographie*, 542.

három-négy napszámos teljesített szolgálatot. A facsemetéket szépen rendezett, számozott sorokban, az egyes példányokat kis fatáblácskára írt névvel ellátva nevelték. Minden környékbeli parasztgazda kapott az itt nevelt facsemetékből, s hozzá kertészsegédet is, akinek feladata volt időről időre beutazni a rá bízott gazdaságokat, s három éven át segédkezni a fametszésben. A talajt pedig úgy készítették elő, hogy előbb káposztát és burgonyát ültettek, ami egyúttal fedezte a költségek egy részét. A program első hat éve alatt összesen mintegy 26 000 facsemetét osztottak ki. Nem kevésbé mély benyomást tett utazóinkra Jobst Anton von Hinüber (1718–1784) mezőgazdasági reformer, az útépítkezések intendánsa által Hannover közelében, a várostól északnyugati irányban fekvő Marienwerderben létesített kertje, amely a korabeli Németország egyik legkorábbi mintaértékű angol kertjének számított (*Hinüberische Garten*).²² A hosszabb hannoveri tartózkodásuk alatt megtekintették a III. György által alapított lóorvos-iskolát (*Rosbarzney-Schule*) szép előadótermével, anatómiai színházával és a beteg lovak számára kialakított rendezett istállóival. Végignézték az intézmény első igazgatója, Johann Adam Kersting (1727–1784) szakszerűen rendezett anatómiai preparátumgyűjteményét, amelyet egy „csodálatos ló”, valamint egy szamár csontváza egészített ki.²³

Zellében Johann Taube (1727–1799)²⁴ főorvos kalauzolta Podmaniczkyékat, aki Göttingenben tanult medicinát Albrecht von Haller tanítványaként. Taube egyébiránt gazdag állatpreparátum-gyűjteményéből sajnálkozva hiányolta a magyarországi faunát reprezentáló példányokat, így utazóink – a kor gyűjteménygyarapítási-tudásmegosztási gyakorlatának megfelelően – cserepéldányok küldését ajánlották fel. Az utazás egészségét tekintve mindvégig fontos programpontként szerepelt a korszak közéleti és szakmai természetű diskurzusaiban sokat

²² Rhode, Michael: Zur Geschichte des Georgengartens und seiner Keimzellen: Wallmodengarten und Wangenheimgarten, in „Zurück zur Natur“. *Idee und Geschichte des Georgengartens in Hannover-Herrenhausen. Ausstellungskatalog*. Göttingen, Wallstein, 1997, 11–40.

²³ *Napló*, 2–5v.

²⁴ Johann Taube elkészítette Zelle topográfiai, természettani leírását, lásd Taube, Johann: *Beiträge zur Naturkunde des Herzogthums Zelle*. Schulze, Zelle 1766.

vitatott témához kapcsolódóan a társadalmi gondoskodás német és holland földön a 18. század utolsó harmadában már néhány mintaértékűnek számító intézményeknek, úgy mint szegényházak, árvaházak, tébolydák, általános közkórházak meglátogatása. Zellében a város határában található tébolyda működését tanulmányozták, amelynek állandó alkalmazásban álló személyzetét öt felügyelő, néhány szolgálólány, egy szakács, egy orvos, egy sebész, valamint egy lelkész alkották. Összesen 400 lelket ápoltak itt, a nők és a férfiak külön épületszárnyakban laktak, szalmán aludtak kettesével egy ágyban. A kevésbé súlyos esetek napközben dolgoztak, többnyire szőttek és fontak, és napi egy órát sétálhattak az udvaron. A visszaeső, ön- és közveszélyes eseteket rácsos ajtókkal elzárt kis szobákban őrizték. Hetente kétszer kaptak húsételt, különben napi két alkalommal kenyeret és sajtot ettek. Az ellátásért egy közönséges ápolt évi 5 birodalmi tallért, de jobb kosztért és fűtésért ezenfelül összesen 24 tallért fizetett.²⁵

Lüneburgban bizonyos Schäfer²⁶ és Johann Heinrich Lange²⁷ helyi városi főorvosokkal orvosrendészeti kérdéseket vitattak meg. Innen Gotthard Leonhard von Laffert (1729–1789) meghívására kétnapos kirándulást tettek a közeli Lehsenbe a családi birtokra, ahol megtekintették gyümölcsfákkal és egyéb ritka fajokkal teli faiskoláját (*Laffert'sche Plantage*) s figyelemre méltó állatkertjét.²⁸

Hamburgban a legtöbb időt három egykori göttingeni diák, az orvos-botanikus Linné-tanítvány Paul Dietrich Giesecke/Giseke (1741–1796),²⁹ az orvos-természetbúvár Johann Dominik Schult-

²⁵ Napló, 5–6v.

²⁶ *Journal von und für Deutschland*, 2, (1785), 294.

²⁷ Lange, Samuel Auguste Tissot orvosi felvilágosító munkásságát tekintve mintaként életvezetési kézikönyvet adott ki, lásd Lange, Johann Heinrich: *Der Arzt für alle Menschen: ein medizinisches Handbuch*. Lüneburg, 1774.

²⁸ Napló, 7.

²⁹ Baur, Samuel (Hrsg.): *Allgemeines historisches Handwörterbuch alter merkwürdiger Personen, die in dem letzten Jahrzehend des 18. Jahrhundert gestorben sind*. Stettin–Ulm, 1803, 399.

ze (1751–1790)³⁰ és a teológus-pedagógus, a hamburgi kereskedelmi akadémia matematikatanára, Johann Georg Büsch (1728–1800) társaságában töltötték. Giesecke és Schultze éppen közösen készültek kiadni Linné rendszer- és nevezéktanát.³¹ A naplóíró reggelente gyakran botanizált Gieseckével, aki herbáriumának duplumaiból számos darabot ajándékozott is neki.³² Híres mineralia- és anatómiai preparátumgyűjteményét, akárcsak Schultze pompás, Linné szisztémája szerint rendszerezett, kis dobozkákban tárolt rovar- és 200 táblán elhelyezett növénygyűjteményét több ízben is megtekintették utazóink. Büsch professor egyike vacsoratársaságában ismerkedtek meg személyesen is Friedrich Gottlieb Klopstockkal (1724–1803), aki nem tett rájuk igazán pozitív benyomást, a napló vonatkozó bejegyzése szerint a népszerű költő meglehetősen illetlen módon viccelődött a jelen lévő hölgyekkel, s mesterségéről alig-alig szólt.³³ Ellátogattak Joachim Heinrich Campéhoz (1746–1818),³⁴ aki alig két esztendővel korábban hagyta el a dessau-i Philantropinumot, s alapított a Hamburg melletti Hammerdeichben saját nevelőintézetet.³⁵

Kielben hosszasan időztek az öt mérföld hosszú, 90 láb széles, 40 láb magas és 8 láb mély csatornánál, amelynek építése mintegy hárommillió birodalmi tallérba került. Mély benyomást tett rájuk a kieli egyetemen a kamarai tudományok, a természettan és ökonómia professzora, Linné-tanítvány Johann Christian Fabricius (1745–1808)

³⁰ Schlichtegroll, Friedrich (Hrsg.): *Nekrolog auf das Jahr 1790. Enthaltend Nachrichten von dem Leben merkwürdiger in diesem Jahre verstorbenen Personen*. Firm, Gotha, 1791, 12–18.

³¹ A közös, befejezetlen Linné-kiadást, lásd *Icones plantarum, partes colorem, magnitudinem et habitum earum ex amussim exhibentes adiectis nominibus Linnaenis*. ediderunt P. Giesecke, D. Schultze, et alii, Hamburg, 1777.

³² A korszak intellektuális közegeiben nem csak orvosok és/vagy botanikusok esetében népszerű botanizálás társadalmi, kulturális jelentéseiről lásd Klemun, Marianne: *Botanische Gärten und Pflanzengeographie als Herrschaftsrepräsentation, Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* (23), 2000/3, 330–346.

³³ *Napló*, 9v.

³⁴ Campe újabb életrajzához lásd Perrey, Hans-Jürgen: *Joachim Heinrich Campe (1746–1818). Menschenfreund – Aufklärer – Publizist*. Lumière, Bremen, 2010.

³⁵ A hamburgi tartózkodásról szóló részeket lásd *Napló*, 8–12.

rovartani kabinétuma.³⁶ Innen rövid kirándulást tettek a közeli Salzauba, ahol Bloom titkos tanácsos birtokán egy tehenészetet néztek meg szépen kialakított tehénállásokkal. Tanulmányozták a vajkészítés folyamatát, ami egy konyhából és egy előkészítő helyiségből álló szép boltíves pincében történt. A köpülést egy külön kamrában végezték kis lapátokkal ellátott mechanikus szerkezettel, amit kívülről lovak hajtottak. A vajat azután a jobb eltarthatóság érdekében orleans-nal színezték.³⁷

Podmaniczkyék 1779. július 19-én értek az utazás hollandiai szakaszának első állomására, Groningenbe. A város és egyeteme nem tett különösebben jó benyomást rájuk. Mindössze öt napot töltöttek itt, s továbbutaztak Franekerbe, ahol az anatómia és a botanika professzora kísérte őket végig az egyetem épületeiben: az időközben *auditorium publicum*má alakított templom, a kissé sötét, oktogon formájú *theatrum anatomicum*, a meglepően kevés könyvvel rendelkező egyetemi könyvtár és a kissé elhanyagolt botanikus kert nem nyerte el tetszésüket. Csupán a jukkával, aloéval, hortenziákkal teleültetett kupolás növényházat dicsérik.³⁸ A hollandiai utazás egyik legmeghatározóbb találkozása viszont éppen Franekerhez kötődik, jelesen a holland medicina Herman Boerhaave mellett legnagyobb alakjához, Petrus Camperhez (1722–1789),³⁹ akit alig ötnapos tartózkodásuk alatt há-

³⁶ A Linné rendszerezési modelljére alapozott rovartan (entomológia) tudományának megeremtőjeként számon tartott Johann Christian Fabricius kiterjedt szakmai kapcsolatokkal rendelkezett: levelezőpartnerei, személyes barátai közé tartoztak korának legnevesebb német, angol, francia természetkutatói, köztük Joseph Banks, Daniel Solander, Georg Forster, Alexander von Humboldt, Joseph de Jussieu, Georges Cuvier. Életrajzához lásd *Autobiographie des Naturforschers Fabricius*, in *Kieler Blätter, eine Zeitschrift zur Erhaltung und Erweiterung des vaterländischen Sinnes*, Bd.1, (1819) 88–117. A kieli tartózkodásról, lásd *Napló*, 12–13v.

³⁷ *Napló*, 13v.

³⁸ *Napló*, 17v–20.

³⁹ Petrus Camper a zoológia, a paleontológia, az antropológia és a 18. században sokat vitatott, s egyidejűleg rendkívül innovatív tudásterületnek tartott összehasonlító anatómia tudományában egyaránt maradandót alkotott.

romszor is meglátogattak a városhoz közel fekvő lancumi birtokán.⁴⁰ A társalgás franciául és latinul folyt, beszélgettek Hollandiáról és a hollandokról, a nyelvtudás fontosságáról és a helyi ipar helyzetéről, de mindenekelőtt a nagy tudóst éppen akkor foglalkoztató antropológiai problémáról. Nevezetesen, miként lehet következtetni az ember időskori arcvonásaiból fiatalkori kinézetére.⁴¹ Camper bevezette magyar vendégeit az akkor már Európa-szerte nevezetes és sokak által látogatott több ezer darabot számláló, az általa elkülönített európai, néger, mongol és amerikai rasszokba sorolt emberi koponyákat, állati preparátumokat és csontvázakat, mineráliákat és fossziliákat egyaránt tartalmazó természettani gyűjteményébe. Úgy tűnik, utazóinkat különösen a krokodil-, majom-, elefánt- és rinocéroszcsontvázak, a medve és lókoponyák, valamint a krokodilpéldányok nyűgözték le.⁴² Búcsúzáskor Campe több, amszterdami barátaihoz szóló ajánlólevéllel bocsátotta útjukra a magyar fiatalembereket.

Talán éppen a göttingeni egyetem modern infrastruktúrájával való önkéntelen összehasonlítás okán sem a leideni, sem az utrechti egyetem nem nyerte el igazán utazóink tetszését. A groningeni és franeke-ri egyetemekhez hasonlóan lesújtóan tudósít a napló a leideni univerzitás botanikus kertjének és obszervatóriumának állapotáról.⁴³

Az Amszterdamban töltött több mint egy hónap alatt Podmaniczkyék számára sokoldalú tapasztalatszerzésre nyílt lehetőség, ahol nem annyira a társasági élet, sokkal inkább a szemmel látás objektumai

⁴⁰ A Campernél tett többszöri látogatásról lásd *Napló*, 18–20.

⁴¹ Camper vonatkozó antropológiai értekezését latinul írta (*De hominis varietate*), amely kéziratban maradt, majd halála után fia készítette elő kiadásra, Samuel Soemmering fordította németre, s adta ki 10 részmetszettel illusztrálva, lásd Camper, Peter: *Über den natürlichen Unterschied der Gesichtszüge in Menschen*. Voss, Berlin, 1792.

⁴² Camper gazdag kollekciónak fia, a szintén tudós matematika- és fizikaprofesszor Adrian Gilles Camper (1759–1820) tovább gyarapította, s 1811-ben francia nyelven Buffon rendszerezési elméletét követve állította össze és adta ki a gyűjtemény kommentált katalógusát, lásd Camper, Adriaan Gilles: *Description succincte du musée de Pierre Camper*. Freres van Cleef, Amsterdam et à La Haye, 1811.

⁴³ *Napló*, 29–32.

érdekelték őket. Hosszasan időztek a város szegényház-kórházában, tébolydájában és árvaházában, számos fabrikát, raktárépületet és kereskedőházat néztek meg. Ellátogattak a Kelet-indiai Társaság épületébe, tanulmányozták a zsilip működését, a kikötői életet, s természetesen itt is megnézték több természettani gyűjteményt. Mindemellett gyakori vendégei voltak a nagy város különböző kávéházainak és vendéglőinek.⁴⁴

Podmaniczkyt és útitársait bár különböző tudásterületeken szerettek tanulmányaik során jártasságot, valójában minden érdekelte, mindenre reflektálnak, s a napló tanúsága szerint minden új benyomást és információt szisztematikusan számba vettek, szelektáltak és rendszereztek. Sokirányú személyes kapcsolataik, az utazás során felkeresett színterek, a látott intézmények, objektumok és sok esetben kipróbált különféle eszközök, tudományos gyakorlatok sokasága azt mutatja, hogy a humanizmusban gyökerező polihisztorság továbbra is meghatározó karakterét képezte a korszak *gelehrte Reise* típusú utazásainak.

⁴⁴ Az amszterdami tartózkodásról, lásd *Napló*, 20–34v.

Báró Podmaniczky Károly
kulturális kapcsolatrendszere

PAPP GÁBOR

Podmaniczky Károly báró, a minerofil bányatiszt

*Nemzeti Kincsünket fedező Bányáknak ölében
Nyertt hivatalja, dicsőn hirdeti régi Nevét*¹

Podmaniczky Károly (1772–1833) a család aszódi ágát alapító Podmaniczky I. János (1691–1743) unokájaként, a fiatalabb ágat alapító Podmaniczky I. Sándor (1723–1786) és Jeszenák Éva Zsuzsanna (1735–1808) tizenkettedik gyermekeként született Aszódon, 1772. november 13-án. Apját és annak testvérét, Podmaniczky II. Jánost (1718–1786), az idősebb ág fejét, II. József emelte 1782-ben bárói rangra. Életútja egyrészt magán viselte a család kiemelkedő tagjaira jellemző közös vonásokat: közéleti feladatvállalás, a magyar evangélikus felekezet, a magyar művelődés és a nemzeti ügyek pártolása – mindig a német kulturális orientációval összeegyeztetve, másfelől egyedi volt a bányatiszti hivatás választásában. Tanulmányunk e sajátos életpályát felvázolva röviden Podmaniczky Károly ásványgyűteményéről is ír.

Ifjúkora

Podmaniczky Károly gyermek- és ifjúkoráról, valamint tanulmányairól szórványos, olykor ellentmondásos adatokat ismerünk. A Podmaniczky gyermekek nevelése az anya kezében volt, és „Benjámín-gyer-

¹ Hima István: *Méltóságos I. báró Aszódi Podmanitzky Károly úrnak (...) hiv tisztelete zálogául zengé.* Perger Ferentz Betűivel, Szombathely, 1826.

mekét, XII. Károlyt, független, fölötté élénk s a szabad mozoghatást áhítózó jelleménél fogva éppen nem kedvelte”.² Az ifjú bárót 1783-ban Pozsonyba küldték középfokú tanulmányokra: Az évben letette a IV. grammatikai osztály vizsgáit,³ 1789-ben a német önképzőkör tagja volt.⁴

A magyar jakobinus mozgalom szimpatizánsa

A báró valószínűleg jogi pályára készült, legalábbis erre utal egy Bujanovics Károly udvari ágens által 1793-ban továbbított névtelen feljelentés. A feljelentő az ócsai Balogh Péter főispánnál gyakorlaton („in praxi”) lévő „egy bizonyos Podmaniczkytól” értesült arról, hogy 1793 nyarán a főispán, valamint Tihanyi Tamás alországbíró, Vay József helytartótanácsi tanácsos és Atzél István törvényszéki bíró éjszakánként Pesten „egy összejövettel, avagy úgynevezett klubot tartanak”.⁵ Az udvari ágens fiának, a Martinovics-perben elítélt Bujanovics Kornél jurátusnak hasonló tartalmú vallomása is arra utal, hogy Podmaniczkyknak legalábbis tudomása volt a jakobinus mozgalomról.⁶ Derka úgy vélte, hogy „az újabb európai eszmékért lelkesülő ifjú szoros kapcsolatba került ez irányzatok híveivel”, és megismerkedett Martinovicssal is, ez utóbbi azonban tévedés, az idézett Martinovics-levélben felsorolt befolyásos emberek egyikeként említett Podmaniczky valójában a nagybácsi, Podmaniczky József báró (1756–1823) hely-

² Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek. 1824–1886*. Első kötet. 1824–1844. Grill, Budapest, 1887, 7.

³ Derka Clarisse: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*. MTA, Budapest, 1940, 40–42.

⁴ Markusovszky Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház múltjával*. Wigand, Pozsony, 1896, 596.

⁵ Mályusz Elemér (kiad.): *Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790–1795*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926, 708.

⁶ Benda Kálmán (szerk.): *A magyar jakobinusok iratai*. Akadémiai, Budapest, 1957, 2. k. 841.

tartótanácsi tanácsos volt.⁷ Magában a magyar jakobinusok elleni perben azonban Podmaniczky Károly nem volt érintett. Hogy ebben az játszott-e közre, hogy csak ártalmatlan szimpatizánsnak tartották, vagy talán nagybátyja színpalak mögötti közbenjárása segített, nem tudható.

Az „ifjúkori botlás” bélyege nyilvánvalóan rajta maradt Podmaniczky Károlyon, ráadásul ő láthatólag a későbbiekben sem tett mindig lakatot a nyelvére. 1799 őszén felforgató törekvései miatt indítottak ellene vizsgálatot, ez azonban azzal a megállapítással zárult, hogy „nem veszélyes és rosszindulatú ember, hanem inkább csak rajongó”. Az uralkodónak Franz Josef Saurau gróf, a jakobinus-összeesküvés egykori leleplezője és József nádor mindössze azt javasolta, hogy Podmaniczky Károlyt „meggondolatlan beszédei miatt” helyezték rendőri felügyelet alá, míg Izdenczy József államtanácsos az állami szolgálatból való elbocsátását is indítványozta,⁸ de ez utóbbi nem történt meg.

A bányászhallgató és a pályakezdő bányatiszt

Podmaniczky Frigyes emlékiratai szerint apja „mint fiatal ember a Martinovics-féle összeesküvésbe keveredvén, Bécsbe internáltatott. Ezen időt felhasználta arra, hogy az orvosi tudományokkal foglalkozzék. Utóbb megkegyelmeztetvén, nem indult vissza családjá körébe –

⁷ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 44. Hasonló tévedés Doby Antal: *Podmaniczky család*. Buschmann, Budapest, 1892, 37–38. és Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 639.

⁸ „Az az ember, aki egy plátói köztársaság alapítását fontolgatva tévelygett, a francia kalandot és annak szörnyszüleményét a monarchikus kormányzásnál többre becsülte, valamint több elítélt felségáruval szoros kapcsolatban állt, barátságát és rokonszenvét adta nekik – *Noscitur ex socio, qui non cognoscitur ex se* [Akit nem lehet megismerni magáról, meg lehet ismerni a társáról] –, teljes mértékben érdemtelen arra, hogy megtűrjék állami alkalmazásban.” – az eredeti német nyelvű okiratot idézte Strada Ferenc: Izdenczy József, az Államtanács első magyar tagja, in *A Gróf Klebelsberg Kúnó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. Budapest, 1940, 54–149, 138–139.

hanem Chemnitzben (Szászország) s utóbb Selmezbányán bevégezte a bányászati tanulmányokat.”⁹ Valóban kézenfekvő gondolat Podmaniczky Károly az orvostudomány iránti – korabeli adatokkal alá nem támasztott – tájékozódásának, majd bányászati akadémiai beiratkozásának hátterében a politikával nem érintkező pálya keresését látni. Érdekes módon azonban – a bányászati akadémia jubileumi évkönyvének – az előszava szerint alighanem téves adatokat is tartalmazó – listája szerint¹⁰ (1. kép) Podmaniczky az 1792/93-as tanévben, tehát még a „jakobinus-affér” előtt iratkozott volna be az elvileg hároméves selmeci akadémiára, ami ellentétben áll az 1793. nyári feljelentés jogászai praxist sugalló adatával. Végzésének évét sajnos nem közli az említett évkönyv, és az akadémia korabeli iratai sem maradtak fenn, annyit viszont tudunk, hogy a báró 1796 ősztől biztosan az akadémián tanult,¹¹ és csak 1798-tól dolgozott a bányagazgatásban Selmezbányán. Az ellentmondásokat feloldaná, ha feltételezzük, hogy az évkönyv ez esetben (is) hibás adatot közölt, és Podmaniczky Károly 1795/96–1797/98 között végezte el az akadémiát. De hogyan került egy báró a bányászati akadémiára?

A történelmi Magyarországon a korabeli nemzetgazdaság egyik legfontosabb ágazata volt a montanisztikum, vagyis a bányászat és a kohászat, mely 1772-ben – Podmaniczky Károly születési évében – Magyarországon az állami bevétel egyharmadát, Erdélyben a felét a szolgáltatta.¹² A Habsburg-monarchia montanisztikai szak-

⁹ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek. 1824–1886*, 8. Chemnitz tévedés Schemnitz = Selmec helyett.

¹⁰ Faller Gusztáv (szerk.): *A selmeczi m. k. bányász- és erdész-akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770–1870*. Joerges Ágoston, Selmec, 1871. 104., A téves adatokról uo. 89.

¹¹ „Volt szerentsénk kétszer szembe lenni Báró Podmanitzky Urral is, a’ ki Gróf Rádaival ’s számos Magyar ’s Erdély Országbeli Nevendék Nemes Ifjakkal tanulják a bányászati tudományokat.” Takáts József 1796. szeptember 1-i feljegyzése, idézte Stohl Róbert: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és tети Takáts József (1767–1821) életrajzához*. PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008, 388.

¹² Bircher Erzsébet – Csibi Kinga – Papp Gábor: *Áttekintés a történelmi Magyarországról (Alsó- és Felső-Magyarországról, a Bánságról és Erdélyről) XVIII. századi*

ember-utánpótlásának biztosítására az uralkodó 1735-ben Selmezbányán bányaiskolát létesített. Ezt 1770-re három évfolyamos akadémivá fejlesztették, az egyes évfolyamokon az 1790-es években harminc hallgató tanult. Ebben az évtizedben a 320 beiratkozott hallgató között 15 gróf és báró volt,¹³ hiszen a kincstári bányaiagazgatás magasabb posztjai a főnemesi származású fiatal emberek számára is méltó életpályát biztosíthattak. Podmaniczky bányatiszti szolgálati ideje alatt például a magyarországi bányaiagazgatás legfőbb hivatala, a selmeci főkamara grófság vezetői tisztségét kizárólag bárók töltötték be (Mitrovsky Károly, 1790–1798; Gerlitz Ferenc, 1798–1810 és Szluga Ignác, 1810–1816).¹⁴

Akadémiai tanulmányai után Podmaniczky Károly bányaiagazgatási karrierjét Selmezbányán, a főkamara grófi hivatalban kezdte, itt 1798-ban tiszteletbeli (azaz fizetéstelen) ülnök (*assessor honorarius*), 1799–1804 közt tiszteletbeli tanácsos (*consiliarius honorarius*) volt.¹⁵ Konkrét tevékenységéről egyelőre csak annyit tudunk, hogy a vele az akadémián megismerkedett, és később is jó barátságban álló Schedius Lajos (1768–1847), a pesti egyetem professzora egy levele szerint Podmaniczky „hivatásánál fogva” járta az országot, és egy kiküldetése során Schedius kérésére egy küldeményt vitt el az ország déli részén földrajzi helymeghatározásokat végző Bogdanich Dániel Imre (1760–1802) csillagásznak.¹⁶

---

bányászatáról és kohászatáról, in Born, Ignaz von: *Úti levelek az 1770-es bánsági, erdélyi, felső- és alsó-magyarországi ásványtani utazásról*. Milagrossa, Miskolc, 301.

¹³Faller Gusztáv hallgatói névsorai alapján (*A selmeci m. k. bányász- és erdész-akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770–1870*).

¹⁴Zenker Wenzel: *A Selmezbányán kormányzott főkamara grófok sorozatos jegyzéke 1478-tól 1889-ig. Bányászati és Kohászati Lapok*, (32), 1899/12, 204.

¹⁵*Schematismus inlyti regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum pro anno 1798 ... 1805*. Typis Regiae Universitatis Pesthiensis, Budae, 1797 ... 1804. Az 1805. évre kiadott sematizmusban még a főkamara grófi hivatal tiszteletbeli tanácsosa, de 1804 közepén már a Bánságba, 1805 tavaszán pedig már Nagyszebenben volt kinevezve, lásd lentebb.

¹⁶Reisz T. Csaba: *Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében*. Cartofil, Budapest, 2002, 114–115. Vargha Domokosné egy előadásában (<http://lazarus.elte.hu/hun/tantort/1998/vargha.htm>) Schedius egy

Utazása Németországba

Podmaniczky Károly selmeci tartózkodásának 1802. őszi németországi utazása vetett véget.¹⁷ Erről többen részletesen írtak, idézve a korabeli levelezésből is,¹⁸ ezért csak a más szerzők által kevésbé tárgyalt részleteire térünk ki bővebben. Útjának első tartós állomása, Jéna, több szempontból is ideális tartózkodási hely volt számára. Egyrészt olyan személyiségekkel találkozhatott, mint Schelling, aki filozófiai magánórákat adott a – Schelling egy levelét idézve – „ritka műveltségű” bárónak,¹⁹ másrészt itt működött a „Mineralogische Societät”, amelynek tiszteleti tagja volt (1798-ban a társaság első elnöke, Teleki

---

levelét idézte, mely szerint Podmaniczky és Bogdanich Dalmáciában találkoztak. Az előadás szerint viszont Bogdanich „Orsovában 1799. április 19-én találkozott báró Podmaniczky Károly bányafelügyelővel”. Bartha Lajos előadása alapján (<http://lazarus.elte.hu/hun/tantort/1998/bartha.htm>) ekkor Bogdanich még (Hrvatska) Dubicán volt, az Una északi partján, és csak július 14-én ért Orsovára. Bartha viszont úgy tudta, hogy „az expedíció második felében csatlakozott hozzá a felmérésben járatos fiatal Podmaniczki [!] Károly báró, selmeci bányatanácsos”. Alighanem e mondat félreértésén alapul Laki Ádám Mihály: *Lipszky János térképe a Mappa generalis regni Hungariae* című írásának (<http://www.euroastra.info/node/47367/print>) az a része, mely szerint Bogdanich expedíciójához 1801-ben csatlakozott „a fiatal Podmaniczky Károly, akit az értékes szextáns miatt [melyet Podmaniczky József vásárolt] sem utasíthatott volna vissza”.

¹⁷ Beliczay Jónás: *Szivből ömledző tisztelet, méltóságos báró aszódi Podmaniczky Károly úrhoz stb.* Kultsár Katalin Asszony Betűjével, Sopronyban, 1826 lábjegyzete szerint „az 1802, 1803 és 1804 esztendőkből” Németország mellett „Frantzia, Dánia s több országokban folytatott utazást”, ezt azonban más forrás nem erősíti meg.

¹⁸ Derka Clarisse: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 48–56; Gurka Dezső: Egy magyar bányatanácsos vándorévei – báró Podmaniczky Károly jénai és freibergi tanulmányútjának kora romantikus konnotációi. *Magyar Tudomány* (169), 2008/3, 334–342, valamint Gurka, Dezső: Die Jenaer und Freiburger Studienreise des Barons Karl von Podmaniczky, in uő (szerk.): *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena*. Gondolat, Budapest, 2015, 98–115.

¹⁹ Az egyetemre nem iratkozott be, legalábbis nem szerepel a jénai magyar hallgatók névsorában, lásd Mokos Gyula: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. MTA, Budapest, 1890.

Domokos gróf, majd 1800-ban Bodó Sámuel is ajánlotta²⁰). Schelling révén megismerkedett Schlegellel és annak válófélben lévő feleségével, Caroline-nel. Decemberben Schelling társaságában ellátogatott Weimarba is, és ott találkozott Goethével és Schillerrel. Jénában, bekapcsolódván a kulturális elit életébe, megismerkedhetett Hegellel és más, ma már kevésbé ismert személyiségekkel is.²¹ 1803. március 15-én meglátogatta Karl Ludwig von Knebelt Ilmenauban. Knebel az „egészen előzékeny, szerény fiatalember” vizitjéről írva szelíd elnézéssel írt a „jólelkű schellingianus próféta” nézeteiről.²² Ekkoriban tett gothai látogatásának csak a tényét ismerjük. Schelling és leendő felesége, Caroline Schlegel 1803. május 22-én elhagyta Jénát, és valószínűleg ez idő tájt így tett Podmaniczky is. Caroline (immáron) Schelling, egy június 19-i levele szerint, akkoriban nem tudott hol létéről. A báró, amint e levél utalásaiból sejthető, gáláns kalandba keveredett Gottlieb Hufeland jénai professzor feleségével, Konradine Luise Wilhelmine Wiedemann-nal, és Caroline azt sem zárta ki, hogy esetleg titokban utána utazott Braunschweigbe.²³

²⁰ Salomon, Johanna: *Die Sozietät für die gesamte Mineralogie zu Jena unter Goethe und Johann Georg Lenz*. Mitteldeutsche Forschungen, Böhlau, Köln–Wien, 1990, 87 és Benedek Klára: *A jénai ásványtani társaság magyar tagjai*. A szerző kiadása, Budapest, 1942, 14–15, valamint Kasztner, Benigna Caroline: *Der Stein im Ringe der Societät. Zur ‚praktischen‘ Konstruktion des Minerals in Weimar-Jena um 1800*. Doktori értekezés, Universität Wien, 2014. Online elérhető: othes.univie.ac.at/33523/1/2014-02-25_0300193.pdf, 337. o.

²¹ „Mich amüsirt es alles wie eine Comödie, besonders da es Podmanitzky gut vorzutragen weiß, durch den ich es gemeiniglich höre.” Caroline Schlegel 1803. február 18-i levele, közölte Schmidt, Erich [Hrsg. nach Waitz, Georg]: *Caroline: Briefe aus der Frühromantik*. Insel-Verlag, Leipzig, 1913, 358.

²² A hazai irodalom által eddig nem sok figyelemre méltatott leveleket közölte Düntzer, Heinrich – Herder, Ferdinand Gottfried von (Hrsg.): *Von und an Herder. Ungedruckte Briefe aus Herders Nachlaß*. 3. kötet. Dyk’sche Buchhdl., Leipzig, 1862. 227–229. Kürschner, Joseph (Hrsg.): *Deutsche National-Litteratur. Historisch kritische Ausgabe*. Heinrich Düntzer (Hrsg.): *Band 105. Goethes Werke*. 24. Teil. Tag- und Jahres-Hefte. Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 104. lábjegyzete szerint „Auch Jacobi war von diesen Schellingischen Reichsbaron nicht erbaut”.

²³ Schmidt: *Caroline: Briefe aus der Frühromantik*, 366–367.

Podmaniczky ezután Freibergbe tette át székhelyét. Oda a már akkor nagyhírű bányászati akadémia és annak szellemi vezéralakja, Abraham Gottlob Werner vonzotta. Kérése nyomán Frigyes Ágost szász választófejedelem november 30-án intézett egy leiratot a freibergi főbányahivatalhoz, mely szerint Podmaniczky Károly báró, magyar királyi bányatanácsos látogathatja az ottani és a környező érc-hegységi bányákat és kohókat, valamint – az óradíjakat megfizetve – az akadémia előadásait (2. kép). A főbányahivatal a vonatkozó pá-tenseket 1804. január 21-én adta ki. Werner 1804. május 18-i éves jelentésében megemlítette, hogy két császári-királyi bányatanácsos, úgymint Podmaniczky báró és [Eusebius von] Pötting gróf hallgatta az előadásait. Podmaniczky szerepel is az akadémiára 1804-ben felvett hallgatók közt (3. kép), de további freibergi tanulmányairól egyelőre nincsenek ismereteink.²⁴

Hamarosan a szakmai ismeretbővítés mellett jóval fontosabb eredményt hozott a freibergi tartózkodás. Podmaniczky bejáratosá lett a freibergi akadémia volt tanára, Johann Friedrich Wilhelm von Charpentier (1738–1805) szász bányakapitány (*Berghauptmann*) házába, amely tudósok, művészek, állami és katonai vezetők, valamint nemesi előkelőségek találkozóhelye volt. A báró látogatásait egy idő után nem az illusztris társaság és a szakmai kapcsolatépítés, hanem a legfiatalabb Charpentier lány, Julie von Charpentier (1776–1811) iránti vonzalom motiválhatta. Ő korábban a – művésznevén Novalisként ismert – Podmaniczkyval egykorú Friedrich von Hardenberg (1772–

²⁴ A leirat szövege: Universitätsarchiv der TU Bergakademie Freiberg (UAF), Oberbergamt (OBA) 189, Bl. 219; Werner feljegyzése: UAF, OBA 263, Bl. 57 b. A hallgatók listája: Verzeichniss Aller, welche seit Eröffnung der Bergakademie auf ihr studirt haben, in: Reich, Ferdinand [Hrsg.]: *Die Bergakademie zu Freiberg: Zur Erinnerung an die Feier des hundertjährigen Geburtstages Werner's am 25. September 1850*. Johann Gottfr. Engelhardt, Freiberg, 1850. Werner abban az időben bányaműveléstant (*Bergbaukunst*), ásványtant (*Oryktognosie*) és földtant (*Geognosie*) adott elő.

1801) költő, író és filozófus, egykori bányászati akadémiai hallgató jegyese volt, annak korai haláláig. Julie viszonzta a báró iránta táplált érzelmeit, és 1804. július 23-án frigyre lépett vele.²⁵

Új szolgálati helyen

Jelenleg nem ismert, hogy Podmaniczky 1804 őszén még Freibergben tanult-e, vagy visszatért-e Magyarországra, de itt bizonyosan új állomáshely várta. Már egy 1800. októberi levelében azt írta, bárcsak mihamarabb elcserélhetné Selmecet egy másik helyre.²⁶ Ez már freibergeri tartózkodása alatt megtörténhetett, mivel házassági anyakönyvi bejegyzésében már mint bányászati bányavezetői és kerületi bányabírói elnök²⁷ szerepelt (1805-ös újsághírek szerint Oravicára, a bányászati bányakerület központjába nevezték ki bányavezetői tanácsosnak²⁸). Ezt az állást – talán házasságkötése következtében – ténylegesen nem töltötte be, a korabeli sematizmusokban sem szerepel itt a neve. A fizetett bányászati állás ugyanis valamelyes megélhetést nyújthatott, de megfelelő intellektuális környezetet nemigen. A báró már egy 1805. február 10-én Bécsből írt levelében arról tudósított, hogy barátja, Anton Ruprecht udvari tanácsos (1792-ig a selmeci akadémia professzora) közbenjárására remélhetőleg Nagyszebenbe, az egyik legjobb elérhető állomáshelyre fogják kinevezni. Julie csak a báró véglegesítése – és nyilván az új lakhely berendezése – után utazott 1805 áprilisában Freibergből Nagyszebenbe.²⁹

²⁵ Julie von Charpentieréről bővebben lásd Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, és Gurka: Egy magyar bányatanácsos vándorévei.

²⁶ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 46.

²⁷ Berg-Direktions und Distrikual Berggericht-Praeses im Banate in Ungarn (a drezdai 1804. évi anyakönyvének 29. sz. bejegyzése), Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 54.

²⁸ „dirigirender Bergrath zu Orawitza” in: *Intelligenzbl. der Annalen der Literatur und Kunst*, 1805. IV. Jg. 1. Bd. 213 p.

²⁹ Podmaniczky levelét lásd Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 57–58; Julie utazását uo. 55–56; a kinevezést Johann Georg Megerle von

Podmaniczky a sematizmusok szerint 1811-ig szolgált kincstári tanácsosként (*Consiliarius Thesaurarius*) Nagyszebenben, a kincstartóság (*Thesauriat, Thesaurarius*), a legfelsőbb erdélyi bányá- és pénzügyi hatóság székhelyén.³⁰ Anyja 1808-as halála után az aszódi kastélynak az idősebb ág birtokában lévő nyugati részét a kor szokásai szerint a legfiatalabb fivér, Károly örökölte, így a házaspár – nyilván elsősorban a feleség – ezután Aszódon is sok időt töltött. Julie itt is halt meg 1811. szeptember 2-án, immáron a harmadik halva született gyermek világrahozatala után, gyermekági lázban.

Kilépés az állami szolgálatból

Podmaniczky Károly valószínűleg nem sokkal felesége halála után kilépett a bányahivatali szolgálatból. Fia emlékirata szerint mindez 1812-ben történt azért, mert tudta, „hogymint evangélikus vallású, bányagróffá úgysem fog kineveztetni – mely állásra magát különben minden tekintetben érdemesnek tartotta”.³¹ Hogy tényleg ez indokolta-e a báró „pályaelhagyását”, kideríthetetlen, mindenesetre főkamagrófi kinevezése talán nem is annyira vallása, mint inkább korábbi jakobinus kapcsolatai és közismerten szabadelvű gondolkodása miatt volt valószínűtlen. Lehet, hogy egyszerűen a szolgálat kötöttségeitől akart megszabadulni, amit a megörökölt birtokrészekben folytatott gazdálkodás iránti felelőssége is indokolt. Hamarosan (1812. május 5-én, Drezdában) ismét megházasodott, második felesége Elise von Nostitz und Jänkendorf (1788–1853) lett, akinek az apja Gottlob Adolf Ernst von Nostitz und Jänkendorf (1765–1836) szász politikus – és Arthur von Nordstern álneven irodalmár – volt. A frigyből hét gyermek született: Júlia Eliza

Mühlfeld: *Memorabilien des österreichischen Kaiserstaates*, 2. kötet. J. P. Sollinger, Wien, 1827. 127.

³⁰ „*Thesaurarius Regius in Monetariis, & Montanisticis*”. L. Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transsylvaniae pro anno 1806 ... 1811, in: *Calendarium novum ad annum 1806 ... 1811*.

³¹ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek. 1824–1886*, 8.

(1813–1893, Jósika Miklósné), Rudolf (1818–1820), Eliza Júlia (1820–1869, Majthényi Péterné), Ottó (1822–1825), Frigyes (1824–1907), Ármin (1825–1886), Mária Eliza (1828–1844).

Podmaniczky Károly mint Brunsvik Teréz állítólagos kérője

A báró mindkét felesége Németországból származott. Ez nem meglepő, hiszen „azt tartotta: a magyar nő arra való, hogy az ember szerelmeskedjék vele (amint azt túl a rendén gyakorolta is), hanem feleségnek nem való, mert arra sem elég kedélyességgel, sem elég műveltséggel nem bír”.³² Brunsvik Teréz naplójának utalásai alapján számos életrajzi munka tényként közli, hogy Podmaniczky Károly többször is házassági ajánlatot tett a grófnőnek. A naplóban szereplő névbetűk és keresztnév, illetve a drezdai menyasszony valóban meglehetősen bizonyossággal azonosítani látszanak személyét. A házassági ajánlat azonban, ha meg is történt, bizonyosan nem úgy és nem akkor, ahogy az 1846 után született naplófeljegyzésekben szerepel. Ezek szerint ugyanis „P. Károly” báró először a bécsi kongresszus (1814/15) körüli időkből tette volna meg házassági ajánlatát, melyet évekig újból és újból megismételt, utoljára 1819-ben. Ez nehezen egyeztethető össze egyrészt azzal, hogy a báró megözvegyülése és újbóli házasságkötése között mindössze nyolc hónap telt el, másrészt azzal, hogy abban az időben Brunsvik Teréz a morvaországi Wittschapan (ma Výchava) nővérével, Jozefinnel és annak gyermekeivel élt.³³

³² Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek. 1824–1886*, 9.

³³ Brunsvik Teréz naplóját lásd La Mara [Lipsius, Ida Marie]: *Beethovens unsterbliche Geliebte: das Geheimnis der Gräfin Brunsvik und ihre Memoiren*. Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1909. 107. Fordításban: Czeke Marianne, H. Révész Margit és Petrich Béla (ford.): *Gróf Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza, emlékiratai*. A Kisednevelés kiad., Budapest, 1926. 83–84. Czeke szerint (uo. 6. o.) „emlékiratait 79 éves korában kezdte írni, s így sok időbeli tévedés csúszott beléjük”. A Podmaniczky Károllyal való azonosítás: uo. 16. és 35.

A szolgálatból visszavonulva, de a közélettől nem visszahúzódva

Az állami szolgálattól való visszavonulása után a Podmaniczky Károly és népes családja részben az aszódi kastélyban, részben Pesten, bérelt rezidenciákban lakott, hiszen közéleti szerepvállalása és a pest-budai értelmiség egyes személyiségeivel fenntartott kapcsolata huzamosabb pesti tartózkodást indokolt. Sajnos fennmaradt levelezés híján minden bizonnyal kiterjedt kapcsolatrendszeréről keveset tudunk.

Bár a bárót már 1819-ben kinevezték táblabírónak Pest megyében,³⁴ a közéleti tevékenységére vonatkozó említések az 1820-as évek második felétől szaporodnak meg. 1825. július 19-én, Pesten, az evangélikus egyház dunántúli egyházkerületének deputációja felkérte a főfelügyelői tisztség ellátására, „Ő Méltósága pedig nem csak a' kiküldöttséget barátságosan fogadni, hanem az ajánlott Hivatalt is elvállalni, 's azt rövid, de lelkes Magyar felelettel kinyilatkoztatni méltóztatott.”³⁵ Hivatalába 1826. augusztus 16-án, Sopronban iktatták be. Ez alkalomból több köszöntővers jelent meg tiszteletére.³⁶ Szilárd és mély evangélikus hite mellett – fia visszaemlékezése szerint – a más vallásúakkal szemben messzemenően toleráns volt,³⁷ ezt mutatja az is, hogy az aszódi rabbi, Zevi Isaac Hirsch Hirschfeld is nyomtatásban közreadott gyászbeszédet mondott róla.³⁸

³⁴ Kőszeghi Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Hungária nyomda, Budapest, 1899. 296.

³⁵ „Egyházi Igazgatással való Megtiszteltetés.” (Báró Podmaniczky Károly megválasztása a Dunántúli kerületben ágost. Vallásu Superintendia fő-inspectorául.) 1825. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 813.

³⁶ Beliczay: *Szívből ömledező tisztelet, méltóságos báró aszódi Podmaniczky Károly úrhoz stb.*, Hima: *Méltóságos l. báró Aszódi Podmaniczky Károly úrnak (...) hív tisztelete zálogául zengé*; Holéczy Mihály: *Óda b. Podmaniczky Károly úrhoz...* Pest, 1826, Kis János: *Óda, melylyel méltóságos báró aszódi Podmaniczky Károly úrnak [...] tiszteletet tenni kívánt [...]*. Kulcsár Katalin betűjével, Sopronban 1826.

³⁷ Vö. Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek. 1824–1886*, 10–12.

³⁸ Hirschfeld H[irsch]: *Trauer-Rede für weiland des hoch- und wohlgeborenen Herrn Karl Baron v. Podmaniczky, Grundherrn von Aszód etc, Abgehalten am 6. Oktober 1833 von H. Hirschfeld, Rabiner*. Gedruckt bei Landerer von Füsikut, Pesth, 1835.

Az éles nyelvű demokrata

Podmaniczky Károly modern gondolkodása és szókimondó természete, mely a jakobinus mozgalmak idején bajba sodorta, később sem keltett rokonszenvet a maradi főnemeselek közt. „Tudományos műveltsége, emberszeretete s finom magatartása következtében feltűnő kedvelt egyén volt, különösen a polgárok, mesteremberek s jobbágysági körében. (...) Az aristocrazia, éles és gyakran hamis s a democratia felé hajló, akkoriban nagyon perhorrescált élcei s észrevételei miatt, kevésbé szerette s kedvelte őt; amivel ő azonban semmit sem gondolt s ósdi nagyurainkat mindig mandarinoknak csúfolta.”³⁹

A magyarul rosszul beszélő főrendekre tett csípős megjegyzését („*In der Obertafel ungarisch zu reden, bleibt denn endlich doch eine Farce*”, azaz „a felsőházban magyarul beszélni végül is bohózat”) Széchenyi örökítette meg naplójában. A grófot egy életrajzírója szerint megbotráncoltatta volna ez a kijelentés.⁴⁰ Tévedés lenne azonban ebből arra következtetni, hogy Podmaniczky a magyar nyelv használata ellen lett volna. Éppen ellenkezőleg, mint ahogy négy évvel később egyházfelügyelői beiktatási beszédében is kijelentette: „előttem világos, hogy kivált nálunk az igazi Felvilágosodás, Kereszténység és tiszta Hazaszeretet leginkább a Magyar Nyelv által sikerülhet. És azért jó ügyünk ellenségének tekintem azt, ki nyilván vagy alattomosan a hazai nyelv terjesztését, Szentegyházban vagy Iskolákban, akadályoztatja.” Hozzátette azonban, hogy „én ezzel nem kívánom a Német Nyelvet, mellynek annyit köszönünk, kiirtani.” A magyar nyelv fejlesztését tehát nem a német nyelv mindenhol való kiszorítása árán képzelte el, azt óhajtotta, „hogy a Német Nyelv is, melly eddigleni Literatúránk, magasabb művelődésünk és a Monarchia fő Nyelve, szinte [szintén]

³⁹ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek. 1824–1886*, 8.

⁴⁰ Vizsota Gyula (szerk.): *Gróf Széchenyi István Naplói. 3. k. (1826–1829)*. (Gróf Széchenyi István Összes Munkái. 12 k.) Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1932, 192. Grünwald Béla: *Az új Magyarország: Gróf Széchenyi István*. Franklin Társulat, Budapest, 1890. 183.

gyakoroltassék”.⁴¹ A magyar nyelv iránti elkötelezettségét mutatja az is, hogy 1828-ban a Pest megyei közgyűlés által a pesti magyar játékszín állandósítására vonatkozó tervek kidolgozása céljából kiküldött deputáció tagjává választották, valamint a közgyűlés javaslatára a nádor 1832-ben kinevezte a magyar nyelv ügyében kiküldött bizottságba (de Széchenyit nem, amiért a gróf sértve érezte magát).⁴²

Széchenyi támogatója és ellenfele

Podmaniczky Károly demokratikus elvei és egyházfelügyelői beiktatási beszédében közzétett hitvallása („[Fel]Világosodás, Kereszténység és Haza”) alapján tulajdonképpen Széchenyi eszmetársai közé sorolható, és a nagy reformer több kezdeményezésénél valóban ott is volt a résztvevők közt. Így 1827 júniusában részt vett a Nemzeti Kaszinó létrehozásáról folytatott tanácskozáson, majd tagja lett az alapszabályt és a költségvetést előkészítő bizottságnak is – e minőségében viszont többször szembekerült Széchenyivel. Széchenyi e nézeteltérésről naplójában említést is tett, és egy 1829-es bejegyzésben is igen negatívan írt Podmaniczkyról.⁴³ Egy korabeli ügynöki jelentés a bárót Széchenyi

⁴¹ Podmaniczky Károly egyházfelügyelői beiktatásakor mondott beszéde. *Muzárium* (3), 1829, 11. r., XVI. közl., 19–22.

⁴² Vizota Gyula (szerk.): *Gróf Széchenyi István Naplói. 4. k. (1830–1836). (Gróf Széchenyi István Összes Munkái. 13. k.)* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1934. 237, illetve Pukánszky Kádár Jolán (szerk.): *A Nemzeti Színház százéves története. II. kötet: Iratok a Nemzeti Színház történetéhez.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938. 19.

⁴³ Vizota Gyula (szerk.): *Gróf Széchenyi István Naplói. 3. k. (1826–1829)*, bevezető, XLVII., L. és 191. „Sitzung bei Stainlain. Ich mit Karl Podmanitzky gezankt.” Széchenyi naplóbejegyzése 1828. január 21-éről, uo. 192. „Fanden viele Bekannte unter andern Carl Podmanitzky, zum Ärgerniss der ganzen Gesellschaft – und zur Schande der hung[arischen] Nation!” Széchenyi naplóbejegyzése 1829. július 19-éről, uo. 325.

nyílt ellenfelei közt sorolja fel.⁴⁴ Mindazonáltal 1830-ban a Széchenyi által alapított Pályafutási Társaságból alakult Állattenyésztő Társaság (a későbbi Országos Magyar Gazdasági Egyesület előde) választmányi tagja lett, 1831-ben pedig két részvényt jegyzett a „Köztelek” megvásárlására, ahol később a társulat székháza épült fel.⁴⁵

Halál és utóélet

Podmaniczky Károly 1833. szeptember 25-én hosszas betegeskedés után halt meg Aszódon. Második felesége húsz évvel élte őt túl. A báró emlékét leginkább fia, Podmaniczky Frigyes e cikkben is sűrűn idézett emlékiratai tartották fenn. A szintén színes egyéniségű „kockás báró” azzal a velős megállapítással kezdi emlékiratainak „Atyám emléke” című fejezetét, hogy „atyám, báró Podmaniczky Károly, külön ember volt”.⁴⁶ E feljegyzések Krúdy Gyulát is megihlették, és Podmaniczky Frigyesről írt novellasorozatának egyik darabjában az apa színes fantáziával megrajzolt alakja is feltűnik.⁴⁷

Podmaniczky Károly és a mineralógia

A bárót egyes források tudományosan képzett mineralógusként, illetve nagyhírű ásványtudósként említik.⁴⁸ Valójában Podmaniczky – bár ta-

⁴⁴ Steinbach Ferenc közalapítványi tisztviselő 1828. június 21-én Reviczky Ádám kancellárnak a Széchenyi-féle egyletekről írt jelentése, lásd Vizota Gyula: Széchenyi jellemzése 1828-ban. *Magyar Nyelv* (23), 1927, 438–442.

⁴⁵ Vári András: Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. *Korall* (19–20), 2005, 99–131.

⁴⁶ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek. 1824–1886*, 6.

⁴⁷ Krúdy Gyula: Podmaniczky Frigyes első szerelme és menekülése. *Budapesti Hírlap*, 1929. dec. 25.

⁴⁸ Dézsi Lajos: *Jósika Miklós (1794–1865)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1916. 205, illetve Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 10. k. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1905, 1298. h.

nult ásványtant, és tekintélyes ásványgyűjteményt halmozott fel – ásványtani munkákat nem közölt, így nem tekinthetjük mineralógusnak. A maga korában azonban közismert volt sokoldalú képzettsége és tájékozottsága, melyet nem kisebb személyiség, mint Goethe méltatott.⁴⁹

Az ásványtan alapjaival már középfokú tanulmányai során megismerkedhetett. A pozsonyi evangélikus líceum tanmenetét ugyanis az 1780-as évek közepén közelítették a I. *Ratio Educationis* (1777) követelményeihez, és bevezették a természetrajz oktatását is.⁵⁰ A tárgyat valószínűleg Fábri István (1751–1817) adta elő. Selmezbányai bányászati akadémiai hallgatóként a Magyarországon elérhető legjobb ásványtani képzésben részesült. A tárgyat a kémia-kémlészet-kohászat-ásványtan tanára, Michael Ignaz Patzier adta elő a második évfolyamon. Az ásványgyűjtés iránti elkötelezettsége talán már az akadémiaán is kialakult, mindenesetre bizonyosan megismerkedett ennek gyakorlatával. A hallgatóktól ugyanis egyes előadók elvárták, hogy saját használatú gyűjteményük legyen, engedélyük volt a bányákban gyűjteni, csak az ásványok nemesfém-tartalmát volt tilos kinyerniük.⁵¹

Podmaniczky Károly ásványgyűjteményéről

A báró, egy életrajza szerint, „mint tanult bányász páratlan szépségű és gazdagságú gyűjteményét szerezte meg a Magyarországon létező érczkövyületeknek”.⁵² A kollekcio már 1806-ban létezett, hiszen Pod-

⁴⁹ „von Podmanitzky, der vielseitig unterrichtet” – Goethe, Johann Wolfgang von: *Italienische Reise, Tag- und Jahreshefte*. 3. kiad. Artemis-Verlag, Zürich, 1977. 711–712.

⁵⁰ Markusovszky Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története...*, 282–309, különösen: 303, 305–306.

⁵¹ Wiedemann Rainer: a Miskolci Egyetem Ásvány- és Kőzettani Tanszékének gondozásában levő selmeci ásványgyűjtemény története. *Földünk hazai kincsesházai (Studia Naturalia 4.)* MTM, Budapest, 1994. 229. és Papp Gábor: a magyarországi ásványgyűjtés rövid története. Uo. 354.

⁵² Doby Antal: *Podmaniczky család / Podmanini és Aszódi báró / mutatvány A magyarországi benszüüött s beköltözött mágnás családok ismertetése cz. müből.* Buschmann, Budapest, 1892. 40.

maniczky azért készült az év nyarán Nagyszebenből Selmezbányára, hogy többek között a gyűjteménye csomagolásáról is intézkedjen.⁵³ A kollekció később Nagyszebenből nyilván Aszódra került. Végül 1842. június 12-én, Fauser Antal (1810–1883) pesti gyógyszerész és ásványgyűjtő tulajdonából került 896 Ft 36 kr. ellenében a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába.⁵⁴

A gyűjtemény legtöbb példánya 1956-ban elpusztult, így tartalmáról csak a fennmaradt katalógusok alapján tájékozódhatunk. Ezek egyike a *Carl Podmaniczky's Mineralien-Sammlung* címmel, évszám és kiadói adatok nélkül megjelent füzetke.⁵⁵ Ennek tartalma megegyezik a Magyar Természettudományi Múzeum Ásvány- és Kőzettárában található – 1956-ban megégett – kéziratos vételi katalóguséval, melynek címe [*Collectio mineralium Illustrissimi Domini Liberi Baronis Caroli Podmaniczky*] *qualis erat cum venui offerebatur*, vagyis „Méltóságos báró Podmaniczky Károly úr ásványgyűjteménye, ahogyan vételre felkínálták”. A német nyelvű katalógus az ásvány nevén és nagyvonalúan, gyakran csak ország szintjén megadott lelőhelyadatán kívül a példány minőségét jelző számot és a (hüvelykben megadott) legnagyobb méretet, és néha a példány kifejlődésének egy-két szavas rövid jellemzését adja meg. Az első 3164 tétel lényegében a weneri ásványrendszertant követve sorakozik, végül 117 kis, illetve 243 nagy méretű példányt felsoroló két függelék következik.

A 3524 példány lelőhely szerinti megoszlását tekintve az ismert hovatarozású darabok több mint háromnegyede (76%) a Kárpáton belülről származik. A lelőhelyek közötti megosztás már sejteti, hogy a példányok zöme ércásvány volt. Feltűnő a nemesfémek ásványainak dominanciája: arany- és ezüstásvány volt a példányok több mint egyhatoda.

A példányokról részletesebb információt ad a múzeumban található másik kéziratos katalógus, melynek címe „*Collectio mineralium*

⁵³ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 59.

⁵⁴ Mátray Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai, különös tekintettel a közelebb lefolyt huszonöt évre*. Bucsinszky Alajosnál, Pesten, 1868. 41.

⁵⁵ OSZK V. Lith 442.

Illustr[issimi] D[omin]i L[iberi] B[aronis] Caroli Podmaniczky / qualis post mortem illius erat”, vagyis „Méltóságos báró Podmaniczky Károly úr ásványgyűjteménye, ahogyan halálakor volt”. E katalógus csak 2756 tételt tartalmaz, egy része (a kisebb méretű példányok lajstromától kezdve a 11. tétel után) hiányzik. Szövegezése alapján a báró saját keze munkája. Az ásványokról valamivel több információt ad, és a lelőhelyeknél a település mellett olykor még a bánya nevét is közli. E kéziratos katalógusok 1956-ban – a harcok alatt kitört tűzvész során – súlyosan károsodtak, ezért alaposabb feldolgozásra jelenleg még nem alkalmasak.

Nr.	Famillenname, Vornamen.	Geburtsort, Wohnort, Vaterland.	Gegenwärtige oder letzte Stellung.
1804.			
618	Hesse, Carl Gottl. . . .	Wittenberg.	† 1835 als Stollenvorsteher und Schichtmeister zu Schneeberg.
628	v. Charpentier, Hanns .	Freiberg.	Salinendirector bei Bex in der Schweiz.
629	Schalig, Carl Aug. . . .	desgl.	† 1848 als Oberzehtner zu Annaberg.
630	Hesse, Eman. Heintr. . .	Neugeissing.	† 1827 als Bergmeister zu Zinnwald.
631	Brewer, Joh. Paul	Düsseldorf.	
632	Frhr. v. Podmaniczki, Carl „ (Königl. Ungarisch. Bergrath)	Ungarn.	

3. kép. Hanns von Charpentier és Podmaniczky Károly a freibergi Bányászati Akadémia hallgatói névsorában. In: Reich, Ferdinand [Hrsg.]: Die Bergakademie zu Freiberg: Zur Erinnerung an die Feier des hundertjährigen Geburtstages Werner's am 25. September 1850. Johann Gottfr. Engelhardt, Freiberg, 1850, 27.

4. kép. Podmaniczky Károly ásványgyűjteményi katalógusának töredéke az 1956-os tűzvész nyomaiival. MTM Ásvány- és Kőzettár

GURKA DEZSŐ

Báró Podmaniczky Károly német kulturális kapcsolati rendszerének alakulása*

Báró Podmaniczky Károly (1772–1833) egyike volt azon 18. századi magyar főnemeseeknek, akik kiterjedt kulturális kapcsolati rendszerük révén szerepet játszottak a korabeli magyar kultúra instrumentalizációjának előmozdításában. Podmaniczky helyzetének különlegességét az adja, hogy deklaráltan a német kultúra és a német nyelvűség mellett kötelezte el magát, s ennek révén a korabeli német kultúra kiemelkedően sok emblematikus alakjával került személyes ismeretségbe. Két házassága révén még tovább terebélyesedett a kapcsolati hálója, s e sajátos, német orientációját megőrizve vállalt részt az evangélikus egyházi, s csekélyebb részben az országos közéletben is.

A hazai szakirodalom az elmúlt évtizedekben Podmaniczky Károly munkásságával elsődlegesen ásványtani szempontból foglalkozott,¹ német kapcsolati rendszerének feltérképezésére, illetve kulturális attitűdjének társadalomtörténeti szempontú értékelésére eddig nem került sor. Tanulmányom, mely részben egy ko-

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ Vö. Papp Gábor – Szendrei Géza – Vinczéné Szeberényi Helga: A Magyar Természettudományi Múzeum Ásvány- és Kőzettárának története, in Kordos László: *Földünk hazai kincsesházai*. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 1994, 33–46; Papp Gábor: Podmaniczky Károly, in Bodó Sándor – Viga Gyula (főszerk.): *Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Budapest, Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, 2002, 707–708.

rábbi cikkem anyagára épül,² Podmaniczky német kulturális kapcsolatrendszerének kontextualizálására tesz kísérletet, s ennek kapcsán a következő négy szempontot veti fel: (1) Podmaniczky Károly jénai–freibergi tanulmányútjának iniciatívái és eseményei; (2) Julie Charpentier-vel való házassága s az első feleség családi hátterének szerepe Podmaniczky kulturális kapcsolati hálójának alakulásában; (3) kapcsolati rendszerének további bővülése Eliza Jänkendorf-Nostitz családjá révén; (4) Podmaniczky főnemesi életpályának tanulságai a korabeli magyar tudomány instrumentalizációjának aspektusából.

Báró Podmaniczky Károly 1802–1804-es tanulmányútjának személyes vonatkozásai és tudománytörténeti konnotációi

Báró Podmaniczky Károly sokoldalú tevékenységének több aspektusát is feltárták a történeti kutatások – így mineralógusi munkássága mellett életrajzának egyháztörténeti, filozófiai és társadalomtörténeti aspektusai is egyre inkább figyelmet kapnak –, s ennek nyomán Podmaniczky egyre inkább az evangélikus főnemesség egyik meghatározó alakjának tűnik. Időnként kifejezetten negatív kortársi megítélése³ leginkább annak tudható be, hogy Podmaniczky elsődlegesen német nyelvi és kulturális közegben mozgott, s a magyarországi változtatások szükségességére is e nézőpontból tekin-

² Gurka Dezső: Egy magyar bányatanácsos vándorévei. Báró Podmaniczky Károly jénai és freibergi tanulmányútjának kora romantikus konnotációi, *Magyar Tudomány* (169), 2008/3, 334–342.

³ Vö. Széchenyi István: *Napló*. Szépirodalmi, Budapest, 1978, 120.

tett. E habitusát jól érzékelteti Anton Einsle festménye is,⁴ amely a bárót korabeli német polgári viseletben ábrázolja (V. kép).⁵

Podmaniczky német kapcsolatrendszerének kiindulópontját elsődlegesen bányakamarási tisztsége, illetve a selmecebányai akadémián szerzett ásványtani ismeretei jelentették. 1802 novemberétől 1803 márciusáig Jénában tartózkodott,⁶ ahol természetfilozófiai és esztétikai magánórákat vett Friedrich Wilhelm Joseph Schellingtől.⁷ A magyar báró neve Carolina Michaelisnek, Schelling feleségének a levelezésében többször is felbukkan, s egyik beszámolója érzékletes képet fest a jénai kör társasági életéről is.⁸

⁴ A portré tudomásom szerint semmilyen kiadványban nem szerepelt, s létezéséről csupán egy 1936-os adat állt rendelkezésemre, mely szerint a Sütő utcai gimnázium dísztermének portrészorába tartozott a kép. Vö. Szigethy Lajos: *Evangelikus magyar arcképcsarnok. Néhány szó azokról az evangélikus, illetőleg protestáns kiválóságokról, akiknek arcképe (mellszobra) a Pesti Deák-téri Testvéregyházak dísztermének ékessége*. Budapesti Evangélikus Leánygimnázium Ifjúsági Gyámintézete, Budapest, 1936, 13–14. és 31. Kertész Botond tudományos munkatárs úrnak tartozom köszönettel azért, hogy érdeklődésemre megküldte a fotót az Evangélikus Országos Múzeum tulajdonában lévő festményről. Első közlését lásd Gurka, Dezső: *Die Jenaer und Freiburger Studienreise des Barons Karl von Podmaniczky*, in ders.: *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*. Gondolat, Budapest, 2015, 98–115; mellékletként, 176.

⁵ Podmaniczky Frigyes így jellemezte apja szokásait: „Atyám szinte az akkori divat szerint volt öltözve. Borotvált arc, fehér nyakkendő, rumburgi vászoning csipkével kihányva; galambszín, szűk, sujtás nélküli nadrág (...) Drezdában készíttette magyar csizmáit, ahol egy, a hadsereg, illetőleg a testőrség számára dolgozó rendkívül híres varga létezett.” Vö. Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek I.* (1824–44). Grill, Budapest, 1887, 12.

⁶ Gurka Dezső: Egy magyar bányatanácsos vándorévei, 334–342.

⁷ A Jénában tevékenykedő magyar schellingiánusokról, illetve Podmaniczky Károly szerepéről lásd Gurka Dezső: A jénai Ásványtani Társaság hatása a schellingi filozófia magyar recepciójára, in Egyed Péter (szerk.): *Felvilágosodás, magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekciójának előadásai*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2012, 31–38.

⁸ Lásd Damm, Sigrid von (Herausgegeben): *Begegnung mit Caroline. Briefe von Caroline Schlegel-Schelling*. Reclam, Leipzig, 1984, 303.

A magyar báró Schelling társaságában megfordult Goethénél is, akinél találkozott Hegellel,⁹ Schillerrel pedig a költőminiszter ebéd-meghívása kapcsán ismerkedett meg.¹⁰ Goethe egy helyütt így írt Podmaniczkyról: „sokoldalúan tájékozott, a mi törekvésünknek és tevékenységünknek is részese tudott lenni és képes volt azokba tevékeny módon bekapcsolódni”.¹¹ A báró aláírása – 1803. március 6-i dátummal – megtalálható August Goethe emlékkönyvében.

Podmaniczkyt 1800-ban a jénai Mineralogische Societät munkájában aktívan részt vevő s ott két ízben előadást is tartó Bodó Sámuel ajánlotta a tudományos társaság tagjául.¹² Podmaniczky jénai jelenléte részét képezi a magyar filozófiatörténet egy olyan fejezetének, amikor is a magyar schellingiánusok a német idealizmus korai jelenségeit szinkron módon recepciózták, mi több, néhány, az Ásványtani

⁹ Vieweg, Klaus: Kis elbeszélések és „gondolkodó megemlékezés” – Hegel kapcsolatai Magyarországgal, *Magyar Filozófiai Szemle* (38), 1994/3–4, 567.

¹⁰ Goethe, Johann Wolfgang von: *Begegnungen und Gespräche* IV. (Herausgegeben: Renate Grumach.) De Gruyter, Berlin–New York, 1985, 325.

¹¹ „Belebt sodann war die Akademie durch bedeutende Studierende, die durch ihr Streben und Hoffen auch den Lehrern gleichen jugendlichen Mut gaben. Von bedeutenden, einige Zeit sich aufhaltenden Fremden nenne ich von Podmaniczky, der vielseitig unterrichtet an unserem Willen und Wirken theilnehmen und thaetig miteingreifen mochte.“ Vö. *Goethes Sämtliche Werke* 38. Propyläen, Berlin, 1828, 272.

¹² Benedek Klára: *A jénai ásványtani társulat magyar tagjai. (Levelek a magyar felújulás szellemi életénektörténetéhez).* Danubia, Budapest, 1942, 15. Bodó szerepéről a Mineralogische Societät munkájában lásd Gurka Dezső: Magyar schellingiánusok előadásai a jénai Ásványtani Társaság ülésein, in uő (szerk.): *Formációk és metamorfózisok. A geológia, a filozófia és az irodalom kölcsönhatásai a 18–19. században.* Budapest, 2013, Gondolat, 144–158. A Társaság működéséről lásd Kreher-Hartmann, Birgit: *Die Mineralogische Societät zu Jena.* Friedrich-Schiller-Universität, Jena, 2014, 16–28. és Heide, Klaus: Die „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“ und ihre Außenwirkung, in: Gurka, Dezső (Hrsg.): *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“.* Gondolat, Budapest, 9–23.

Társaság ülésein megtartott előadás révén azokat magának a német tudományos közegnek a számára is közvetítették.¹³

Podmaniczky Jénát elhagyva 1803-ban Freibergbe utazott, Abraham Gottlob Werner professzornak, a kőzetek üledékes eredetét valló nep-tunista irányzat fő alakjának a személyes hívására. Werner professzor hamarosan bemutatta őt a Charpentier családnak, miáltal Podmaniczky nem csupán szakmai kapcsolatait bővíthette ki, hanem későbbi feleségével, Julie Charpentier-vel (1776–1811) is megismerkedett.¹⁴

Julie Charpentier 1798 decemberétől 1801 márciusáig az akkor elhunyt Novalis második menyasszonya volt.¹⁵ A költő lipcsei ismerőse, Johann Adolph Thilemann hadnagy révén ismerte meg a lányt, aki korábban nővérét, Wilhelmine Charpentier-t vette feleségül. Julie alakja a *Heinrich von Ofterdingen* című regényben is többször fel-sejlik.¹⁶ A Csehországból (Böhmen) származó öregember, akit a kommentárok Jakob Böhme miszticizmusával hoznak kapcsolatba, éppen Julie születésnapján pillantotta meg a „fémek királyát”, az aranyat,¹⁷ Heinrichnek elhunyt kedvese, Mathilde pedig egy lány érkezését adja hírül, aki majd a főhős vigasztalója lesz mindaddig, amíg Ofterdingen halála után újból találkozhatnak. Julia Charpentier valós arcvonásait arról a portréről ismerhetjük, amelyet Dora Stock készített róla, s amelyért a vőlegény 1800-ban írott *Dórához* című költeményével mondott köszönetet (1. kép).¹⁸

¹³ A jénai konstelláció magyar szereplőiről lásd Gurka, Dezső: *Vorträge ungarischer Schellingianer in den Sitzungen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*, in ders.: *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena. Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*. Gondolat, Budapest, 2015, 64–66.

¹⁴ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 53.

¹⁵ Novalis első menyasszonyának, Sophie Kühnnek 1797 márciusában bekövetkezett halála után költözött Freibergbe, s 1797 decemberétől 1799 májusáig volt az ottani bányászati akadémia hallgatója. Vö. Roder, Florian: *Novalis. Die Verwandlung des Menschen*. Urachhaus, Stuttgart, 1992, 369–373.

¹⁶ Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*. Helikon, Budapest, 1985, 56, 55. és 131.

¹⁷ Schulz, Gerhard: *Novalis*. Rowohlt, Hamburg, 1969, 138.

¹⁸ Az *An Dora. Zum Dank für das Bild meiner Julie* című verset lásd Novalis: *Werke in einem Band. Aufbau*, Berlin und Weimar, 1983, 65.

Podmaniczky, aki két évvel Novalis 1801 márciusában bekövetkezett halála után érkezett Freibergbe, s hamarosan megkérte Julie Charpentier kezét. Az apa jóváhagyását veje, Thielmann hadnagy – aki a napóleoni háborúk végére tábornoki rangot kapott – eszközölte ki (3. kép).¹⁹

Az esküvőt 1804. július 23-án tartották a Charpentier-ék Burgstraßen lévő házában, s annak tényét a Szent Péter-templom anyakönyvébe jegyezték be. Podmaniczky feleségével 1805. március 30-án útra kelt új hivatali helyére, Nagyszebenbe. Julie Charpentier Novalis több kéziratát, közöttük állítólag a *Himnuszok az éjszakához* egy autográfját,²⁰ továbbá a *Saisi tanítványok* eredetijét²¹ is, magával vitte, ám a kéziratok sorsa nem követhető végig. A költő *Astralis* című művének kézírata – amely a *Heinrich von Ofterdingen*el nem készült második fejezetébe illeszkedett volna – mindenesetre egy Geibel nevű könyvárus révén került elő, aki pesti tartózkodása során, valamikor 1827 és 1850 között, tehát évtizedekkel Julie Charpentier halála után juthatott hozzá a hagyatékából származó autográfhoz.²²

Freiberg vonzásterében. Julie Charpentier családi háttere

Julie édesapja, Johann Friedrich Wilhelm Toussaint von Charpentier (1738–1805), a freibergi bányászati akadémia első matematika- és fizikaprofesszora volt, akinek ősei jóval a nagy francia forradalom előtt települtek át el Normandiából.²³ A professzor, aki a bányaművelés-tan szakértőjeként tett szert széles körű szakmai hírnévre, eredetileg matematikával foglalkozott, s csak a freibergi matematika

¹⁹ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 54.

²⁰ Uo. 48–58.

²¹ Túróczi Trostler József: Vajda Péter és a német romantizmus, *Egyetemes Philológiai Közlöny* (37), 1913, 250.

²² Vietor, Sophia: *Astralis von Novalis. Handschrift – Text – Werk*. Könighausen & Neumann, Würzburg, 2001, 65.

²³ Derka Clarisse: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1940, 3.

tanszékre történt kinevezését követően kezdett bányászati tanulmányokat Abraham Gottlob Wernernél.²⁴

Charpentier *Petrographische Karte des Churfürstenthums Sachsen und der Incorporirten Lande* (1778) című térképének, amelyen elsőként jelölte színekkel egy-egy nagyobb térség geológiai formációit, meghatározó szerepe volt a geológiai térképezés történetében.²⁵ A professzor kiterjedt külföldi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, s 1785-ben Magyarországra is ellátogatott. Selmezbánya környékén tanulmányozta az amalgáció módszerét, s e tapasztalatai nyomán két évvel később Halsbrücke mellett amalgáló üzemet építtetet.²⁶ Neve megtalálható a Born Ignác által életre hívott „Societät der Bergbaukunde“ alapítóiratának aláírói között.²⁷ Charpentier professzor tudományos eredményei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a munkásságának fő vonulatait képező bányaműveléstan a 18. század végén kiléphetett a szűkebb szakmai keretek közül, s e terület hamarosan általánosabb, geológiai és természetfilozófiai érdeklődésre tarthatott számot.²⁸

Charpentier professzornak a korabeli német társadalmi és kulturális közeggel való kapcsolata még szorosabbá vált gyermekeinek – négy lánya és két fia – pályája, illetve házasságai révén. A legidősebb lány,

²⁴ A kőzetek keletkezésének szembenálló interpretációiról lásd Rózsa Péter: *Geológia a paradigma előtt: a neptunista-vulkanista vita*, in Gurka Dezső (szerk.): *Formációk és metamorfózisok. A geológia, a filozófia és az irodalom kölcsönhatásai a 18–19. században*. Gondolat, Budapest, 2013, 52–60.

²⁵ Rudwick, Martin J. S.: *Bursting the Limits of Time. The Reconstruction of Geohistory in the Age of Revolution*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 2005, 85–87.

²⁶ Killes, Walter (Hrsg.): *Deutsche Biographische Enzyklopädie* Bd. 2. Saur, München, 1999, 306.

²⁷ Molnár, László – Weiss, Alfred: *Ignaz Edler von Born und die Societät der Bergbaukunde, 1786*. Bundesministerium für Handel, Gewerbe und Industrie, Fachverband der Bergwerke und Eisen erzeugende Industrie, Wien, 1986, 88.

²⁸ Ennek jeleként értékelhető például, hogy Goethe kölcsönadta a mineralógia iránt érdeklődő Schellingnek Charpentier egyik bányaműveléssel kapcsolatos könyvét. Vö. Engelhardt, Wolf von: *Goethe im Gespräch mit der Erde. Landschaften, Gesteine, Mineralien und Erdgeschichte in seinem Leben und Werk*. Böhlau Nachfolger, Weimar, 2003, 193.

Wilhelmine 1791-ben ment férjhez Johann Adolf von Thielmann (1765–1824) hadnagyhoz. (Thielmann feleségének, Wilhelminének a neve egyébként szintén összekapcsolódott a német romantika történetével, 1817-től ugyanis a kor egyik legjelentősebb német regényírójának, Annette von Droste-Hülshoffnak szorosabb ismerősi köréhez tartozott.²⁹) Podmaniczkyt, mint korábban a Drezdában megismert Novalist is,³⁰ ő mutatta be Julie Charpentier-nek.

Thielmann a későbbiekben a napóleoni háborúk porosz oldalon harcoló főtisztje, 1810-től tábornoka lett, s részt vett a jénai, friedlandi, borogyinói és a waterlooi csatákban.³¹ Borogyinónál tanúsított hősiességét Fontane is megörökítette *Roham előtt* című regényében.³² A Napoleon végső vereségét két nappal megelőző lignyi ütközetben (4. kép), egy a poroszok számára előállt szerencsés véletlen folytán, Thielmann altábornagy alakulatának fontos szerepe volt abban, hogy Grouchy marsall csapatai végül nem érkeztek meg a waterlooi csataterre.³³

Charpentier professzor legfiatalabb lánya, Ernestina Franz Volkmar Reinhardhoz (1853–1812), a wittenbergi egyetem teológia- és filozófiaprofesszorához (2. kép) ment feleségül, aki 1790/91-es rek-

²⁹ Droste-Hülshoff, Annette von: *Westfälische Schilderungen. Bei uns zulande auf dem Lande*. Hofenberg, Berlin, 2015, 54.

³⁰ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 21.

³¹ Vö. Schmidt, Friedrich August (Herausgeg.): *Neuer Nekrolog der Deutschen*. II. Jahrgang, 4. Heft, Voigt, Ilmenau, 1826, 920–946. Waterlooánál Thielmann Blücher III. hadtestét vezette. Lásd Summerville, Christopher: *Who was Who at Waterloo. A Biography of the Battle*. Routledge, Oxon–New York, 2007, 371–372.

³² Vö. Fontane, Theodor: *Vor dem Sturm. Roman aus dem Winter 1812 auf 13*. Hofenberg, Berlin, 2014, 323–325.

³³ „Végzetes hibát követett el Grouchy. A poroszokat üldözve nem vette észre, hogy Blücher fő erői elszakadtak tőle és egyesülnek Wellingtonnal. Letévedt az útról és Thielmann kis alakulatát üldözte, tévesen feltételezve, hogy Blüchert üldözi.” Vö. Manfred, Albert Zakharovich: *Napoleon*. Kossuth–Gondolat, Budapest, 1981, 487. Thielmann szerepéről lásd Glover, Gareth: *Waterloo. Myth and Reality*. Pen & Sword, Barnsley, 2014, 214–216.

torságát követően a drezdai udvar lelkésze lett,³⁴ s kezdeményező szerepet játszott a Fichte ellen irányuló ateizmusvita kiobbantásában.³⁵ Reinhard a kanti filozófia hatását tükröző a szupranaturalista teológia egyik fő reprezentánsa volt.³⁶ (Az 1812-ben megözvegyült Ernestine három évvel később Peter Carl Wilhelm Freiherr von Hohenthal szász miniszterhez ment férjhez.³⁷)

Charpentier professzor két fia édesapjuk pályáját választotta.³⁸ Az idősebb, Toussaint (1779–1847) különféle bányahivatali állásokat töltött be, de tudományos tevékenységet is folytatott.³⁹ A fiatalabb fiú, Johann (1786–1855) Freibergben tanult, ahová Podmaniczkyval egy évben iratkozott be.⁴⁰ Később bátyja segítségével, aki ekkoriban már a schweidnizi bányahivatal vezetője volt, Felső-Sziléziában vállalt munkát, 1808 és 1812 között pedig a Pirreneusokban végzett kutatásokat, utóbbiakat a francia udvar megbízásából. Ekkori tapasztalatai nyomán készített geológiai térképeit *Essai sur la constitution géologique des Pyrénées* (1823) című művében adta ki, amelyben leírta

³⁴ A kanti filozófia hatására kialakult szupranaturalizmus álláspontja szerint az isteni igazság, az emberi megismerőképeség korlátozott voltából adódóan, csupán egy természetfeletti kinyilatkoztatás következtében tárulhat fel az ember számára. Lásd Rohls, Jan: *Protestantische Theologie der Neuzeit. Die Voraussetzungen und das 19. Jahrhundert*. Mohr, Tübingen, 1997, 307–308.

³⁵ Kühn, Manfred: *Johann Gottlieb Fichte. Ein deutscher Philosoph*. Beck, München, 2012, 79–80.

³⁶ A kanti filozófia hatása: az isteni igazság, az emberi megismerőképeség korlátozott voltából adódóan, csupán egy természetfeletti kinyilatkoztatás következtében tárulhat fel az ember számára. Rohls, Jan: *Protestantische Theologie der Neuzeit 1. Die Voraussetzungen und das 19. Jahrhundert*. Siebeck, Tübingen, 1997, 307–308.

³⁷ Voigt, Friedrich: *Neuer Nekrolog der Deutschen 7/1*. Voigt, Ilmenau, 1931, 259–260.

³⁸ Munkásságukról lásd Gurka: *Die Jenaer und Freiburger Studienreise des Barons Karl von Podmaniczky*, 108.

³⁹ Szilézia földrajzi viszonyait leíró műve *Darstellung der Höhen verschiedener Berge, Flüsse und Orte Schlesiens* (1812) címmel jelent meg. Vö. *Neue deutsche Biographie*. Duncker & Humblot, Berlin, 1957, III/306.

⁴⁰ Ezért az adatért Papp Gábornak tartozom köszönettel.

a Keleti-Pirreneusok horizontális rétegmozgásait.⁴¹ 1813-tól kezdődően Svájcban dolgozott, s a későbbiekben korának egyik legismertebb gleccserkutatójává vált.⁴²

Julie Charpentier későbbi sorsára nézve tehát meghatározó volt az az intellektuális családi légkör, s maga a mineralógia is tényezőjévé vált személyes kapcsolatainak alakulásának, ugyanis mind fiatalon meghalt vőlegénye, Novalis, mind pedig későbbi férje, báró Podmaniczky Károly Werner tanítványa, illetve követője és Charpentier professzor ismerőse volt.

Podmaniczky kapcsolata Julie Charpentier freibergeri környezetének tagjaival csak részlegesen adatolható, mint ahogyan felesége magyarországi éveiről is kevés forrás áll rendelkezésre. Az 1804-es esküvőjüket követően Nagyszébenben letelepült házaspár Podmaniczky anyjának 1808-ban bekövetkezett halála után Aszódra költözött. Gyakorta vendégeskedtek a környékbeli kastélyokban, így Gödöllőn is.⁴³ Julie Charpentier kapcsolata nem szakadt meg szülőföldjével sem, ahová több ízben is hazalátogatott. Kazinczy Ferenc egyik levelében például arról ír, hogy báró Podmaniczky Károly feleségét Drezdában feltartóztatta a megszálló francia katonaság.⁴⁴ Julie Charpentier 1811. szeptember 2-án, gyermeke születésekor halt meg.

⁴¹ Killes, Walter (Hrsg.): *Deutsche Biographische Enzyklopädie* Bd. 2. Saur, München, 1999, 305.

⁴² Laudan, Rachel: *From Mineralogy to Geology. The Foundations of a Science, 1650–1830*. University Chicago Press, Chicago–London, 1987, 102. és Hölder, Helmut: *Kurze Geschichte der Geologie und Paläontologie*. Springer, Berlin–Heidelberg, 1989, 118.

⁴³ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 66.

⁴⁴ Kazinczy levele Rumy Károly Györgynek, 1808. október 27. Vö. *Kazinczy Ferenc levelezése* 6. (Közéletesi Váczy János) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895, 101.

Podmaniczky Károly német kapcsolati hálójának alakulása 1811 után

Podmaniczky számára Julie Charpentier halála után is meghatározó maradt a német kulturális orientáció. Sógornője férjével, Franz Volkmar Reinharddal való vélhetőleg rendszeresebb korrespondenciájáról annak kondoleáló levele is tanúskodik.⁴⁵ Wernerrel a professzor 1817-es haláláig fenntartotta baráti viszonyát, sőt éppen abban az évben tervezte őt meglátogatni. Barátságuk 1818-ban írt egyik német ismerősének: „a sok fájdalmas veszteséget, amit sajnos már elszenvedtem, türelemmel tudtam viselni, – csak az én Julim és Wernerem elvesztését nem.”⁴⁶ Ugyanitt arról a meghiúsult tervéről is beszámolt, hogy a következő telet Freibergben, Wernernél szándékozott volna tölteni, hogy mineralógia kérdésekben vele konzultálhasson, illetve kézíratait használhassa.

Podmaniczky báró egy évvel Julie Charpentier halála után újra megnősült. A szintén német területről származó második feleség, Eliza Nostiz-Jäkendorf (1788?–1853) (5. kép) apja Gottlob Adolf Ernst von Nostitz-Jänkendorf, aki 1809 és 1831 között szász királyi miniszter volt, s Arthur von Nordstern néven költőként, s Byron német fordítójaként is ismertté vált. Werner professzorról gyászversben emlékezett meg.⁴⁷ (Lánya, Clotild Nostiz-Jäkendorf szintén írt verseket, ezek egyikét emlékirataiban Jósika Miklós le is jegyezte.⁴⁸) Gottlob

⁴⁵ „Csak valóra válthatná a bennünk keltett reményt, hogy még az évben eljönne Szászországba! Nem kevésbé járulna hozzá az Ön talpraállásához és a mi megnyugvásunkhoz, ha Önt körünkben láthatnánk.” Lásd Kokas Károly – Szajbély Mihály: Bevezető, in Jósika Miklós: „*Idegen, de szabad hazában*”. (Összeáll. Kokas Károly és Szajbély Mihály), Szépirodalmi, Budapest, 1988, 448–449. Fordította Gerhát Ágnes és Hernádi Zsófia.

⁴⁶ Thienemann, Theodor: Weimar, Wien und die ungarische Literatur, in Bleyer, Jakob – Schmidt, Heinrich – Thienemann, Theodor: *Festschrift für Gideon Petz*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Budapest, 1933, 44.

⁴⁷ Hasse, Traugott Lebrecht (Herausgeg.): *Denkschrift zur Erinnerung an die Verdienste des in Dresden am 30. Juni 1817 verstorbenen K. S. Bergrath's Werner, und an die Fortschritte bei der Bergakademie zu Freiberg*. Arnold, Leipzig, 1848, 17.

⁴⁸ Jósika Miklós: „*Idegen, de szabad hazában*”, 423–424.

Nostitz-Jänkendorf, aki maga is aktív szabadkőműves volt, 1815-ben *Liederkreis für Freimaurer* címmel adott ki versgyűjteményt.⁴⁹ E tények Podmaniczky életrajza szempontjából is érdekesekek lehetnek, lévén családja több tagja is kapcsolatban állt a páholyok világával.⁵⁰ Nostitz-Jänkendorf 1822-es magyarországi utazásának élményeit is megörökítette.⁵¹ További érdekes magyar vonatkozás, hogy mind Podmaniczky nagyszüleinek – Podmaniczky Jánosnak és Osztróluczy Juditnak –, mind pedig a szász költőminiszter egyik rokonának (nagyapja testvérének⁵²), Wolf Gottlob Nostitz-Jänkendorfnak a portréját⁵³ Mányoki Ádám festette.⁵⁴

Podmaniczky a tízes évek közepétől végleg visszavonult a hivatali munkától.⁵⁵ Második házasságából hat gyereke született, közöttük

⁴⁹ Schmidt, Friedrich August (Herausg.): *Neuer Nekrolog der Deutschen*. 14. Jahrgang, 2. Theil, Voigt, Weimar, 1838, 619–620.

⁵⁰ Podmaniczky József 1787-től az egyik páholy nagymestere volt. Lásd Heverdle László: *Adalékok Hunfalvy Pál életéhez: tudományos tevékenységének eszmei előképei 1850-ig*. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 1998, 18–24.

⁵¹ Fiedler, Frank – Fiedler, Uwe: *Lebensbilder aus der Oberlausitz*. Books on Demand GmbH, Norderstedt, 2014, 190. Erinnerungsblätter eines Reisenden im *Hochsommer* 1822 című svájci, itáliai és magyarországi élményeket rögzítő 1824-ben megjelent művének keletkezése minden valószínűség szerint kapcsolatba hozható magyar rokonságával.

⁵² Buzási Enikő részletes leírást ad Wolf Gottlob Nostitzről, de a Nostitz és a Podmaniczky család kapcsolatáról nem tesz említést. Vö. Buzási, Enikő: *Ádám Mányoki (1673–1757). Monographie und Oeuvrekatalog*. Ungarische Nationalgalerie, Budapest, 2003, 358.

⁵³ A portrét lásd [https://commons.wikimedia.org/wiki/File: Wolf_Gottlob_Nostitz_by_Adam_Manyoki.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wolf_Gottlob_Nostitz_by_Adam_Manyoki.jpg)

⁵⁴ Gottlob Adolf Ernst von Nostitz-Jänkendorf leszármazási táblázatát lásd <http://www.ebay.pl/itm/Adelsprobe-EDUARD-GOTTLOB-VON-NOSTITZ-UND-JAENCKENDORF-Stammbaum-Adelsnachweis-/121635779289>

⁵⁵ Fáy András emlékiratában így jellemezte Podmaniczky hivatali tevékenységét: „BR PODMANICZKY KÁROLY Jó fő, s különösebben a bányászati és kereskedelmi tárgyakban a megyére nézve, igen használatos táblabíró volt.” Idézi Hász-Fehér Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000, 303.

Podmaniczky Frigyes is. Első lányát, báró Jósika Miklós regényíró majdani feleségét, Júliának kereszteltette, s csak a második leány, Eliza kapta az édesanyja nevét. Podmaniczky Frigyes naplója arról is beszámol, hogy (drezdai mintára) szülei honosították meg Magyarországon a karácsonyfaállítás szokását, ami – pesti házuk és aszódi kastélyuk látogatói révén – az 1840-es évekre már általánosan elterjedté vált.⁵⁶

Podmaniczky német kapcsolatai imponálón kiterjedtek maradtak – a Carl Maria Weberrel⁵⁷ és Adam Müllerrel⁵⁸ való ismeretségét lehetne itt megemlíteni –, jóllehet később is inkább tanúja, semmint résztvevője volt e kulturális körök tevékenységének. Idősebb korában is több ízben ellátogatott Drezdába, ahol felkereste Weberet.⁵⁹ 1820-ban a zeneszerző *Preciosa* című, a spanyolországi cigányokról szóló operájához több olyan nótát küldött, amelyet Bihari János aszódi hegedűjátéka alapján kottáztatott le.⁶⁰ Podmaniczky a nagy romantikus zeneszerzőt valószínűleg második feleségének apja révén ismerhette meg, Weber ugyanis közeli kapcsolatban állt a Göttinger Hainbund tagjaival. A kör egyik legtehetségesebb fiatal szerzője Friedrich Kind, *A búvós vadász* szövegírója volt.⁶¹ Weberrel való szoros kapcsolatá-

⁵⁶ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek* I. (1824–1844), 82–83.

⁵⁷ Podmaniczky Weberrel való kapcsolatát már a két világháború közötti népszerűsítő irodalom is számon tartotta. Lásd Benedek Rózi: Jósika Júlia, in Benedek Rózi – B. Radó Lili – D. Lengyel Laura Ego – Laczkó Márta: *Ezer év nagyasszonyai*. Dante, Budapest, 1937, 262.

⁵⁸ Podmaniczky további jeles ismerősét lehet beazonosítani a szóban forgó levél záróformulája alapján, amelyben arra kérte a címzettet, hogy adja át üdvözlését Adam Müllernek. Müller volt romantikus közgazdasági iskola legjelentősebb képviselője. Vö. Burkhardt, Johannes – Priddat, P. Birger (Hrsg.): *Geschichte der Ökonomie*. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main, 2000, 658–659.

⁵⁹ „Atyám általában sűrűn közlekedett Drezdával, nemcsak mert nejeinek szüleivel és testvéreivel atyafiságosan érintkezett, de mert Carl Maria Weber a *Búvós vadász* világhírű zeneszerzőjével jó barátságban élt s vele levelezett.” Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek* I. (1824–1844), 60.

⁶⁰ Uo. 60.

⁶¹ Németh Amadé: *Weber*. Zeneműkiadó, Budapest, 1983, 138–139.

nak ugyanakkor van egy magyarországi mineralógiai vonatkozása is: a zeneszerző apja, Franz Anton Weber egyike volt a Szklenón létrejött Societät für Bergbaukunde alapító tagjainak.⁶²

Bár Széchenyi naplója szerint az idős báró 1828-ban feladatot vállalt a Kaszinó alapszabályának kidolgozásában,⁶³ hazai viszonylatban is túlnyomórészt német nyelvű közegben mozgott. Schedius Lajoson keresztül kapcsolatban állott azzal a pesti evangélikus, német anyanyelvű, de hungarus-tudatú értelmiségi körrel is, melynek kulcsszerepe volt a schellingi filozófia hazai recepciójában.⁶⁴ Schedius a pesti evangélikus értelmiség egyik központi alakjaként éppen a német társas élet szokásrendjét próbálta meghonosítani Pest-Budán.⁶⁵ Podmaniczky élete utolsó évében fiai, Frigyes és Ármin nevelőjéül Hunfalvy Pált hívta meg Aszódra, a majdani híres nyelvész késmárki tanárainak ajánlására.⁶⁶ Aligha tekinthető véletlennek, hogy egy szépeességi szász diákra esett a választása, mint ahogyan az sem, hogy jó előre úgy végrendelkezett, hogy semmiképpen ne szlovák lelkész végezze majd a temetési szertartását.⁶⁷

Podmaniczky Károly 1833 szeptemberében halt meg. Végrendeletének megfelelően az aszódi evangélikus templom alatt lévő Podmaniczky-sírboltba, Julie Charpentier mellé temették.⁶⁸ A Podmaniczky család és a Nostitz rokonság kapcsolata még jóval később is

⁶² Flügel, Helmuth W.: Abraham Gottlob Werner und der „Workshop“ von Schemnitz 1786, *Jahrbuch der geologischen Bundesanstalt* (149), 2009/2–3, 302.

⁶³ Széchenyi: *Napló*, 417.

⁶⁴ Schedius Podmaniczkyvel való barátságáról lásd Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek* I, 18.

⁶⁵ László Ferenc: Evangélikus társasélet a reformkori Pest-Budán. *Budapesti Negyed* (46), 2004/4, 165–184.

⁶⁶ Urbán Aladár: Hunfalvy Pál 1848–1849-ban, in Hunfalvy Pál: *Napló, 1848–1849.* (A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, Urbán Aladár.) Szépirodalmi, Budapest, 1986, 8.

⁶⁷ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek* I. (1824–1844), 98.

⁶⁸ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*, 78.

intenzív maradt: Podmaniczky Júlia és annak férje, báró Jósika Miklós 1864-ben a brüsszeli emigrációjából átköltözött Drezdába, ahol az ottani befolyásos rokonság⁶⁹ támogatását élvezték.⁷⁰

Egy főnemesi életpálya tanulságai

Podmaniczky Károly tartós jelenléte a német tudományos-kulturális közegben, illetve a kor jelentős személyiségeivel való közeli és tartós kapcsolata még azzal számot vetve is meglehetősen egyedinek tekinthető, hogy a 18–19. század fordulójának kontaktológiai kutatásai számos párhuzamot tudnak felmutatni. Ezen időszakban a megéltékül egyetemjárás és a német tudományos társaságok működése viszonylag sok olyan lehetőséget rejtett, melyek révén a magyar peregrinusok a kor legfontosabb filozófiai és tudományos törekvéseinek tanújává, s olykor valamelyest részesévé is válhattak. A hazatérők, pontosabban a pótlólagos instrumentalizációs közegekből kiszakadók azonban hosszabb távon nem rendelkeztek megfelelő intézményi háttérrel, s így jobbra teljesen elszakadtak korábbi szellemi környezetüktől. Podmaniczkyt mind vagyoni helyzete, mind pedig két házasságának nyomán kialakult sűrű szövésű kapcsolati hálója megóvta az ilyen jellegű izolálódástól. Ugyanakkor nem elhanyagolható az a momentum sem, hogy mineralógiai képzettsége és gyűjtőtevékenysége éppen azon a területen jelentett számára külső illeszkedési pontokat, amely – az ásványokban rendkívül gazdag Magyar Királyságnak és Erdélyi Nagyfejedelemségnek a korban kialakuló geogyűjtemények szempontjából történő további felértékelődése kapcsán – bizony tekinthető a 18.

⁶⁹ A Nostitz család befolyását jól mutatja, hogy Podmaniczky Júliának nem csupán nagyapja, de nagybátyja, Eduard Gottlob von Nostitz-Jänckendorf (1791–1858) is szász királyi miniszter volt, 1836 és 1844 között a belügyeket irányította. Lásd Müller, Jürgen: *Der Deutsche Bund in der nationalen Herausforderung 1859–1862. 3. Band.* Oldenbourg, München, 2012, 330.

⁷⁰ Kokas–Szajbély: Bevezető, 9.

század vége, a 19. század eleje magyar kulturális-tudományos siker-ágazatának.⁷¹

Podmaniczky hazai mozgásterét jelentős mértékben evangélikus kapcsolati hálója határozta meg, mind bárói családja tagjaként, mind a pesti evangélikus értelmiségi körökkel kialakított nexusa révén. 1826-ban iktatták be a dunántúli egyházkerület felügyelői székébe, s ez alkalomból elmondott beszédében három pontban összegezte hitvallását: „Aufklärung, Christentum und Vaterland.”⁷² A hármas célkitűzés szolgálatának lehetőségét a magyar nyelv általánossá tételében, de ezzel együtt az evangélikus kultúra német gyökereinek tiszteletben tartásában látta.⁷³ Egyházi szervezeti keretek között, de egy sajátos német–magyar nyelvi program jegyében lépett fel Jan Kollár ellen is.⁷⁴

E programot a *Muzáron* 1829-es évfolyamába írott cikkében fejtette ki legpregnansabban: „szükséges nálunk is mind a két nyelv, hogy hazánk élőfája nemeserő és gyümölcsre tenyésszen”.⁷⁵ Az egykor az

⁷¹ Gurka Dezső: A 18–19. századi magyar mineralógus-peregrináció művelődéstörténeti konnotációi, *Századok* (151), 1917/3, 919–947.

⁷² A szöveg további része így kapcsolta össze a három fogalmat: „Köszönjük Istennek, hogy kormányzása alatt élhetünk, amely az igazi felvilágosodásnak helyreállítja jogait, hogy azokat változatos módokon a mi édes hazánkban is érvényesülni engedje.” Vö. Podmaniczky Károly: *Beszéd, amelyet báró Podmaniczky Károly a Dunántúli Evangelica Ecclesiának főintendánsa tartott*. h. n., 1826, 2–4.

⁷³ „A kulturális-nemzeti mozgalom egyik leglelkesebb apostola, báró Podmaniczky Károly ekként elmélkedik a *Muzáron* 1829. évi kötetében: »Előttem világos: hogy kivált nálunk az igazi felvilágosodás, Kereszténység és tiszta Hazaszeretet.«” Lásd Kulin Ferenc: *Közelítések a reformkorhoz*. Magvető, Budapest, 1986, 382.

⁷⁴ „Podmaniczky Károly csatlakozott a Schedius–Liedemann párthoz, s egyik vezéralakja lett a szlovákok elleni fellépésnek.” Lásd Zaszkaliczky Péter (szerk.): *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten*. Pesti Evangélikus Egyház – Deák Téri Egyházközség, 2011, 62.

⁷⁵ Podmaniczky írása a Szemere Pál által szerkesztett, immár *Muzáron* címet viselő *Élet és Literatura* „Dicsőség nemzet és haza” című tizenegyedik részében jelent meg, többek között Döbrentei Gábor, Jankovics Miklós, Kis János és Teleki László hasonló témájú reflexióinak társaságában, ám egyetlen olyanként, amely a nemzeti problematikát nem kizárólagosan a magyar nyelvhez kötötte.

aszódi kastély kertjében álló fahíd, amely egyik oldalán az „Alles ist Übergang“ felirat, a másikon pedig az ennek megfelelő magyar „Mindен csak átmenet” felirat volt olvasható,⁷⁶ akár Podmaniczky Károly életjelképének is tekinthető.

Podmaniczky tehát egy a korabeli közéletben meglehetősen specifikus, ám a magyar irodalomban korántsem egyedülálló attitűdöt képviselt, akkor, amikor a nyugati minták átültetésének kapcsán közvetlenül a mintadó közeg kulturális gyakorlatából merített. Csetri Lajos a hasonló jegyeket mutató irodalomtörténeti jelenségekre a „minta-követő modernizáció” fogalmát vezette be,⁷⁷ amelynek a szimultán történeti-társadalomtörténeti jelenségekre való adaptációja nem csupán Podmaniczky mediátori szerepének interpretációja, hanem a kor német nyelvű hungarusai kulturális törekvéseinek értelmezése kapcsán is kontextusba illeszthet egyes atipikusnak tűnő jelenségeket.⁷⁸ E momentumok ugyanakkor abból a szempontból is figyelmet érdemelnek, hogy e magyarországi német nyelvű közeg egyes reprezentánsai – Podmaniczky Károlytól Schedius Lajoson és Winterl Jakabon át Schuster Jánosig – maguk is részesei, olykor pedig tevételesen résztvevői voltak a mintaadó közeg konstellációinak.

Vö. Podmaniczky Károly: Világosodás, Kereszténység és Haza!, *Muzáron* (3), 1829, 19–22.

⁷⁶Gurka: Die Jenaer und Freiburger Studienreise des Barons Karl von Podmaniczky, 105, 115.

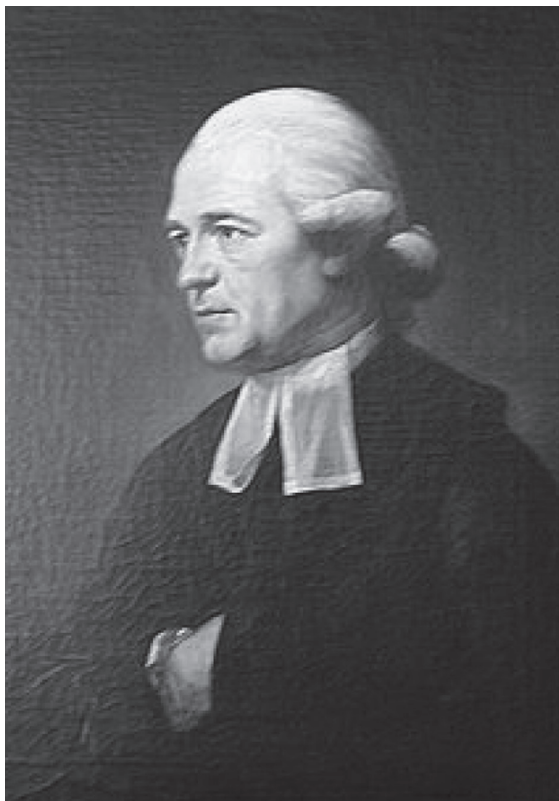
⁷⁷Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Akadémiai, Budapest, 1990, 19.

⁷⁸H. Balázs Éva már a nyolcvanas években kiemelte a hazai történetírásnak azt a meghatározó sajátosságát, hogy hagyományosan túlzottan szűken értelmezi a 18–19. századi magyarországi progresszió fogalmát. Lásd *Bécs és Pest-Buda a régi századvégén. 1765–1800*. Magvető, Budapest, 1987, 15–16.

1. kép. Julie Charpentier, Novalis második menyasszonya, később báró Podmaniczky Károly felesége (Dora Stock ezüstceruza-rajza)

[http://commons.wikimedia.org/wiki/
File:Dora_Stock_-_Julie_von_Charpentier.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dora_Stock_-_Julie_von_Charpentier.jpg)

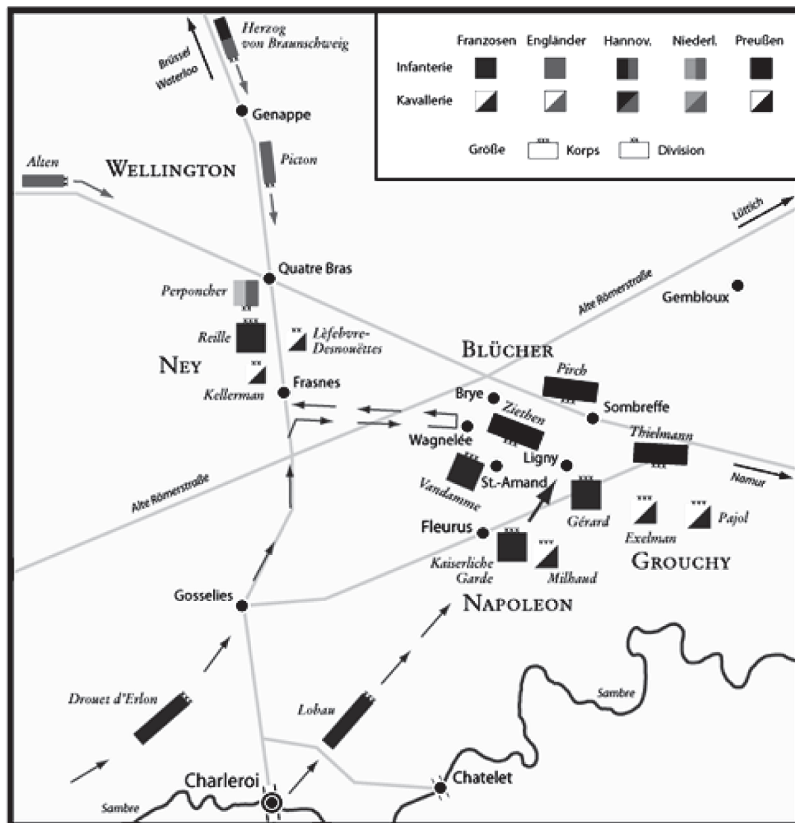
2. kép. *Franz Volkmar Reinhard* (1753–1812) evangélikus teológus,
Julie Charpentier sógora

[http://wikivisually.com/wiki/Wikipedia:
WikiProject_Missing_encyclopedic_articles/ADB_38](http://wikivisually.com/wiki/Wikipedia:WikiProject_Missing_encyclopedic_articles/ADB_38)

3. kép. *Johann Adolf Freiherr von Thielmann (1765–1824),
Julie Charpentier másik sógora*

https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_von_Thielmann

4. kép. A lignyi csata. A jobbszármvnyon Grouchy marsall lovasságával szemben Thielmann altábornagy hadteste állt

https://hu.wikipedia.org/wiki/Lignyi_csata

5. kép. Podmaniczky Károly második felesége,
Eliza Jänkendorf-Nostitz Wilhelm Egger festménye, 1829
(Magyar Történeti Képcsarnok, Budapest)

Rózsa, Georg: Das Erbe Wilhelms Eggers, *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* (25), 1968/2, Tafel 36.

TARI LUJZA

Magyar zene Carl Maria von Weber műveiben

Podmaniczky Károly mint közvetítő?

Az európai zenetörténetnek jellegzetes az a 18. századi időszak, amikor kezdetét veszi a saját és idegen – részben Európán kívüli távoli földrészek – zenéje felé fordulás, mely irányzat stílusformáló hatással a 19. századba is átnyúlik. Főleg a színpadi játék (részben az erősödő operajátszás) kelléktáráként kedveltek az egzotikus témák, melyhez a zenei alapanyagot Nyugat-Európa zeneszerzői nemegyszer a földrajzilag közeli, kulturálisan ellenben bizonyos értelemben távoli, „egzotikus”-nak érzett magyar zenéből merítik, s gyakran azt használják a törökös, cigányos témák felidezésére, aláfestésére. Felhasználják a magyar dallamokat sok más műfajú, nem színpadi műhöz is.¹

Több jeles bécsi mester – kiemelkedően J. Haydn, Mozart, Beethoven – után Carl Maria von Weber a következő abban a sorban, aki a korszellemnek megfelelően szívesen nyúl az idegen és természetesen a saját, német népdalhoz.² Az általa felhasznált német népdalok közül az a legismertebb, melyet a szerző a *Freischütz* operába (1820, op. 77, WeV C.7a) a szüzek kórusaként illesztett be. E népdalt a szerző

¹ A zenei stílus alakulása és az európai népdalgyűjtés megindulása viszonya kapcsán e kérdésről lásd Tari Lujza: Szövegösszevonas és tiszta szövegközlés a Népdalok és Mondákban. A 200 éve született Erdélyi János emlékére, in Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb*. (Közköltészeti Tanulmányok III.) Reciti, Budapest, 2014, 385–420 (itt: 389).

² „Weber népmondát és népdalt visz az operába” – írja Szabolcsi Bence. Vö. *A művész és közönsége*. Zeneműkiadó, Budapest, 1964, 55–56. Egyben jelzi, hogy „A népies hang »romantikus« betörése Weber színpadán kezdődött.” Uo. 64.

a műben is „*Volkslied*”-ként jelölte,³ s a népdal az 1821. június 18-i bemutatót követően azonnal vissza is került a színhagyomány vérkeringésébe. Az opera bemutatóján jelen lévő Heine már-már meg is sokallja a népdal hirtelen támadt népszerűségét, feléledését, amikor azt írja: „Minden házból hangzik felém; mindenki fütyüli saját variációival; igen, már-már azt hiszem, hogy a kutyák is ezt ugatják az utcán.”⁴

Weber saját népének színhagyományos zenéjénél kívül más népek zenéjéből is feldolgozott dallamokat. Használt norvég, orosz népdalt, angol, lengyel zenei témát⁵ – utóbbit illetően írt a korszak versenyműveinek finale tételeként kedvelt „Rondo alla pollacca”-t.⁶ Egzotikus témájú művei hitelességének zenei alátámasztása céljából keleties színeket alkalmazott *Abu Hasszán* és *Oberon* című operájában.⁷ Olykor még kottakiadványokban is keresett idegen zenéket. *Turandot*

³ *Wir winden Dir den Jungfernkranz*, II. felvonás Nr. 14. Friedrich Wilhelm Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken. Chronologisch-tematisches Verzeichnisseiner sämtlichen Compositionen*. Verlag der Schlesinger'schen Buch- und Musikhandlung, Berlin, 1871, 277-es tétel, 301; Reiner Zimmermann: *Zwei Blick ein die Quellen*, in Hein-Klaus Metzger – Rainer Riehn (Hgs.): *Carl Maria von Weber. Edition Text und Kritik*. (Musik-Konzepte 52.) Amerbach, München 1986, 72–78. (A Jungfernkranz-Liedről: 73.)

⁴ Németh Amadé: *Weber*. (Zenei kiskönyvtár) Gondolat, Budapest, 19832, 173.

⁵ Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken*, 61-es, 75-ös, 179-es, 247-es tétel: 77, 87, 192, 269.

⁶ Híres az Esz-dúr klarinétverseny op. 26 Nr 2. (1811, WeV N. 13.) III., befejező tétele. A pontozott ritmusok iránti érdeklődéséről és a más népek népzenei eredetű dallamai iránti vonzalmáról az op. 60-as, négykezes zongoramű 4. „All azingarese” tétele kapcsán lásd Dr. Georgi, Walter: *Karl Maria von Weber als Klavierkomponist. Mit zahlreichen Notenbeispielen*. Breitkopf & Härtel, Leipzig, 1914, 33, 37.

⁷ *Oberon* című utolsó operájával kapcsolatban Carl Dahlhaus kiemeli, hogy benne van az a keleti milió, a zenei „coluleurlocale”, ami már az *Abu Hassan*ban megjelent. Weber két keleti dallamot vett át, az egyiket Carsten Niebuhrs *Reisenach Arabien* (1774), a másikat Labordes: *Essaisur la musique ancienne et moderne* (1780) című könyvéből. Dahlhaus, Carl: *Das ungeschriebene Finale. Zur musikalischen Dramaturgie von Webers Oberon*, in Metzger, Hein-Klaus – Riehn, Rainer (Hgs.): *Carl Maria von Weber. Edition Text und Kritik*. (Musik-Konzepte 52.) München, 1986, 79–85 (itt: 81).

című színpadi műve számára pl. egy olyan kínai dallamot használt föl, amit Jean-Jacques Rousseau adott ki az 1767-es *Dictionnaire de musique*-ben.⁸

A korszellemen túl – melynek egyik jele a népdalok iránti érdeklődés és igény összegyűjtésükre – minden bizonnyal egyik tanára, karrierjének segítője, Vogler abbé (Georg Joseph Vogler⁹) is erősítette Webernek a nemzeti zene és a különböző népek zenéje iránti érdeklődését. Vogler, korának megbecsült egyházi és sokoldalú jeles muzsikus személyisége sokat utazott, messzi országokat bejárt, és mindenütt érdeklődött a nemzeti zenék iránt. A többféle nép dalait tartalmazó *Polymelos ou caractère de musique de différents nations* című gyűjteményébe tanítványának betekintést engedett. Weber láthatóan e gyűjteményt, akár már 1803–1804-ben Bécsben, akár 1810-ben Darmstadtban, amikor tanult nála. A feldolgozásaiából ismert különböző idegen népdalokat tehát vehette tanárának, Vogler abbénak a gyűjteményéből.¹⁰

Nem tudjuk, tartalmazott-e Vogler gyűjteménye bármilyen magyar dallamot, átvett-e abból valamit Weber. Magyaros darabjai közt máig a legjátszottabb az 1809-ben testvére számára, brácsa és zenekarra komponált, majd 1811-ben Georg Friedrich Brandt münchen-

⁸ A felhasznált dallamról Weber a következőt írja: „Trommel und Pfeifen-tragen die seltsame, bizarre Melodie vor, die dann, vom Orchester ergriffen, in verschiedenen Formen, Figuren und Modulationen festgehalten und ausgeführt wird.“ Idézi Floros, Constantin: Carl Maria von Weber – Grundsätzliches über sein Schaffen, in Hein-Klaus Metzger – Rainer Riehn (Hgs.): *Carl Maria von Weber. Edition Text und Kritik*. (Musik-Konzepte 52.) München 1986, 5–21. (idézet: 17.)

⁹ Weber nagy tisztelettel volt iránta; *Ein Wort über Vogler* címmel már 1810. június 20-án egy cikket írt róla. Lásd a Német Tudományos Akadémia kezdeményezésére, Weber halálának 2026-os bicentenáriuma készülõ összkiadást. Az összkiadást készítő német zenekutatók célja, hogy az évfordulõig számos anyag (mûvek, levelek, zenei írások, Weber naplója) kritikai kiadás formájában mindenki számára hozzáférhetõvé váljon interneten, ingyenesen letölthetõ formában. (Carl-Maria-von-Weber-Gesamtausgabe-WeGA) <http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/Index/Weber-Schriften> AO 31116.

¹⁰ Dr. Walter Georgi: *Karl Maria von Weber als Klavierkomponist*, 14.

ni fagottos barátja számára fagott és zenekarra átírt *Andante e rondo ungarese* (op. 35, WeV N.7b).¹¹ E versenymű rondójának magyar forrását vizsgálva korábban megállapíthattam, hogy Weber az utolsó abban a sorban, aki a magyar zeneiséget a bécsi nagymesterektől tanult módon all'ungherese/ongarese, alla zingara/zingarese jelzéssel művei címében is hangsúlyozta. Ő volt az utolsó, aki az ilyen témáit a motívumismélteléses, nyolcad vagy tizenhatod mozgású, sorpárokba rendezett népzenei dallamosságból, közelebbről a verbunkos zene legkorábbi korszakát képviselő népi alapú, részben dudazenei háttérű magyar zenéből merítette. Egyben ugyanakkor átmenetet jelentett a 19. század későbbi korszaka felé, amennyiben már nemcsak a zárt szerkezetű, feszes táncritmusú magyar zenéből építkezett, hanem a (többnyire AABB formájú) zárt szerkezetet és ritmikai képletet fellazító, új, nyugat-európai hatásokat mutató újabb magyar dallamokból is.¹² Fagottversenye all'ongarese főtémájához pl. egy, a korban Bécsben divatos magyar dalként forgó dallamot használt föl.¹³

A művet 1813-ban, prágai karmesteri működése idején mutatta be, melyről a következőt írta 1810-től haláláig vezetett naplójába: „1813. február 19., péntek. Korán reggel próba Brandt koncertjére. Ebéd Liebichnél. Este Brandt koncertje. Fújta a versenyművemet, és az új Ungarese igen derékul ment, nagy tapssal, minden jól ment és jó hatást keltett.”¹⁴ Ambrosius Kühnel orgonistának, lipcsei zenei ki-

¹¹ Brácsa verzió, lásd Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken*. 1914, 79-es tétel, 92, fagott verzió uo. 158-as tétel, 175–176.

¹² Tari Lujza: A magyar hangvétele változása C. M. v. Weber Magyar Rondójától R. Willmers Fóti daláig, in Sz. Farkas Márta (szerk.): *Zenatudományi Dolgozatok Szabolcsi Bence emlékére, születésének 100. évfordulója alkalmából*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem – MTA Zenatudományi Intézet, Budapest, 2000, 51–69.

¹³ Tari Lujza: Unterhaltungsmusik als Quelle für das „Ungarische“ im „Andante e Rondo Ungarese“ op. 35. von Carl Maria von Weber, in Aringer, Klaus – Aringer-Grau, Ulrike – Habla, Bernhard (Hg.): *Kulturelle Identität durch Musik? Das Burgenland und seine Nachbarn*. (MusicaPannonica 5.), Kliment, Wien, 2009, 83–93.

¹⁴ „Freitag, 19. Februar 1813 d: 19t Früh Probe von Brandts Concert. Mittag bey Liebich Abends Brands Concert. Overture v: Gänsbacher. Er blieb

adónak 1813. március 9-én írt levelében is lelkesen számolt be a kiadásra felkínált „*Andante und Rondo Ungarese*” előadásáról: „6^t war mein Concert im Redouten Saale, es war eines der brillantesten die je hier waren, und ich mit Einnahmen und Beyfall vollkkommen zufrieden.”¹⁵

Weber több magyar témájú darabot írt. Fentebb említett op. 60-as műve (WeV T.3/4.) 4. tételét már Friedrich Wilhelm Jähns is kiemelte az *All’Ongarese/AllaZingara/Zingarese* tételek között, továbbá jelezte az op. 68. No. 6-os négyszólamú férfikarra 1821-ben komponált *Husarenliedet* (WeV H.9).¹⁶ Az eddig ismert¹⁷ Weber-művek magyaros részletei mellé még egyet illeszthetünk, mely *all’ongarese* címmel nem hangsúlyozza jellegét, de felismerhetően magyaros zenei karakterű. Ez az 1810-ben keletkezett op. 11-es C-dúr zongoraverseny 3. tételének főtémája. Címe ellenére nincs viszont magyar zenei jegy az 1817-es, zongorára írt *Sieben Variationen über ein Zigeuner-Lied* (WeV R.11) darabban.¹⁸

A lipcsei csata emlékére rendezett ünnepségre (Zur Feier des Siegesin der Schlachtbei Leipzig 1813) Schiller, Goethe és mások szövege alapján *Das österreichische Feldlager* címmel írt zene *Ungarese* (WeV F.3/2) részét – mint Weber naplója tanúsítja – 1813. október 21-én hárman komponálták Prágában: Heinrich Schmidt, Weber és Franz Clement.¹⁹

---

mein Concert, und das neue *Ungarese* recht brav und mit großem Beyfall, es gieng alles gut und machte Effekt.“ Weber a dátumon kívül szinte mindig följegyezte azt is, milyen napon írt naplót. [http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/Index/Weber-TagebücherAO 62304](http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/Index/Weber-TagebücherAO%2062304). E levelet a jelzett, 2000-ben megjelent tanulmány megírásakor még nem ismertem. Újadat.

¹⁵ [http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/Index/Weber-Briefe AO 40604](http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/Index/Weber-BriefeAO%2040604).

¹⁶ Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken*, 242-es tétel, 259–260, 284-es tétel, 342.

¹⁷ Pethő Csilla: „Style Hongrois”. Hungarian Elements in the Works of Haydn, Beethoven, Weber and Schubert, in *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (1), 2000/3, 199–284 (itt: 228–248).

¹⁸ Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken*, 219-es tétel 230–231.

¹⁹ „Ungarese mit Clement in Compagnie komponirt.” [http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/Tagebücher AO 62548](http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/TagebücherAO%2062548).

Az all'ungherese tételek feltárása a bécsi klasszikus mesterek műveiben régtől fogva témája a zenetörténeti kutatásnak. További fontos része e kutatásoknak a kompozíciókban felhasznált magyar dallamok forrásának felderítése. Kérdés, honnan vették e zenéket, milyen stílusú magyar zenét hallhattak a zeneszerzők, kiknek az előadásában, mit fogadtak be abból, és mennyit változtattak rajta a feldolgozás során. Magyar zenéket a külföldi szerzők Bécsben kiadott kottákból, a 18. század vége felé Bécsben szerepeltetett magyarok²⁰ és magyar cigányzenészek előadásából, nem utolsósorban pedig egymás műveiből ismerhettek meg. (Nem említjük itt külön a Magyarországra látogatókat vagy huzamosabban itt tartózkodókat, pl. J. Haydnt, Beethovent, Schubertet, akiknek több alkalma volt élő előadásban hallani magyar zenét.) Ismert, hogy a galántai cigányzenészeket, Bihari Jánost és másokat szerepeltették a bécsi udvarban, az általuk játszott zenéket pedig lekottázták és kinyomtatták.²¹

A magyaros zenék közvetítőiként azonban már korábban is ott találjuk a 18. században Bécsben megforduló, vagy huzamosabban ott élő, társaságban szívesen zenélő, kapcsolataikon keresztül pedig Bécs zeneéletében is meghatározó szerepet játszó magyar mágnások egész sorát. Miként az 1798-ban megalakult jénai ásványtani társu-

²⁰ „Az első magyar hegedűs, kinek bécsi tartózkodásáról tudunk, ... Lavotta János...” Haraszi Emil: Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi induló Bécsben, *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*. Budapest, 1935, 5, 192–242 (itt: 202–204). A magyar zene terjesztésében, Bécsen át Nyugat-Európa felé legalább ennyire fontosak a névtelen zenészek: „Pest-Budáról vagy Pozsonyból sok cigány rándulhatott fel Bécsbe s az ott állomásozó magyar és székely ezredék ajkán is gyakran zendülhetett fel a magyar nóta, melyet a bécsi nép mindig szívesen hallgatott.” Uo.: 204.

²¹ Ilyen kottakiadvány a Bécsben ismeretlen feldolgozó által 1803-ban kiadott *Ausgesuchte Ungarische Nationaltänze von verschiedenen Zigeunern aus Galanta*, és a Joseph Czerny által kiadott *Ungarische Tänze von Bihari, az Originelle Ungarische Nationaltänze*. Lásd Papp Géza: *Hungarian Dances 1784–1810*. in *Musicalia Danubiana* 7. Budapest, MTA ZTI, 1986. Haraszi további Bécsben kiadott Bihari-, Lavotta-, Csermák-műveket sorol föl. Lásd Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi induló Bécsben, 203. Bihari bécsi szerepléseiről és további ott megjelent műveiről uo. 211.

lat első elnöke a magyar gróf Teleki Domokos volt, tagjai közt pedig ott voltak a kor kiváló hazai természettudósai és más jeles személyek – mint arra Derka Clarisse és Gurka Dezső egyaránt felhívták a figyelmet²² –, úgy a bécsi zeneéletben is meghatározók ekkoriban a magyarok. Haraszi Emil számos névvel és eseménnyel alátámasztott adat alapján jelenthette ki 1935-ben: „A barokk Bécsnek magyar főurak a legkiválóbb mecénásai... Némelyik valóságos zenei udvartartással büszkélkedik... az egykorú sajtó rengeteg adatot őrzött meg a bécsi magyar arisztokrácia zenei tevékenységéről.”²³ A példák bősége közül kiemelhetjük, hogy a Bécsben 1812-ben Joseph Sonnleithner²⁴

²² Derka Clarisse: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpentier Júlia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1940, 51–53; Gurka Dezső: Egy magyar bánya-tanácsos vándorévei, báró Podmaniczky Károly jénai és freibergi tanulmányútjának kora romantikus konnotációi, *Magyar Tudomány*, 2008/3, 334–342, lásd <http://www.matud.iif.hu/2008-03.pdf>

²³ Haraszi: Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi induló Bécsben, 194–195. Szabolcsi Bence a külföldön érvényre jutó verbunkos zenével kapcsolatban a következőkre hívja fel a figyelmet: „emlékezünk rá, hogy Haydn, Gluck, Mozart, Dittersdorf műveiben – 1770 óta – megelőzi a maga első hazai [értsd: műzenei, nyomtatott kottás] jelentkezését, hogy verbunkos ballett korábban készül Bécsben, mint Pesten (Aumer francia táncmester »Das ländliche Fest im Wäldchen bei Kisbér« című táncjátéka, Kauer néhány darabja, s hogy épp az osztrák főváros mindvégig leghatásosabb propagátora a magyar romantikus tánczenének Európa felé.” Szabolcsi Bence: *A XIX. század magyar romantikus zenéje*. Zeneműkiadó, Budapest, 1951, 151.

²⁴ Az általa 1818-ban kezdeményezett osztrák népdalgyűjtéssel kapcsolatban lásd Zoder, Raimund: *Eine österreichische Volksliedersammlung aus dem Jahre 1819*. In *Das deutsche Volkslied* 31, Heft 4., Wien, 1929, 49–56; Deutsch, Walter – Hofer, Gerlinde: *Die Volksmusiksammlung der Gesellschaft der Musikfrunde in Wien (Sonnleithner-Sammlung)* 1. Teil, In *Schriften zur Volksmusik*, Bd. 2., Wien, 1969; Deutsch, Walter – Haid, Gerlinde – Zeman, Herbert: *Das Volkslied in Österreich*. Holzhausen, Wien, 1993, 10; Tari: Szövegösszevétel és tiszta szövegközlés a Népdalok és Mondákban, 387. Weber vele is folytatott szakmai levelezést. A Sonnleithner gyűjtemény további európai, valamint magyar vonatkozásairól. Lásd Voigt Vilmos: A „Guberniálni sbírka” (1819) és a magyar népdalgyűjtés kezdeteinek lehetséges mintái, in Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb*. (Közöltészet Tanulmányok V.) Reciti, Budapest, 2017, 253–271. Tari Lujza: Magyar vonatkozású darabok a Sonnleithner gyűjtemény morva

által megalapított Gesellschaft der Musikfreunde egyik társalapítója és 1813-tól első igazgatója az a diplomata gróf Apponyi Antal (1782–1852) volt,²⁵ akinek már 1793-ban vonósnégyeseit ajánlotta Joseph Haydn (op. 71., op. 74., ún. Apponyi-Quartettek), akivel naplójának tanúsága szerint Carl Maria von Weber is kapcsolatban állt.²⁶

A műkedvelő, zenélő magyar főurak közt a 19. század első felében ott találjuk majd Bécsben Podmaniczky Károly unokaöccsét, Podmaniczky Lajos (1803–1872) zeneszerzőt²⁷ is – nevét (két másik Podmaniczkyéval együtt) a „derék Compositorok” közt említi Rothkrepf/Mátray Gábor, egyben jelzi Bécsben megjelent műveit.²⁸ Podmaniczky Lajosnak idehaza is jelent meg műve; Igaz Sámuel 1823-ban a Hébében adta ki egyik zongorakíséretes dalát.²⁹ Sajnos csak vezetőnévvel, „Podmaniczky báró”-ként szerepel annak a tizenhat magyar nemesnek az egyike, akinek a neve a fentebb említett Apponyi Antal, Eszterházy János gróf és Miklós herceg, Grassalkovich herceg, Erdődy József gróf és felesége, Almássy Babette, Pálffy gróf kancellár és mások mellett támogatóként szerepel a Beethoven első triói kiadása céljából szétküldött aláírási jegyzéken.³⁰ Beethoven első triói már 1794–95-ben elkészültek. Az op. 9-es vonóstriók (Nr. 1. G-dúr, Nr. 2.

---

anyagában. Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb*. (Közköltészeti Tanulmányok V.) Reciti, Budapest, 2017, 273–282.

²⁵ Haraszi: Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi induló Bécsben, 197.

²⁶ „Montag, 17. Dezember 1810. d: 17. Visite bey Graf Aponi...” http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/A002068/Tagebücher_AO_64694.

²⁷ Lásd Brockhaus-Riemann *Zenei Lexikon III*. (A magyar kiadás szerkesztője Boronkay Antal), Zeneműkiadó, Budapest, 1985, 129; Életrajzát és műveinek jegyzékét lásd még *Zenei Lexikon 3*. (Szerk. Bartha Dénes, Tóth Margit), Zeneműkiadó, Budapest, 1965, 132.

²⁸ Mátray Gábor: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*. (Szerk. Gábró György.) Magvető, Budapest, 1984. „B. Podmaniczky Emanuel, József, Lajos, derék Compositorok.” 151., „B. Podmaniczky L. Ungar. Rondo in D-m. [oll] f.d. P. F. [fürdas Piano Forte] 1. Werk.” 169., „Podmaniczky L. 12 Eccossaises p.l. P. F. [pour le Piano Forte = fortepiano] Oeuvre 2. Math. Artaria.” 170.

²⁹ *Szépemhez*. Írta Primóczi Szent-Miklóssy Aloyz, muzsikára tette báró Podmaniczky Lajos. Pest, 1823.

³⁰ Haraszi: Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi induló Bécsben, 198.

D-dúr, Nr. 3. c-moll) ellenben 1797-98-ban keletkeztek, és 1798-ban jelentek meg. Éppen abban az évben, amikor a 26 éves Podmaniczky Károly Bécsben tartózkodott.³¹ A zeneszerző Podmaniczky Lajos ekkor még nem is élt, tehát szinte biztosra vehetjük, hogy Podmaniczky Károly volt a Beethoven-mű kiadását segítő egyik magyar nemes.

Webernek, mint az összkiadás (Weber Gesamtausgabe) által újabban megismerhetővé vált kiterjedt levelezése mutatja, nemcsak Apponyi Antallal, hanem több más zenekedvelő, zeneértő, mecénás magyar arisztokratával volt kapcsolata, sőt baráti viszonya, melyek alapvetően új adatok, és új megvilágításba helyezik Weber magyaros zenékhöz való viszonyát.³² A bécsi színháztulajdonos igazgató Pálffy Ferdinánd gróf (1774–1840) már 1813-ban megígértette vele, hogy minden újat, amit ír, először neki ad oda bemutatásra.³³ A Beethovennel szoros barátságban álló Brunszvik Ferenc 1819-ben lakásán látogatta meg Webert. A zeneszerző 1819. október 3-án (mely vasárnapra esett) ezt írta naplójába: „Gróf Brunszvik Ferenc Pestről meglátogatott. 11-kor mise. (...) Templom után Brunszvik gróf még 2-ig előjátszott.”³⁴ Weber naplója tanúsítja, hogy a következő nap

³¹ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné*, 44.

³² Pethő Csilla 2000-ben még azt írja, hogy Webernek semmilyen magyar kapcsolata nem volt: Pethő: „*Style Hongrois*”. *Hungarian Elements in the Works of Haydn, Beethoven, Weber and Schubert*, 228.

³³ „Wien Samstag, 10. April 1813... um 10 Uhr zu Palfy. er verlangte meine Opernbücher, und ich muste ihm versprechen alles was ich neues schreibe ihm zuerst zu senden. dann Visiten. Frühstück 14 zu Vogler. Mittag bey Jahn...” <http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/A002068/Tagebücher/A062354>. Április 15-én újból járt Pálfynál, amikor is „Graf Palfy die Opernbücher von Silv. [ana] und Abu H[assan]: gebracht.” Uo. AO 62359. Vele és a drezdai diplomata Pálffy Antallal való kapcsolatát 1813–1823 között több naplóbejegyzés őrzi. Lásd <http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/A002068/Tagebücher/A062354>, AO 62559, AO 61938, AO 63810, AO 63859, AO 64300, AO 42184, Briefe: AO 64294.

³⁴ „H. Graf François Brunszvik aus Pest besuchte mich. um 11 Uhr .... nach der Kirche Graf Brunnns: [vik] noch vorgespielt bis 2 Uhr...” <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher/A002068,A061055>.

délutánját is együtt töltötték, hogy a Brunsvik által Pestről hozott könyvet Emma von Beernek átadhassák.³⁵

Weber kapcsolatban állt Amadé Tádé pozsonyi zongoraművész-szel (1831-től a Hofmusikgrafamt vezetőjével), a pompásan táncoló, nótázó, nagyszerűen hegedülő Amade László unokaöccsével is.³⁶ Találkozott a naplóban csak vezetéknévvel említett Festetichsel és Széchenyivel. „Mittag warich bei Festetitsch, und Abends in der Burg“ – írja feleségének 1823. október 29-én Bécsből. (Feltehetően a zenebarát Festetich Leóról és Széchenyi Istvánról van szó.³⁷)

Weber 1823-ban egy levélben részletesen beszámolt feleségének arról a fogadásról, amikor öt Bécsben az Euryante (WeV C.9) sikeres bemutatója után megünnepelte 27 költő és művész. Ebből az alkalomból Majláth János verset írt neki.³⁸ A magyar és német irodalom oldaláról a maga korában egyaránt nagy tekintélynek örvendő Majláth János gróffal Weber levelezett is. Weber 1825. május 16-án meleg hangú levelet írt Drezdából Budára az általa tisztelt grófnak, mint jó barátjának, Majláth *Ungarische Sagen und Märchen* című könyve Bécsben történt megjelenése után.³⁹ A zeneszerzőnek e személyektől

³⁵ „Montag, 4. Oktober 1819 d: 4t zu Hause. mit Graf *Brunsvik* zu Wagner gegangen ihm ein *Ex. Variat*: Jos: für Fr: v. Just in Pesth gegeben Buch der *Emma* von *Beer* erhalten...“ http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/A002068/Tagebücher_AO_61056

³⁶ Zongorajátékáról korabeli bécsi kritikát közöl Haraszi: Bihari a bécsi kongresszuson és a Rákóczi induló Bécsben, 197. Weber és Amadé Tádé között közvetítő szerepet játszott Amadé barátja, egyben Weber jónevű tanítványa, Heinrich Marschner. Lásd Weber, Max Maria von: *Carl Maria von Weber. Ein Lebensbild* II. Leipzig, 1864, 210.

³⁷ http://www.weber-gesamtausgabe.de/Briefe_AO_42157. Széchenyi Utóbbi neve így: „Graf Sedzeni” http://www.weber-gesamtausgabe.de/de/Tagebücher_AO_01798.

³⁸ „Hier hast du die Gedichte die ich gleich mitnehmen konnte. Eines von Kastelli, Saphir, und ein ungarisches von Graf *Majlath* bekomme ich erst in Abschrift.“ http://www.weber-gesamtausgabe.de/Briefe_AO_42157.

³⁹ „An Johann Graf Mailáth Hochgebohren über *Wien* nach *Ofen in Ungarn*” http://www.weber-gesamtausgabe.de/Briefe_AO_42449. Majláth művéről ld: Gulyás Pál: Népköltésünk idegennyelvű fordításai, *Ethnographia* (28), 1917/3, 28, 112–127 (itt: 112–114).

közvetlenül is módja volt magyar (stilizált magyaros) zenét hallani, mint azt a Brunsvik Ferencsel kapcsolatos naplőbejegyzése tanúsítja.

Mi a helyzet Podmaniczky Károllyal, akit eddig Weber egyedüli magyar kapcsolataként tarthattunk számon? E kapcsolatot illetően Podmaniczky Károly fiának, Frigyesnek a *Naplőtöredékek*ben közölt írására szokás hivatkozni, mely szerint apja jó barátságban volt és levelezett Carl Maria von Weberrel. Írása szerint apja, Károly 1820-ban a *Preciosa* című opera (WeV F.22) számára egy Bihari János által játszott és az aszódi kastélyban Bihari játéka után házi zenetanárunk által lekottázott, zongorára átírt dallamot küldött Webernek – sajnos e zenetanár nevét nem örökítette meg.⁴⁰ Weber már drezdai karmesteri állását elnyerve írta a művet 1819–20 között, s 1820. július 15-én fejezte azt be.⁴¹

Köztudott, hogy a népzene kutatásnak a 19. század végén induló modern korszaka óta alapvető kutatási módszere a szóbeli emlékezetre való támaszkodás, melyet az utóbbi évtizedekben immár a műzenét kutató szaktudomány is alkalmaz, s angol terminológiával „oral history”-nak nevez. Mára e módszer más tudományágakban is elfogadott egy-egy nagy jelentőségű esemény háttérének, illetve kiemelkedő tudású, iskolateremtő személyek életművének kutatásában. Podmaniczky Frigyesnek az apa-fiúi családi kapcsolatok és családi szóbeli emlékezet alapján leírt sorait nincs okunk kétségbe vonni. Kérdés azonban, alá tudjuk-e azokat támasztani dokumentumokkal. Zenetörténeti kutatásunk ilyen forrást eddig sajnos nem tudott fel-

⁴⁰ Podmaniczky Frigyes: *Naplőtöredékek 1824–1887* I. Grill, Budapest, 1887, 60. Bár e részletet több helyen idézik (pl. Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné*, 76, Németh: *Weber*, 150; Pethő: „*Style Hongrois*”. *Hungarian Elements in the Works of Haydn, Beethoven, Weber and Schubert*; Gurka: Egy magyar bányatanácsos vándorévei). Ez korábban elkerülte figyelmemet, mivel sem a *Preciosa* forrásanyagával, sem Podmaniczky Károly személyével nem foglalkoztam. Ezért e helyről is megköszönöm Gurka Dezső önzetlen segítségét, aki ezt és Podmaniczky Károlyra vonatkozó több más adatot rendelkezésemre bocsátott.

⁴¹ Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken*, 279-es tétel 327–336.

mutatni.⁴² A *Preciosa* kéziratot kottaanyagáról Max Weber, a zeneszerző fia még azt írta édesapjáról 1864-ben kiadott könyvében, hogy a mű kéziratanyaga megvan a vázlatokkal együtt. Friedrich Wilhelm Jähns, Weber műveinek első összeállítója azonban már az 1870-es állapot szerint úgy pontosította az adatot, hogy Max Webernél van a teljes partitúra végső, javítások nélküli tisztázata. A műhöz tartozó vázlatok, feljegyzések azonban már a műjegyzék készítésekor sem álltak rendelkezésre.⁴³

A *Preciosa* színpadi mű témáját tekintve az egzotikus helyszíneket, népeket színpadra állító művek sorába illik.⁴⁴ A Cervantes darabja alapján Pius Alexander Wolf szöveggönyvére írt opera spanyol miliőben, spanyol cigányok részvételével játszódik. Weber egy *Zigeuner-Marsch*-ot és egy *Chor und Tanz der Zigeuner* betétet komponált magyar zenei elemek felhasználásával, melyet az 1. felvonás 2. jelenetébe illesztett be. A partitúrában – mint azt Jähns is kiemeli –, a következő zeneszerzői megjegyzés áll az indulónál: „Zigeuner-Marsch nach einer echten Zigeuner-Melodie.”⁴⁵ Megjegyzendő, hogy – az újabb ismereteink szerint – magyar kapcsolatokkal bőven rendelkező Weber föltehetően nem tudatlanságból, hanem sokkal inkább a színpadi hitelesség, a korszellem által megkívánt egzotizmus megteremtése érdekében minősítette a cigányzenész által játszott magyar zenét „eredeti cigánydallam”-nak⁴⁶ (lásd 1. kottapélda – a nyitány részlete).

⁴² Major Ervin: Bihari műveinek tematikus katalógusa, *Zenei Szemle*, 1928, 5–27; Pethő: „Style Hongrois”. *Hungarian Elements in the Works of Haydn, Beethoven, Weber and Schubert*, 230.

⁴³ Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken*, 279-es tétel, 327–336.

⁴⁴ Ilyenek a korban Gluck *Egy török Itáliában* (Il turco in Italia címmel Rossini is írt egy színpadi művet), Mozart *Szöktetés a szerájból* című operája, a 19. század későbbi időszakából Verdi *Trubadúrja*, és a könnyedebb színpadi műfajból Johann Strauss *Cigánybárója*.

⁴⁵ Jähns: *Carl Maria von Weber in seinen Werken*, 330.

⁴⁶ Weber valóban fontosnak tartotta az eredetiséget, melyet Max Weber is megerősít könyvében. Mint írta, apja 1812-ben Gothában spanyol katonáktól nemzeti dallamokat jegyzett fel, Ebert udvari tanácsos, főkönyvtáros („Oberbibliotheker Hofrat Ebert”) pedig cigányos dallamokat mutatott neki. Weber, Max Maria von: *Carl Maria von Weber*, 238.

Egyszerű szerkesztésmódja ellenére nem minősíthetjük „Zigeunerlied”-nek, a cigány folklór darabjának az op. 55-ös, zongorára írt C-dúr variáció témáját sem. A kanásztánc irányába mutató ritmikájával egy általánosabb népi hangot üt meg, míg a C-dúr első és a-moll második részével távolról a korszak magyar zenéit idézi (lásd 2. kottapélda – a darab részlete).

A Preciosa nyitányában kétségtelenül felismerhetők a kor magyar zenéjében jellemző elemek, pl. a tánc feszességét idéző, a táncosok hetykeségét zenével megfestő, főhangok előtti gyors előkék, a verbunkos zenében otthonos ritmusképletek, mint pl. a dallamsorokat lezáró ún. bokázó ritmusok. Zenei forrás azonban jelenleg sem áll rendelkezésünkre. Sajnos a Weberről szóló irodalomban (ideértve az összkiadásban eddig megjelent Weber-levelezést, naplókat) mindeddig nincs nyoma a Podmaniczky Károllyal való kapcsolatnak sem. Ez azonban nem zárja ki, hogy a művészetekre fogékony Podmaniczky ne küldött volna magyar dallamokat Webernek, s az ne használta volna föl azokat. Podmaniczky Károly zenéhez való viszonyáról keveset tudunk. Van azonban egy adat, mely zenei tevékenységére is utal. Karl August Böttiger, az antik kor kutatója, az alább még említendő drezdai dalkör tagja – nem mellékesen az a tudós, aki Carl Maria von Weberrel is bevezette a Liederkreisbe⁴⁷ –, a legelismertöbben nyilatkozott Podmaniczky Károlyról Christian Gottfried Schütz jénai professzorhoz, a Bajor Tudományos Akadémia tagjához 1812-ben írt levelében. Arról az emberről írt, akit jó természettudósként, főleg jó botanikusként ismert meg, aki „az életét tanulással és művészettel kívánja megédesíteni”, s „aki először is ember, csak azután magyar mágnás”. Nem utolsósorban pedig „vidám, ügyes zenész” – írta.⁴⁸

⁴⁷ http://dresden.stadtwiki.de/wiki/Dresdner_Liederkreis

⁴⁸ Lásd <https://books.google.hu/books?id=E0BRAAAACAAJ>, 25–26. Ezért az adatért hálás köszönetemet fejezem ki Papp Gábornak, a jelen kötet egyik szerzőjének. Podmaniczky Károlyról Böttigerhez 1831. október 17-én írt levelét közli Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné*, 74.

A magas műveltségű német tudományos és művészi világgal saját igényességéből fakadóan, és mindkét német felesége révén folyamatosan kapcsolatot tartó Podmaniczky Károly, valamint a több helyen, különböző hercegi udvarokban, színházakban hangversenyező, működő Carl Maria von Weber fiatal korában jóformán egymást váltva mozgott ugyanazokban a városokban, ismerkedett meg a kor sok irányba nyitott művelt személyiségeivel. Lehetséges, hogy személyes találkozásukra csak Drezdában, Gottlob Adolf Ernst von Nostitz und Jänkendorf révén, Károly második felesége apósán keresztül került sor.⁴⁹

Weber naplóiban már 1813-ban több ízben megjelenik a „Nostitz” név, általában keresztnév nélkül, illetve „General Nostitz”-ként. E nevek esetében csak névrokonságról van szó, annál inkább, mert némely bejegyzés Prágában íródott, ahol Podmaniczky apósa nem járt. „General Nostitz” nem más, mint August Ludwig Ferdinand Graf von Nostitz (Reineck) porosz generális, akinél Weber rendszeresen megfordult – egyik alkalommal a magyar rondót bemutató Brandt fagottos barátjával.⁵⁰ Egy, a prágai konzervatóriumról szóló írásban pedig több Nostitz nevű személy (Friedrich, Graf Johann von Nostitz) szerepel.⁵¹

A naplók tanúsága szerint Podmaniczky Károly apósával, Gottlob Adolf Ernst von Nostitz und Jänkendorffal Weber először 1817. január 23-án (csütörtökön) már drezdai állását elfoglalva került kapcsolatba. Akkor vett részt először az irodalom és zene ápolására művészek, költők, hivatalnokok, újságírók által 1814-ben életre hívott társaság összejövetelén. A csoportosulást előbb *Dichter-Thee*-nek nevezték, majd miután Nostitz miniszter vezetése alá került, *Dresdner Liederkreis*nek hívták. „Böttcher und Minister Nostitz vielgesun-

⁴⁹ Németh: *Weber*, 138–139.

⁵⁰ „Mittag bey General Nostitz mit Brandt” <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher/1813.február.14.,AO.62299.1816.május.18.az.utolsó.olyan.bejegyzés,ahol.a.név.mellett.a.„generális”is.fel.van.tüntetve:„Abends.bey.General.Nostitz”uo.AO.64057>

⁵¹ <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher/AO.30501>.

gen und gespielt” – jegyezte be naplójába Weber.⁵² Az irodalom iránt erősen fogékony Weber minden bizonnyal jól érezte ott magát, mert olyan szellemi társakra talált, mint Johann Friedrich Kind, Theodor Hell, Ludwig Tieck. A számos „Liederkreis bei Nostiz” illetve „zu Nostiz/Nostitz” bejegyzésen kívül kétszer is utal az irodalmi-szellemi társas összejövetelre. 1818. február 20-án (péntek) „Abends Dichter Kreis bey Nostiz”, valamint 1818. június 3-án: „um 4 Uhr Session bis ½ 9 Uhr zu Nostiz.”⁵³

A számos adatból kitűnik, hogy a Liederkreis-összejövetelek legtöbbször pénteken voltak, nemegyszer Nostitzéknál, így: 1819. november 12. „Liederkreis bey Nostiz” 1820. február 17. majd november 17. „Liederkreis bei Nostiz”, 1821. április 13. „Liederkreis bei Nostiz.”, 1823. január 10. „Liederkreis bei Nostiz.”, 1824. november 5. „Liederkreis bei Nostiz 8–9.”, 1826. január 1.: „im Liederkreis bei Minister Nostiz.”⁵⁴ A kör tagjai több ízben együtt ünnepelték szilvesztert és újévet is, melyet többek közt az 1818. december 31-i bejegyzés tanúsít: „Abends im Liederkreise bey Minister Nostiz des alten Jahres Ende erwartet.”⁵⁵

Nostitzcal Weber folyamatosan kapcsolatban állt. A dalárda összejöveteleken kívül is több ízben járt nála (1821. április 26-án este, 1824. április 24. „6 Uhr zum Minister Nostiz”). 1822., 1823. és 1824. április 21-én gratulált Nostitz születésnapján (1823: Minister Nostitz Geburtst. Gratulirt”, 1824: „zum Minister Nostitzgrat:[ulieren]”). Levelezett vele (1821. augusztus 21. kedd „Brief von Nostiz nebst Ge-

⁵² [http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher A0 60023](http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher/A0/60023) 1817. március 21-én (péntek) a következőt olvashatjuk a naplóban: „Thee bey Minister von Nostiz” A0 60080

⁵³ [http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher A0 60416](http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher/A0/60416), A0 60519.

⁵⁴ [http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher A0 61095](http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher/A0/61095), A0 61465, A0 61622, A0 65109, A0 63400.

⁵⁵ 1819. január 1.: „Der Erste Januar 1819. Fröhlich begonnen im Liederkreise bey dem Minister Nostiz. um 2 Uhr schlafen. Besuche gegeben und empfangen.” [http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher A 60730](http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher/A/60730)

dichter halten“), 1826. február 13-án hétfőn pedig búcsúlátogatást tett nála londoni útja előtt.⁵⁶

Weber megzenésítette Nostitz, valamint annak Clotilde lánya és fia verseit is. 1817. augusztus 26-án fel is jegyzi: „Lied von Nostitz comp. F moll Sehnsucht und Wiederhall.“⁵⁷

Weber 1820. június 16-án, két nappal *A bűvös vadász* című opera bemutatója előtt – és feltehetően annak sikerét megelőlegezve – ajándékot kapott Nostitz minisztertől.⁵⁸ Leveleket is több ízben kapott tőle, sőt Nostitz levelek közvetítését is vállalta.⁵⁹

Weber ilyen úton is megkaphatta Podmaniczky Károlytól az Aszódon lekottázott magyar dallamokat. Arról nincs tudomásunk, kitől és milyen tartalmú levelet kapott Pestről 1821. október 31-én (szerdán), amikor ezt írta naplójába: „Brief von Pesth und Mutter erhalten.“⁶⁰ – levél e dátummal nem maradt fenn.

Webernek és Podmaniczkyknak Drezdában Nostitzék házában személyesen több ízben is módja lehetett találkozni. Ha kettejük életének egyes állomásait szemügyre vesszük, akkor azt láthatjuk, hogy több esetben ugyanazokon a helyeken forogtak, érdeklődésüknél, műveltségüknél fogva pedig több közös – általuk nagyra becsült – ismerősük volt. (Ilyen például a Weber által különösen tisztelt Friedrich Wilhelm Schelling.⁶¹)

⁵⁶ <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher> AO 61635, AO 64910, AO 63664, AO 61752, AO 64911, AO 63443.

⁵⁷ <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher> AO 60238. A mű: WeV L 54? Egy másik megzenésítés: WeV B.17.

⁵⁸ <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher> AO 61312.

⁵⁹ Erről tanúskodik az 1820. december 2-i napló: <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher> AO 61481.

⁶⁰ <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Tagebücher> AO 61823.

⁶¹ „...heute Nachmittag will ich zu Schelling gehen, vielleicht daß daß dieser tief philosophische Geist mich wenigstens mit edlen Geistesspekulationen umspinnt. Die Nähe eines großen Mannes hat immer etwas ergreifendes.“ – írja menyasszonyának 1815. június 11-én. <http://www.weber-gesamtausgabe.de/Briefe> AO 40793.

Nézzük meg, melyek azok a helyek, ahol mindketten megfordultak, ha nem is azonos időben.

PODMANICZKY K.

1772–1833. szept. 21.

14 évvel idősebb Webernél

Tanulmányok:

Chemnitz (Szászország),

majd **Selmecbánya (Schemnitz)**

1798. Bécs: „Podmaniczky báró”
neve a **Beethoven-triók** kiadását tá-
mogató íven (1798 Jéna: az Ásvány-
tani Társulat megalakulása)

C. M. v. WEBER

1786. nov. 18.–1826. június 5.

14 évvel fiatalabb Podmaniczkynál

1799 – kitérők után 1800. augusz-
tusközepén megérkeznek **Freibergbe**.
Föltehetően ismeretség köt Adolf
Gottlob Werner geológussal.*

14 évesen megírja *Dasstumme
Waldmädchen* című vígoperát. Bemu-
tató: 1800. nov. 24., Freiberg, majd
decemberben **Chemnitzben**

1802 Bécs, majd **Jénába** utazik Isme-
retségek: Wilhelm Schlegel, **Fried-
rich Wilhelm Schelling**, (Bonaven-
tura; Bécsből ismeri) „ungarischer
Magnat”, „Tokayer.”

→Weimar → Schelling megismerte-
ti Goethével**

* Werner tagja az 1803-ban feloszlott freibergi műkedvelő színháznak. Weber,
Max Maria von: *Carl Maria von Weber*, 64

** Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné*, 49–50.

PODMANICZKY K.

1803 **Freibergbe**: ismeretsége
A. Gottlob Werner geológussal*
1803. június **Bécsbe**
„Er kommt sicher nach **Gotha**”**
1804 esküvője Freibergben Julie
Charpantier-vel

1811

1812 Feleségül vette **Nostitz Jän-**
kendorf Elizát

1820 Zenét küld (?) a Preciosához

1826 A dunántúli egyházkerület fel-
ügyelője*

1833. szept. 21. Podmaniczky K. ha-
lálának éve

C. M. v. WEBER

1804 színházi állás **Boroszlóban**

Julie Charpantier halála.

Drezda, Lipcse **gothai herceg** →

Weimar, Maria Pavlovna →

szalonjában ismeretség **Goethevel**

1811 nov. 30. Schelling levélben
beajánlja **Webert Goethének*****

Schellinggel közvetlen személyes
kapcsolat (főleg 1815–18-ban)

1812 Berlin,

1813–16 Prága

1817 januárjától **Drezda**

1817. január 23.

a **Dresdner Liederkreisben**: „**Bött-**
cher und Minister Nostitz viel ge-
sungen und gespielt.”

1826 Weber halálának éve

* Uo. 53.

** Uo. 49.

*** <http://www.weber-gesamtausgabe.de> AO 40354.

+ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné*, 75.

Mint Gurka Dezső rámutatott, Podmaniczky Károly a magyar közéletben is részt vett.⁶² Podmaniczky „kultúrában... európai látókörben nem sokban maradt el Széchenyi mögött”, ám Széchenyivel, vagy akár csak saját fiával, Frigyessel szemben az apa „kontemplatív egyéniségéből hiányzott az aktivitás erőteljessége...”.⁶³ Nem hiányzott belőle azonban a korban akkor már uralkodó magyar zenének és legjobb muzsikusai (pl. Bihari János) előadói kvalitásainak ismerete, hiszen a Podmaniczkyak aszódi kastélyában a zenének is jutott szerep. Bár nem akadtunk a Károly által Webernek küldött kották nyomára, Kodály Zoltánnak köszönhetően tudunk egy magyar dallamot tartalmazó kottáról, melyet Kodály a II. világháború előtt másolt ki a Magyar Tudományos Akadémia Podmaniczky hagyatékából.⁶⁴

Podmaniczky Károly személye hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy fiatalságuk idején bár időeltolódással, Weberrel többször azonos helyszínen, hasonló szellemi légkörben mozogtak, s a korszak kiemelkedő szellemiségű, tekintélyes német személyiségeivel ismerkedtek meg (pl. Schelling, Werner, Goethe, Böttiger,⁶⁵ Nostitz). Podmaniczky Károly személye vezetett annak nyomára, milyen erős kapcsolat volt a kor megbecsült kiváló muzsikusának, Carl Maria von Webernek a magyar arisztokráciával (köztük is minden bizonnyal akadtak közös ismerősök, pl. Brunszvik Ferenc). Weber így részben e személyeken keresztül is kapcsolatba került a kor magyar zenéjével. E magyar arisztokraták Weber és mások műveinek hazai terjesztői is lehettek, mely így a hazai zenei művelődés ügyének előmozdítását jelentette. Ahogy Heinrich Marschner, Weber tisztelője és fiatal munkatársa a drezdai színházban, valamint Amadé Tádé bécsi császári zenemester barátja a Zichyek, Grassalkovichok felé közvetítette Weber

⁶² Gurka: Egy magyar bányatanácsos vándorévei, 339.

⁶³ Derka: *Báró Podmaniczky Károlyné*, 75.

⁶⁴ Lásd Tari Lujza: Gaal Miklós Holmi Világi Enekek című versgyűjteménye (1810) zenei szemmel. in Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb*. (Közköltészeti Tanulmányok IV.) Reciti, Budapest, 2015, 219–249 (itt: 239–240).

⁶⁵ Barátságukat Weber számos Böttigernek írt levele és egyéb dokumentum tanúsítja 1817-től kezdve. (Egy 1823. március 5-én írt, Weberékhez vasárnapi ebédre szóló levél pl.: <http://www.weber-gesamtausgabe.de> AO 42105.)

művészetét, úgy Podmaniczky Károly Weber művészetének csendes hazai, a magyar zenének pedig külföld felé szóló közvetítője lehetett, a német kapcsolatokon kívül akár a nemzeti zenei intézményrendszer megteremtéséért is felelősséggel lévő hazai német barátján, Schedius Lajoson⁶⁶ keresztül. A német családi és baráti kapcsolatokkal rendelkező Podmaniczky Károly ilyen tekintetben méltó helyen áll a Carl Maria von Weber életművéhez kapcsolódó magyarok sorában.

⁶⁶ Szerepéről a Hangászegyleti Zenede megteremtésében lásd Tari Lujza: A Hangászegyleti Zenede (1839–1867) és a Nemzeti Zenede (1867–1890), in Tari Lujza – Sz. Farkas Márta (szerk.): *A Nemzeti Zenede*. Liszt Ferenc Zene-művészeti Egyetem Budapesti Tanárképző Intézete, Budapest, 2005, 11–73 (itt: 19–25, 43).

Zigeunermarsch nach einer echten Zigeunermelodie. (Gypsy march after an authentic Gypsy tune.)
Moderato ma tutto ben marcato.

The musical score is arranged in a system with five staves. The top staff is for Clarinet (Clar.), marked 'Soli' and 'p', with a 'ten.' marking at the end. The second staff is for Bassoon (Fag.), marked 'pp' and 'ten.'. The third staff is for Horn (Cor.), marked 'pp' and 'ten.'. The fourth staff is for Percussion (Triangolo e Tamburo piccolo (Tamburino)), marked 'pp'. The bottom staff is a grand staff (piano/vocal) with treble and bass clefs, which is currently empty. The tempo and style are indicated as 'Moderato ma tutto ben marcato.' at the beginning and end of the score.

Clar. *Soli* *p* *ten.*

Fag. *pp* *ten.*

Cor. *pp* *ten.*

Triangolo e Tamburo piccolo (Tamburino) *pp*

Moderato ma tutto ben marcato.

Variationen über ein Zigeunerlied

Thème
Moderato

Opus 55

f

p

Var. I
espress.

mf

Var. II

Var. III
Vivace

Edition Peters 8487

BALOGH PIROSKA

Podmaniczkyak és Hunfalvyak*

Egy „regényes” kapcsolat irodalomtörténeti hatásairól

Mielőtt a Podmaniczky és a Hunfalvy család közötti legfontosabb kapcsolatra, azaz Hunfalvy Pál nevelői munkásságára kitérnék, szeretném felidézni azt az alapkérdést, melynek megválaszolásához e családtörténeti kapcsolat hozzásegíthet, és amely tágabb irodalomtörténeti perspektívába is helyezi azt. Nevezetesen: mi lehet az oka annak, hogy a szépírói tevékenységet nem folytató Podmaniczky Károly négy felnőtt kort megérett gyermeke közül kettő, nevezetesen Frigyes és Júlia aktívan elkötelezik magukat a széppróza mellett, regényeket és novellákat írnak és fordítanak? Hogyan helyezhető el munkásságuk az 1840–1850-es évek kulturális és a magyar széppróza műfaji horizontján?

A kérdésre eddig vajmi vérszegény szakirodalmi válasz született. Doby Antal szerint miután az 1848–49-ben folytatott tevékenységéért kirótt kényszersorozást abszolválta, Podmaniczky Frigyes „haza kerülván falura vonult, s az irodalomnak szentelte idejét”.¹ Mikszáth ítélete még egyértelműbb:

Világos után besorozták szekeresz közlegénynek, a hol gazdagon költekezett s a milyen szerény volt otthon, ép olyan mértékben adta daczból az urat, hogy környezetét boszantsa. Glacé keztyűben kente kulimászszal a szekereket, minden szekérhez új keztyűt húzva s egyébb

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ Doby Antal: *Podmaniczky család (podmanini és aszódi báró)*. Buschmann, Budapest, 1892, 44.

*effajta dolgokkal ingerkedett, – egész sor anekdota van erről. Talán azért is bocsátották el a katonaságból már 1850-ben, hogy megszabaduljanak tőle. Itthon az aszódi ősi kastélyban nem tudott egész tétlenül élni, a szépirodalmat művelte. Ez volt az egyedüli közpálya. Regényei gyenge dolgok: A Fekete domino, a Tessék ibolyát venni, Margit angyal, Egyetlen könnycsepp stb. Az írói talentumnak alig egy-egy szikrácskája villan meg imitt-amott. Bizonyára nem több ő az Olympus berkeiben, mint egy művelt idegen, kit véletlenségből ide hajtottak a végzetes politikai szelek.*²

Frigyes tehát unalmában kezdett regényírásba. Júlia esetében pedig nem is nagyon foglalkozott ezzel a kérdéssel a szakirodalom. A róla szóló kevés számú életrajzi összefoglaló férje hatásaként tételezi a regényírási kedvet (Jósika hatása egyébként Frigyes irányába is feltételeződik),³ pontosabban Jósika Miklós regényeinek Júlia által hazafias indokokból készített fordítása⁴ hozná meg az írónt kedvét az önálló munkához. Ez a két ok, úgy vélem, lehetséges, de nem elégséges magyarázat – ha pusztán a szabadságharc bukása utáni visszavonulás vagy a regényíró férj elegendő motiváció lenne a regényíráshoz, az 1850-es években Magyarország valóságos regényparadicsommá változott volna, és a nőírók is sokkal nagyobb számban vették volna ki részüket ebből a műfajból.

Tekintve, hogy testvérekről van szó, felvethető a kérdés, hogy neveltetésük során, családi körben érhet-e őket olyan közös ha-

² Mikszáth Kálmán: Báró Podmaniczky Frigyes 1824–1907, *Vasárnapi Ujság* (54), 1907/43, 853.

³ Pl. Dézsi Lajos: *Báró Jósika Miklós 1794–1865*. Athenaeum, Budapest, 1916. Júliára vonatkozó részletei. Jósika hatását Frigyes regényei irányába is erőteljesnek feltételezi a szakirodalom, lásd Zsigmond Ferenc: Báró Podmaniczky Frigyes, *Napkelet* (2), 1924/6, 80–83.

⁴ Stephan Jósika: *Historischer Roman von Nikolaus Jósika* (ins Deutsche übertragen von Julie Jósika). Arnoldische Buchhandlung, Leipzig, 1851; *Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes. Authentische Berichte*. Arnoldische Buchhandlung, Leipzig, 1851; *Die Hexen von Szegedin*. Verlags-Comptoir, Wurzen, 1863; *Franz Rákóczy II. Harteben's Verlags-Expedition, Pest–Wien–Leipzig*, 1867.

tás, amely további magyarázatot szolgáltatna a regényírás traumaoldó-nemzetnevelő használatára. Szüleikhez, ahogyan ezt Frigyes fennmaradt naplója is megerősíti, nem köthetők szépírói ambíciók vagy próbálkozások. Ugyanakkor ismervé Podmaniczky Károly kiterjedt kapcsolatrendszerét,⁵ több jelölt is számításba jöhet a család baráti köréből. Így például Schedius Lajos János esztétikaprofesszor, aki irodalomtörténeti áttekintéseiben is komoly jelentőséget tulajdonított a regény műfajának,⁶ illetve hosszas előszót írt erről az éppen kanonizálódó műfajról Le Sage *Sánta ördög* című regényének magyar fordításához.⁷ Sajnos Podmaniczky Károly és Schedius Lajos nagyon közel laktak egymáshoz, ezért barátságuk és együttműködésük közvetett dokumentumaként mindössze azon nagyszámú jegyzőkönyv, oklevél és egyéb irat maradt az Evangélikus Országos Levéltárban, amelyen mindkettejük neve szerepel az aláírások között, illetve egy mondat Frigyes naplójából, miszerint apját „Schediushoz őszinte barátság kötötte”.⁸ Nem zárható tehát ki az esztétikaprofesszor motiváló szerepe, de ez az egyetlen sovány mondat azért azt is jelenheti, hogy apjával ellentétben Schedius Frigyesre nem gyakorolt nagyon mély benyomást. Ellentétben Hunfalvy Pállal, akivel kapcsolatban Frigyes első megjegyzése naplójában, miszerint „nagy szerencse volt az, reánk, fiúgyermekre nézve, hogy atyánk utolsó tette mintegy az vala, hogy Hunfalvy Pált fogadta fel mellénk nevelőül”.⁹ Hunfalvy Pál 1833-

⁵ Kapcsolatrendszerének kiterjedtségéről lásd Gurka Dezső: Egy magyar bányaatanácsos vándorévei. Báró Podmaniczky Károly jénei és freibergeri tanulmányútjának kora romantikus konnotációi, *Magyar Tudomány* (169), 2008/3, 334–342.

⁶ Schedius irodalomtörténeti írásairól lásd Balogh Piroska: Lexikonok és narratívák: Schedius Lajos irodalomtörténet-írói kísérletei, in Csörsz Rumen István – Hegedüs Béla – Tüskés Gábor (szerk.): *Historia litteraria a XVIII. században*. Universitas, Budapest, 175–197.

⁷ Schedius Lajos János: Előszó Lesage a' sánta ördög című művének fordításához, in *Doctrina pulchri. Schedius Lajos János széptani írásai* (kiad. Balogh Piroska). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2005, 247–252.

⁸ Podmaniczky Frigyes, *Napló-töredékek: 1824–1886 I*, Grill Károly, Budapest, 1887, 18.

⁹Uo. 100.

tól nevelője Frigyesnek és Árminnak, de a család többi tagjaival is több hónapot tölt együtt Aszódon vagy Pesten, azaz az egész családra, köztük Júliára is befolyással volt. Frigyes szerint „anyám családi tanácsa, hogy úgy mondjam, akkoron három tagból állott: Thaisz András bácsiból, mint családunk tabularis prókátorából; –Hunfalvy Pálból, mint nevelőnkből; – és Delcourt kisasszonyból, egy igen derék, hű s hozzánk s különösen édes anyánkhoz rendkívül ragaszkodó, francia, legitimista érzelmű nőből, akire idősebb nővéreink nevelése volt bízva”.¹⁰ És bár Hunfalvyt jogászként, etnológusként, történetíróként és nyelvészként szokás számon tartani,¹¹ meglepő módon regény-ügyben is Podmaniczky Károly emez ifjú kiszemeltje jelentheti az egyik lehetséges magyarázatot.

Az egyik kulcsot a regény-kérdéshez Podmaniczky Frigyes 1860-as akadémiai székfoglaló értekezése adja, melynek meglétéről ugyan tud a szakirodalom, de tartalmi feldolgozására, ismertetésére nem akadtam. A *társadalmi regényről s különben a magyar társadalmi regény feladatáról* című értekezés¹² bevezető részében Podmaniczky mintegy háromoldalas fejtegetést szentel saját regényírói pályafutása kezdetének, ezen belül is Hunfalvy Pál szerepének. E fejtegetés legfontosabb állításai:

[Hunfalvy] Mindenek előtt azon meggyőződést szilárdítá meg bennem, hogy ahhoz képest, mit meg kell még tanulnom, hogy legalább művelt embernek láttassam lenni, mit sem tudok; teremtett továbbá bennem ösztönt, s annyi nagyravágyást, mennyi szükséges amannak folytonos élesztésére; végre pedig meggyökeresíté azon öntudatot keblemben, hogy mind azt, a mit öröklöttem, csak úgy s akkor fogom ki-érdemlenni, ha

¹⁰ Uo. 113.

¹¹ Loványi Gyula: Hunfalvy Pál életéből (Születésének 150. évfordulójára), *Nyelvtudományi Közlemények* (63), 1961, 3–20; Zsirai Miklós: *Hunfalvy Pál. Finnugor rokonságunk*. MTA, Budapest, 1937, 521–526; Domokos Péter – Paládi-Kovács Attila: *Hunfalvy Pál*. Akadémiai, Budapest, 1986.

¹² Podmaniczky Frigyes: A társadalmi regényről s különben a magyar társadalmi regény feladatáról, *Magyar Akadémiai Értesítő, A Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye* (2), 1861–1862/1, 64–87.

életem legnagyobb részét hazám köz ügyeinek szentelendem. Használj fel, úgymond, bármi kínálkozó alkalmat, s ott, hol falat, vagy éppen épületet rakni képes nem leenedsz, végy taligát s hordj inkább követ, semhogy eltompúlva semmittevésre kárhoztasd magad. [...] [1850-ben] ő buzdított, keresném fel azt, mit elvesztettem s elvesztettünk mindnyájan, — ott, hol annak maradványain, ha építkezni nem is, de a jövőendő épület alapját leraknunk talán sikerülend. Az irodalomra útal, mint egyetlen megmentőnkre, s kényszerített mintegy, hogy azt, mit régebben megkezdenem nem sikerült, felelevenítve, teremtsék magamnak állást, mely újból ébredező öntudatom s hatáskör utáni vágyaim támpontjául szolgáljon. E parancsnak hódolva, vevém elő régibb kézirataimat, s léptem az irodalmi pályára. E perctől kezdve a közönség tulajdonává váltam, mennyiben ő mondott felettem ítéletet, megbírálván mind azt, mit számára feljegyezgettem.¹³

A leírtak alapján Hunfalvy egy nyílt, közösségi célok köré épülő irodalomkoncepció jegyében tekintette központi műfajnak a regényt, továbbá nem kizárólag traumatikus élmények feldolgozására alkalmas írásgyakorlatként alkalmaztatta azt volt tanítványával, hiszen a szövegből kiderül, hogy Podmaniczkynak 1850-ben már rendelkezésére álltak korábbi „kezdeményei” – azaz szépírói pályáját nem az 1850-es évektől, hanem feltehetően már Hunfalvy nevelősködésének későbbi szakaszától (1840-es évek eleje) keltezhetjük.

Ezt a keltezést és Hunfalvy kezdeményező hatását megerősíti továbbá, ha egy pillantást vetünk öccsének, a később földrajztudósként ismertté vált Hunfalvy Jánosnak¹⁴ első publikációira. Hunfalvy Jánosról tudjuk, hogy bátyja kérésére 1834-ben csatlakozik annak neveltjeihez, a Podmaniczky fiúkhoz – erről Frigyes is megemlékezik naplójában:

E lehangolt helyzetem közepette nagy előnyömrre szolgált Hunfalvy János, jelenleg a budapesti k. egyetem tanárának társalgása s velünk való

¹³ Uo. 65–67.

¹⁴ Szabó József: *Hunfalvy János*. Akadémiai, Budapest, 1980.

neveltetése. Édesanyánk igen szívesen beleegyezett abba, hogy Hunfalvy Pál nevelőnk testvéröccse, János velünk lakjék s neveltsék Miskolczon. Mint rendkívüli kitűnő szorgalmú s előmenetelű tanuló s nálunknál sokkal érettebb s fejlettebb szellemi tehetségekkel felruházott, a vele való folytonos érintkezés s együtt tanulás csakis jótékony befolyással lehetett mi reánk gyengébbekre s a fejlettség sokkal alantasabb fokán állókra nézve.¹⁵

Az is ismeretes, hogy János bátyja költségén és instrukciói szerint fejezi be iskoláit, többek között külföldi egyetemi körúttal, 1842-ben. Azonban Hunfalvy János 1840-es években közzétett publikációi nem földrajztudományi szócikkek: 1841, *Athenaeum*: A forrás nemtője, angol legenda; Napoleon bemenetele Moskvába; 1842, *Athenaeum*: Töredék egy nő naplójából; A kisértetektől elragadott sírásó története, angolból; A bűnbánó.¹⁶ Ezek a szövegek egyértelműen szépprózai művek, akadnak köztük saját invencióból alkotott novellák, anekdotikus feldolgozások és fordítások (átdolgozások) is. 1848-ban már megyei tudósításokat közöl,¹⁷ majd néhány év hallgatás után 1853-ban a *Szépirodalmi Lapok*ban útinaplót jelentet meg (*Rajna vidéke, uti naplóból*).¹⁸ Ezt követően a *Pesti Napló*ban publikál Anglia gazdaságát bemutató cikksorozatot,¹⁹ és ezután tér át nagyon következetesen

¹⁵ Podmaniczky: *Napló-töredékek: 1824–1886*, 155–156.

¹⁶ Hunfalvy János folyóiratokban megjelent írásainak összefoglaló listáját lásd Szinyey József, *Magyar írók élete és munkái* IV. Hornyánszky, Budapest, 1896, 1404–1415; az itt idézett írások pontos adatai: *A forrás nemtője*, *Athenaeum*, 1841, I, 25. sz., 392–398, 26. sz., 409–414; *Napoleon bemenetele Moskvába*, *Athenaeum*, 1841, I, 61. sz., 970–974; *Töredék egy nő naplójából*, *Athenaeum*, 1842, I, 66. sz., 1050–1054; *A kisértetektől elragadott sírásó története*, *Athenaeum*, 1842, I, 62. sz., 985–990, 63. sz., 1002–1006, *A bűnbánó*, *Athenaeum*, 1842, II, 64. sz., 507–510, 66. sz., 516–518.

¹⁷ Az alábbi két folyóiratban jelentek meg rendszeresen megyei tudósításai 1848–1849-ben: *Kossuth Hírlapja*, *Pressburger Zeitung*.

¹⁸ Hunfalvy János: *Rajna vidéke, uti naplóból*, *Szépirodalmi Lapok*, 1853, I, 32. sz., 499–503.

¹⁹ Hunfalvy János: *Anglia mezőgazdasága*, *Pesti Napló*, 1853, 992–995., 1003., 1010–1011., 1021. számokban (oldalszám nélkül); *Anglia műipara és kereskedelme*, *Pesti Napló*, 1853, 1068–1072. számokban.

a tudományos vagy tudománynépszerűsítő szakcikkekre.²⁰ Úgy tűnik tehát, Hunfalvy János szépprózai szövegek szerzőjeként mutatkozott be a nyilvánosság előtt, majd az 1848-as események hatására a politikai publicisztika felé fordult, a szabadságharc bukása után pedig, Podmaniczky Frigyeshez igen hasonló tempóban és módon egy útinapló publikálásával újra a szépprózai vonalat folytatja, mígnem kialakítván a saját tudományos profilját, áttér a tudományos publicisztikára. Ez a publikálási stratégia, legalábbis ami az 1840–1855 közötti időszakot illeti, szinte megegyezik Podmaniczky Frigyes publikálási gyakorlatával, figyelembe véve a korkülönbségből adódó némi időeltolódást, illetve azt, hogy Frigyes megmaradt a szépírói pályánál, és nem váltott a tudományos próza irányába. Ő, ahogyan láttuk, kezdeti szépprózai vállalkozásait nem publikálja 1848 előtt, viszont előveszi azt az 1850-es évek elején: itt egyébként valószínűleg nem (csak) regénykezdeményekről lehet szó, hanem az 1852-ben ugyancsak a *Pesti Napló*ban megjelentetett *Podmaniczky Frigyes utಿನaplójából* című napló kezdeti változatáról is. Az pedig, hogy Hunfalvy János, mihelyt egzisztenciálisan megerősödik, függetlenedik bátyjától, egyszersmind a szépprózától is végérvényesen függetleníti magát, csak megerősíteni látszik azt a feltételezést, hogy e sajátos, a szépprózát középpontba helyező kulturális debütálás sugallata, ösztönzése és részben kivitelezése mögött mindkét fiatalember esetében egyaránt a nagy hatású fivér és nevelő, Hunfalvy Pál állhatott.

Ami a kivitelezést, tehát a megszületett naplók, novellák és regények publikálásának gyakorlati részét illeti, azért lehet megköszönni a fenti feltételezést, mert Hunfalvy János és Podmaniczky Frigyes első publikációs fórumai feltűnő egyezést mutatnak Hunfalvy

²⁰ Például a *Család Könyve* című enciklopedikus folyóiratban megjelent cikkei: I. 1855. *Család, nevelés, Az éjszaki sarkvidék, Nőnevelésünk csak halálunkkal szakad meg, A melegnek eloszlása földünkön, Földünk delejessége, Földünk mozgása.*, Arago Ferencz életrajza, *Tájékozás földünkön*, II. 1856. *Báró Humboldt Sándor életrajza, Ausztrália földrajza, Legújabb fölfedezések Dél-Afrikában és a kafferek, Magyar László, Anderson és Livingstone utazásai, A királyi várpalota Budán, A Dunajecz völgye, Világosvár, Földünk jó korszakai*, III. 1857. *Trencsín, Első Katalin orosz cázárnő, Nelson és a trafalgarai csata, Földünk alakja és súlya, Sopron és környéke.*

Pál adott időszakbéli publikációs fórumaival. Hunfalvy első folyóirat-publikációi 1839–1841 között, azaz János publikációit éppen megelőzve jelennek meg, ugyancsak az *Athenaeumban*. Műfaji szempontból is érdekes a lista: *Dresdai levelek*, *Rhapsodiák*, *Bölcs Lokman meséi*, *arabból*, *Emlékezés Késmárkra*, *Thukydidés*.²¹ Látnivalóan itt sem a Hunfalvy Pál későbbi publikációs arculatát meghatározó nyelvészeti szaktanulmányok jelennek meg: az útinaplóhoz hasonló szép-prózai szövegek (emlékezés, úti levelek) és egy sajátos átdolgozás áll a listán. A *Bölcs Lokman meséi* ugyanis egy 44 mesefordítást tartalmazó, bevezető tanulmánnyal ellátott sorozat. Az arab mesegyűjteményhez való hozzáférési forrásait is megadja Hunfalvy a bevezetőjében: Charles Schier, *Fables de Lokman, surnommé le sage en arabe, avec une traduction française*, Sec. Éd. Dresde et Leipzig, 1839 és De Sacy, *Chrestomathie Arabe*.²² Ez azért érdekes, mert már az első, 18. századi magyarországi narratív költészettel foglalkozó elméleti munka, Szerdahely György Alajos *Poesis narrativa* című kötete komoly fejezetet²³ szentel a fikciós próza csoportjába sorolt fabuláknak, azon belül is azok keleti (elsősorban indiai és arab) változatainak. Hunfalvy tehát egy kanonizált, ugyanakkor az orientalizmus romantika által felerősített érdeklődési irányához igen közel álló műfajt fordít itt, amely mindemellett hatástörténetileg beépül a rövidpróza sajátos változataiba: jó példák erre Vajda Péter keleti elbeszélései (közülük néhány épp eb-

²¹ Hunfalvy Pál: *Dresdai levelek*, *Athenaeum*, 1839, II, 17. sz., 257–265.; *Rhapsodiák*, *Athenaeum*, 1840, I, 28. sz., 433–440, 29. sz., 452–454; *Bölcs Lokman meséi*, *arabból*, *Athenaeum*, 1840, II, 6. sz., 93–94, 9. sz., 142, 10. sz., 156–157, 12. sz., 191–194, 15. sz., 239–240, 1841, I, 17. sz., 268–270, 22. sz., 347–348, 34. sz., 526–528; *Emlékezés Késmárkra*, *Athenaeum*, 1841, II, 12. sz., 257–264, 13. sz., 273–280, 14. sz., 289–296, 46. sz., 721–727, 47. sz., 737–745.

²² Luqmañ b ‘Anqa’ Ibn Sudūn – Schier, Charles: *Fables de Lokmān surnommé le sage*, Arnold, Dresden 1839; Antoine Isaac Silvestre de Sacy: *Chrestomathie arabe, ou extraits de divers écrivains arabes, tant en prose qu’en vers*. Imprimerie imperiale, Paris, 1806.

²³ Lokman meséiről lásd Szerdahely György Alajos: *Poesis narrativa ad aestheticam seu doctrinam boni gustus conformata*. Typis Regiae Universitatis, Budae, 1784, 23–26.

ben az időszakban jelent meg, ugyancsak az *Athenaeumban*),²⁴ melyek a keleti irodalmi fabulák tovább-, illetve szétírásaiként is olvashatók. Visszatérve Hunfalvyhoz, első publikációi látnivalóan egy szépprózai programot tükröznek, és ezek közzétételéhez kiváló fórumot talált a rövidprózai írásokat külön rovatban közlő *Athenaeumban*. Feltételezhető, hogy az *Athenaeum* egyik szerkesztőjeként már ekkor kialakult az a jó, barátinak nevezhető kapcsolat Toldy Ferenc és Hunfalvy között, amelynek továbbélését az 1850-es évekből fennmaradt leveleik dokumentálják.²⁵ És szintén feltételezhető, hogy öccsének publicisztikai debütálásához Hunfalvy Pál felhasználta ezt a kapcsolatot, hiszen János publikációi hasonló profilban, ugyanitt jelennek meg, néhány év csúszással. Ezt támasztja alá az is, hogy János első *Athenaeum*-beli publikációjának második részleténél lábjegyzetben a következő megjegyzést láthatja az olvasó: „Testvér öccse egyik derék íróársunknak Hunfalvi Pálnak, kit olvasóink e lapokban közlött több jeles cikkeiből eléggé ismernek.”²⁶ Tovább erősíti a fenti hipotézist az is, hogy a bibliográfiákban János publikációjaként számon tartott *Thukydides* című, ugyancsak szépprózai profilú írás valójában a két testvér közös produktumának tűnik az *Athenaeum* szerzői megjelölése alapján.²⁷

²⁴ *Othman ünnepe Eskiudarban* (Aurora, 1834); *Vajkoontala* (Aurora, 1835); *Melley gyöngye a leghatalmasabb is!* (Rajzolatok, 1835); *Memnon szobra* (Aurora, 1830); *A csapodár* (Hajnal, 1837); *Az athinai sirásó* (Hajnal, 1837); *Manahor, a rabszolga* (Emlény, 1837); *Toridala* (Aurora, 1837); *A mágusz-lány* (Hajnal, 1838); *A két bramín* (Athenaeum, 1838); *Kon-fu-cse* (Athenaeum, 1839, II); *Mírmah* (Dalhon, 1839); *Hildegunda* (Dalhon, 1839); *Atila halála* (Dalhon, 1839); *Hábor, Gyula, Az éj fija* (Dalhon, 1841); *Akbár szultán* (Almanach, 1841); *Mária* (Almanach, 1842); *Alpári* (Pécsi Auróra, 1843). – Vajda indiai elbeszéléséről és keleti irodalmi ismereteiről lásd Szinnyei Ferenc: *Vajda Péter novellái*, Irodalomtörténet (22), 1933/1–2, 54–80.

²⁵ Elsősorban az *Új Magyar Múzeum* kapcsán leveleztek, lásd Loványi Gyula: *A Magyar Nyelvészet, Nyelvtudományi Közlemények* (59), 1957, 3–34.

²⁶ Hunfalvy János: *A forrás nemtője*, *Athenaeum*, 1841, I, 26. sz., 414.

²⁷ *Thukydides*, *Athenaeum*, 1842, I, 38. sz., 593–598, szerző: Hunfalvy Pál; 39. sz., 609–618, szerző: Hunfalvy János, 40. sz., 625–632, szerző: Hunfalvy Pál; 41. sz., 644–648, szerző: Hunfalvy Pál. Mivel a cím alatti bejegyzés szerint ez a „m. academia kisgyűlésében” felolvasott dolgozat szövege, felverhető az is, hogy

Hunfalvy János *Napoleon bemenetele Moskvába* című novellája kapcsán egyébként egy kisebb plágiumper is kerekedett, ahol a szerkesztők határozottan kiálltak János mellett. A Széchenyi–Kossuth-vita folytán ugyanis ellentétes táborba került az *Athenaeummal* a *Jelenkor*. Ennek kapcsán több polémia is kirobbant, többek között Bártfay László egy anonim közleményben plágiumnak minősítette Hunfalvy János fenti írását, és figyelmetlenséggel vádolta az *Athenaeum* szerkesztőségét, mivel nem vették ezt észre. Bajza éles hangú szerkesztői közleményekben válaszolt, kikényszerítve végül Bártfay visszakozását.²⁸ Valószínűleg szintén személyes ismeretség állhatott az 1852-től a *Pesti Napló*ban megjelenő publikációs dömping mögött is: Hunfalvy Pál ekkor szinte folyamatosan publikál itt, és itt jelennek meg Podmaniczky Frigyes útinapló-részletei, illetve Hunfalvy János számos tanulmánya is.²⁹ Talán épp az ekkor szerkesztőként működő, Hunfalvy Pálhoz hasonlóan jogtudósként végzett Récsi Emil³⁰ lehet ez a bizonyos kapcsolat, aki egyébként, ugyancsak Hunfalvy Pálhoz hasonlóan, alapvető fontosságúnak tartotta a magyar széppróza fejlődését, amint azt az általa az 1840-es években Erdélyben publikált *Francia Regénycsarnok* című sorozat³¹ mutatja.

A publikációs háttér bemutatása után végezetül két kérdés maradt megválaszolatlanul. Egyrészt néhány pontban fontos ismertetni, hogy a Hunfalvy Pál által ilyen következetesen képviselt, és saját körében

---

teljes egészében Pál publikációja, ebben az esetben is tanulságos az „elírás”, miszerint a második részlet János neve alatt jelent meg.

²⁸ A Bártfay László és az *Athenaeum* szerkesztői, illetve Hunfalvy János közötti vita részletes ismertetését, a vonatkozó írások adatait, továbbá Bártfay saját naplójába rögzített reakcióit lásd *Bártfay László naplói*. Szerk. Kalla Zsuzsa. Ráció, Budapest, 2010, 432 (naplórészlet), 622–626 (kísérő tanulmány a vitáról).

²⁹ Hunfalvi Pál: Szentpétervár leírása, *Pesti Napló*, 1852, 830–834. sz. Hunfalvy János írásairól: lásd 19. jegyzet. Podmaniczky Frigyes Útinaplójából, *Pesti Napló*, 1852, 830–834. sz.

³⁰ Sajátos módon Récsi Emilt sem elsősorban az irodalomtörténet tartja számon, hanem egy másik tudományág: Koi Gyula: Récsi Emil, az első magyar közigazgatási jogtudós. Előtanulmány életművéről és közigazgatás-tudományi munkássága jelentőségéről, *Közigazgatási Szemle* (2), 2008/ 3–4, 159–164.

³¹ Récsi Emil: *Francia regénycsarnok* I–VIII. Kolozsvár, 1843–1844.

hathatósan terjesztett prózapoétikai programnak melyek az alapvető tételei, másrészt néhány szó erejéig ki kell térni arra is, dokumentumok híján miért feltételezhetjük mégis, hogy Jósika Júliára ugyancsak hatást gyakorolt. Ami a program ismertetését illeti, ennek alapja elsősorban Podmaniczky említett, a regény műfajáról írt értekezése, kiegészítve a ténylegesen megjelent szövegek jellegével. Ezek alapján elmondható, hogy ez a széppróza-koncepció összekapcsolódik egy erőteljesen megrajzolt társadalomképpel:

Az alkotmányos országok egyik fő előnye, azon nevelési rendszer, mely az üdvös intézmények alatt akaratlanul s azok természetes következménye gyanánt kifejlődik. Az alkotmányos országokban nevelési rendszer sarkpontjai: az öntudat, a független gondolkozás, s a közérzület fejlesztésében, a nem alkotmányos államok védszárnyai alatti nevelési rendszer támpontjai egyedül a kötelesség-érzet, szolgálatai kész hajlam vagy képesség meggyökeresítésén találhatók föl.³²

Ez egybehangzik a tudományos pályaképpel, melyet Küllös Imola rajzolt fel Hunfalvy Pál etnográfusi tudománykonceptióját illetően: meggyőzően igazolja ugyanis, hogy az etnográfia szaktudományához Hunfalvy egy általános „embertudományi” alapról közelítve jutott el.³³ Látnivalóan a prózapoétikai koncepció mögött is egy általános antropológiai vízió húzódik, mely nem csupán az ideális társadalmi-politikai rendet vázolja fel, hanem egy etológiai-antropológiai ideált is megfogalmaz: az öntudatos, függetlenül gondolkodó, ugyanakkor a közösség javára cselekedni kész ember ideálját. Ezt az antropológiai irányultságot erősíti az útinapló prózai irányvonalának a támogatása is, mely már évtizedek óta erőteljesen kapcsolódik az embertudományi és antropológiai szemlélethez. Maga a széppróza, és ezen belül az úgynevezett „társadalmi regény” úgy jelenik meg, mint az ezen ideál eléréséhez szükséges vizsgálódás eszköze és terepe: „nem

³² Podmaniczky: *A társadalmi regényről*, 64–65.

³³ Küllös Imola: *Nép, nemzet és egy új tudomány, az ethnographia – Hunfalvy Pál felfogásában, Nyelvtudományi Közlemények* (107), 2011, 252–257.

azt tekinti, miféle külmáz borítja a testet, hanem vizsgálódik azon hatások után, melyeket a fényes vagy mogorva, gazdag vagy szegény, szívtelen vagy kedélyes külszín alá rejtőző belvilág előidézi, vagy képes volna előidézni, ha útját nem állják.”³⁴ Az ehhez szükséges kellékek: lélektani rajz, valóságosság, kedélyes elbeszélésmód, a karikírozás és a „szócső”-technika kerülése. A magyar irodalomban öt sajátos funkciója a szépprózának: „olvasó közönséget teremteni”; „nem az idegen, de saját hazai s társadalmi viszonyaink, ferdeségeink vagy előnyeink hü tolmácsaként, saját házunk rendezésére s tisztán tartására nyújtani eszközt”; „más részről nemzeti nyelvünket társadalmi nyelvvé fejleszteni”; „Ha valahol, úgy bizonyára nálunk van a regényírónak feladata a nőnevelés irányában”; „a falusi élet fejlesztése s javítása”. Az utolsó előtti pont egyszersmind alátámasztja azt a hipotézist, miszerint Jósika Júliára is hatással lehetett a Hunfalvy által képviselt és terjesztett közösségelvű prózakoncepció. Bár Podmaniczky értekezésében a nők elsősorban olvasóközönségként jelennek meg, a francia regény kapcsán hosszas és helyeslő fejtegetést szentel George Sand regényeinek is, azaz nem csatlakozik ahhoz a Gyulai Pál által képviselt nézőponthoz,³⁵ miszerint a regényírás nem nők által művelendő tevékenység. Mindemellett Jósika Júlia 1885-ben megjelent *Pályavezető fiatal leányok számára* című kötetében³⁶ nagyon hasonló téziseket fogalmaz meg a nők olvasói szerepköre kapcsán. Szerinte az olvasás önálló gondolkodásra és önismeretre nevel, mindemellett nyelvi műveltség megszerzésére is szolgál. Elsősorban a szépprózát tartja alkalmasnak erre, emellett az útleírásokat, művészettörténeti, világtörténeti, természettudományos ismertető írásokat – lényegében olyan jellegű

³⁴ Podmaniczky: *A társadalmi regényről*, 68.

³⁵ Gyulai Pál: *Írónőink*, in: *uő: Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Akadémiai, Budapest, 1908, 272–307. A Gyulai Pál által kirobbantott, ún. író-életről és az itt ütköző álláspontokról lásd Csonki Árpád: *Művészet, történelem és nőiség kapcsolata egy XIX. századi magyar irodalmi vita tükrében*, *Első Század*, 2012, 355–380; *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*. Szerk. Török Zsuzsa, reciti, Budapest, 2016 (Hagyományfrissítés, 4).

³⁶ Jósika Júlia: *Pályavezető fiatal leányok számára*. Franklin, Budapest, 1885, 157–159.

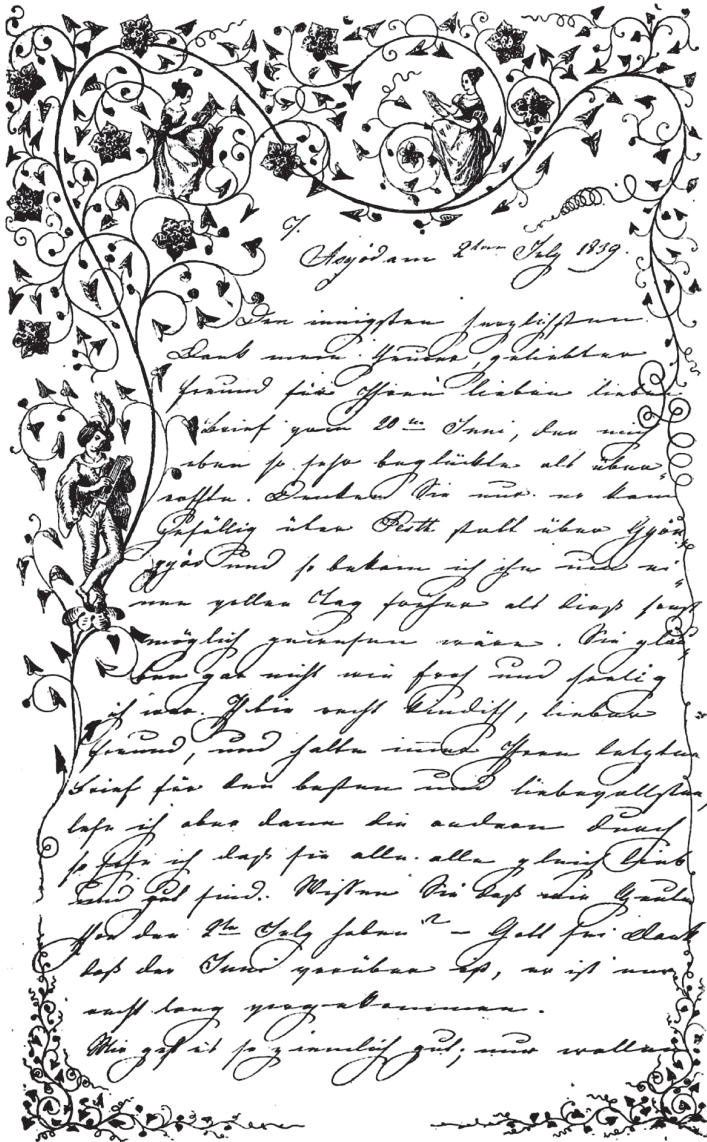
prózai műveket, melyeket Podmaniczky Frigyes és a két Hunfalvy az 1840-es és 1850-es években publikál. Mindez egyértelműen megerősíti Jósika Júlia regényírói működésének összefüggését a már felvázolt koncepcióval.

Mindamellett tehát, hogy egy lehetséges választ találtunk Podmaniczky Frigyes és Júlia regényírói ösztönzésének kérdéseire, egy irodalomtörténeti távlatait tekintve sem érdektelen szépprózakoncepció is feltárult előttünk. A Hunfalvy–Podmaniczky-koncepció ugyanis különbözik Bajza József 1838-as regényelméletétől,³⁷ ámbar nem ellentmond annak, inkább tovább építi. A publikációs fórumok áttekintése pedig mutatja, hogy ez a koncepció nem állt távol az *Athenaeum* szerkesztőitől, azaz magától Bajzától sem, és az 1840-es, 1850-es évek prózaírói próbálkozásai számára lehetséges mintául szolgált. Egyszersmind annak végiggondolására is biztat ez a jelenség, hogy a magyarországi széppróza jelenlegi, szerzői életpálya központú áttekintései mellett szükség lenne egy nem kanonizált műveket is beemelő, időbeli metszetekben kiépülő vizsgálatra is.

³⁷ Bajza József: A Regény-költészetről. Töredékek, in *Bajza Összegyűjtött Munkái* IV. kiad. Toldy Ferencz. Heckenast, Pest, 1863, 104–137.

1. kép. Bárá Jósika Miklós regényíró, Podmaniczky Júlia férje
<http://mek.oszk.hu/05800/05804/html/04.htm>

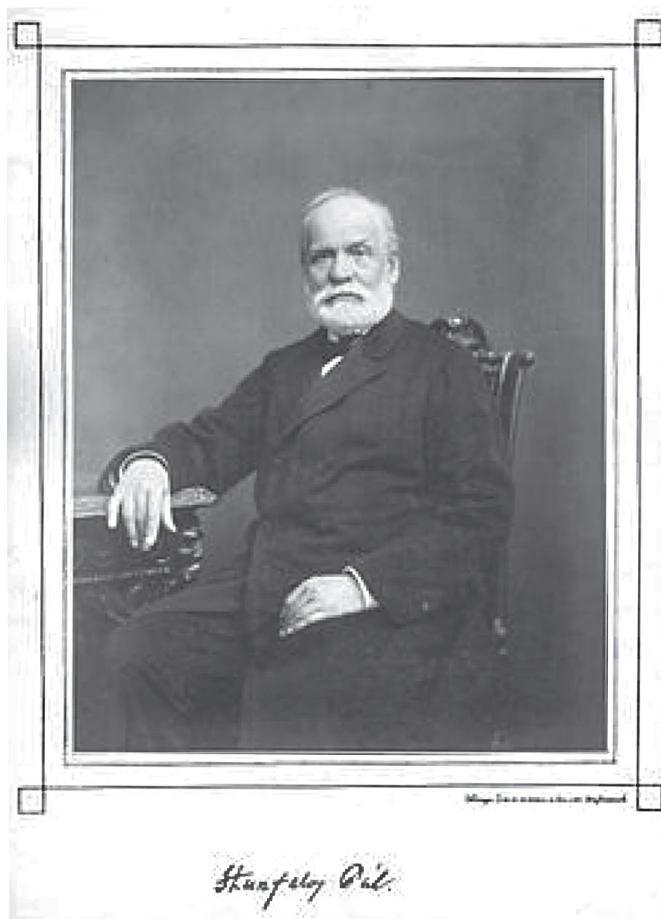

2. kép. Podmaniczky Júlia levele Jósika Miklóshoz

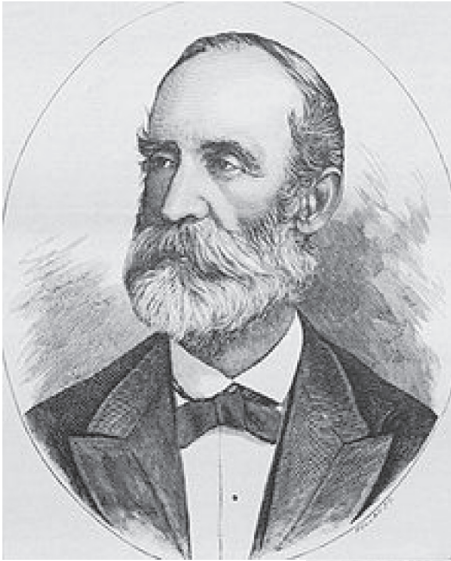
3. kép. Bárá Jósika Miklósne született Podmaniczky Júlia
(Az eredeti színes aquarell bárá Jósika Sámuel szurduki kastélyában.)

<http://mek.oszk.hu/05800/05804/html/04.htm>

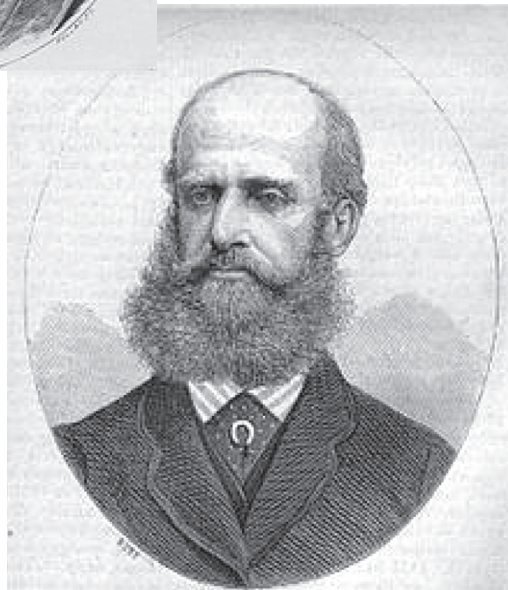
4. kép. Hunfalvy Pál

https://hu.wikipedia.org/wiki/Hunfalvy_P%C3%A1l

5. kép. Hunfalvy János.
Pollák Zsigmond metszete
(1888)

https://hu.wikipedia.org/wiki/Hunfalvy_J%C3%A1nos

6. kép. Podmaniczky Frigyes portréja a
Vasárnapi Újságból

https://hu.wikipedia.org/wiki/Podmaniczky_Frigyes#/media/File:Podmaniczky_Frigyes1.jpg

A Podmaniczkyak szellemi és tárgyi hagyatéka

DETRE JÁNOS

Podmaniczky János testamentuma

Báró Podmaniczky János (1691–1743) kevéssel 1738 előtt írta a végrendeletének nevezett verses írását,¹ s 1738-ban nyomtatásban is megjelentette.² A végrendelet szó nem fejezi ki hitelesen ennek az írásnak a lényegét, inkább hitvallásnak nevezhetnénk. Az író ebben foglalta össze a keresztyén életének azokat az értékeit, amit Isten engedett meg számára megismerni és megélni. Hitvallását arra is szánta, hogy gyermekei, majd az utána következő Podmaniczky-nemzedékek útmutatásként forgassák írását, és így maradjanak hűségesek az evangélikus egyházhoz, de főként Jézus Krisztushoz.³

Írásművének címe: *Boldog Halálnak Hajócskája / Melyen kegyesen meghalni készülő Lélek Az / Halandóságnak örvényi Tengerén evezvén / Mennyei Halhatatlanság Rév Partjához / Szerencsésen jutni / Igaz Hitbiül kívánkozik*. Verses hitvallása arról az életről szól, amelynek a mennyei révpartra eljutás a célja. Ennek útja a keresztyén élet, mely Istennel

¹ A címet megörökítette az Aszódi Evangélikus Egyházközség anyakönyveinek I. kötete Podmaniczky János 1743-as halotti bejegyzésében.

² *Boldog halálnak hajócskája, mellyen kegyessen meghalni készülő lélek az halandóságnak örvényes tengerén evezvén, mennyei halhatatlanságnak rév parttyához szerencsésen jutni, igaz hitbiül kívánkozik*. [S. l.] [s. n.], 1738, 58 p.

³ A dolgozatot báró Podmaniczky Pál teológiai-professzor feldolgozása alapján készítettem. Lásd Podmaniczky János végrendelete. A Magyar pietista ébredésnek tükörképe. Különlenyomat az *Íme mindent újjáteszek!* című evangélikus evangelizáció és csendesnap előadásaiból. Sylvester Rt., Budapest, é. n. Podmaniczky János testamentumát elsődlegesen teológiai szempontból vizsgáltam, és annak megfelelően ismertettem, ezért a megfelelő helyeken feltüntettem a bibliai alapokat is.

járás. A boldog halálra készülés pedig az életének legkedvesebb napjai között is, mindennapi Testamentum tételével, az Istennel járás. A végső órára készülni így lehet nagy bátorsággal és vígsággal.

Ismerkedjünk meg ezzel a lelki hagyatékknak készített írásművel részleteiben. Az általa használt kifejezések a 18. századi magyar nyelv szavai ugyan, de ezekből bontakozik ki egy tiszta, a keresztyénségét komolyan vevő tanult ember portréja, aki minden ismeretét családjá és környezete gyarapodására fordította.

Már az írásmű címe rámutat a keresztyén ember életének céljára: megérkezni Isten országába. Megragadó a költői kép, melyben Isten országát a mennyei halhatatlanság révpartjának nevezi. A földi életet, a maga feladataival, kísértéseivel, bajaival a halandóság örvényes tengerén való evezésnek látja.⁴ Magát a boldog halálnak hajócskáján tudja, hiszen e földön minden az elmúlásra emlékeztet. De az igaz hit, az Istenhez méltó, képmutatás nélküli élet, melyet szent életnek nevez, egyedül az Isten mint Teremtő tiszteletéből, a naponta Istennel járásból, a Jézus Krisztusban megtalált nyugalomból él. Ezért néz előre az utolsó órájára bátran, és arra örömmel készül. Arról azonban, mint Isten embere, nem feledkezhet el, hogy test szerint ebben a világban él, de itt is Istenével jár!

Mielőtt írásának tárgyára tért, bevezetést írt, prózában. Igazában az élet szép és világos meghatározását kereste ezekben a sorokban:

Az Istennel való járás pedig nem egyéb, hanem igaz hitből az Istenhez minden képmutatás nélkül szent életet követvén, boldog halálhoz való készülés, aki ahhoz adja magát és arrúl gondolkodik, világnak egész dicsőségét és minden mulandó hijábalóságát megutálja, azonban a mennyi jókat óhajtván, egyedül maga Istenét és Teremtőjét tekinti, őtet tiszteli és csak őbenne nyugszik, sőt noha test szerint

⁴ A kép a Márk evangéliuma 4. részében (35–41. versek) található bibliai történet – Jézus lecsendesíti a tengert – alapján került a keresztyén gondolkodásba. A hajó lett az egyház jelképévé.

világban él, de életének legkedvesebb napjai között is, mindennapi Testamentum tételivel maga Istenével járván, végső órájához készül, oragy bátorsággal és vígsággal.

Hogyan jutott erre a világos látásra? Talán példaként és Isten iránti hálával idézi fel azt az utat, amit Jézus Krisztus megismeréséig megtett. Fiatalon – szülei és rokonai példáját követve – közéleti pályára készült, s jogtudományokkal foglalkozott: „A Magyar törvénybe tápláltam szememet”.⁵ Valóban gyakorolta is a jogászkodást, hiszen ismereteink szerint az 1710-es években sokat foglalkoztatott és keresett ügyvéd volt.⁶

1715-ben megházasodott – „Házi gondtartásban pörzsöltem fejemet” –, s mivel felesége, Osztroluczky Judit (1690–1766) birtokos asszony volt, rá mint férjre nehezedett a gazda sok-sok kötelessége.

Mint értelmes embert a jogászkodás és a gazdálkodás ügyei mellett a bölcelet világa, a filozófia is foglalkoztatta:

*Vétattam magamban világ bölcsek számát,
Hol igaz okosság mutatja hatalmát.⁷*

Az is kitűnt, hogy miközben ezeket a bölcseket tanulmányozta, előtérbe kerültek mint saját kérdései azok a kérdések, melyekkel a bölcsek gondolataiban találkozott. Ezek között is a legnehezebben megválaszolható kérdés volt a halálé.

⁵ „Az 1710-es években mint keresett ügyvéd számos perben szerepelt. (...) Már 1715-ben a budai kamara ügyésze.” „Az 1730-as években a megye vezető személyiségei közé tartozott.” Lásd Asztalos István – Detre János – Kalicz Nándor – Kulcsár Valéria: *Kisvárosa Galga mentén. Aszód város története 1944-ig* I–II. Aszód város Önkormányzata, Aszód, 1997, 168–169.

⁶ Uo.

⁷ Valószínűleg vitattam. D. J.

Bölcs Salamon könyvét
 forgattam gyakrabban
 Melyből megtanultam
 emberállapotját
 A nyári világhoz
 hasonló mivoltát,
 Falevél módjára
 elhulldogálását.
 Mikor nem is vélnéd,
 gyorsas kimúlását⁸

A *Bibliát* vette tanulmányozás alá, hogy abban találja meg a bölcsek által meg nem válaszolt kérdéseire a választ. De az érthető ebben a helyzetben, hogy a bölcsek által felvetett kérdésre bölcs választ keresett Podmaniczky János, és éppen a *Biblia* bölcsességirodalmát lapozta fel. Azt is be kellett látnia, hogy vannak olyan kérdések, amit ésszel nem lehet megválaszolni. Ilyen a halál kérdése is. Ezt különösen nem lehet pusztá elméleti kérdésként kezelni. Erre is igaz Luther szava, látom, „*hogya saját értelmemmel és eszemmel nem tudok*”⁹ eljutni a halállal kapcsolatos gyakorlati állásfoglalásra. A legélesebb értelem sem boldogul ezzel.

*A jól meghalás mesterség tudása
 Csak Szent Lélek ajándékozása,
 Melynek világánál kinek nincs járása
 Nem lehet boldogul innen kimúlása.*

⁸„Bölcs Salamon” könyvei megtalálható a bibliai Párbeszédék könyve mellett a deuterokanonikus bibliai könyvek között, Salamon bölcsessége címen. Vö. *Deuterokanonikus bibliai könyvek*. Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, Budapest, 1998.

⁹Luther Márton ismert kifejezése a Kiskátéból. *Az evangélikus egyház hitvallási iratai* I. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957, 60.

Ez a felismerése jelzi, hogy a hallei tanulmányúton¹⁰ szerzett ismeretek szerint túl kell magát lapoznia a bölcsességirodalmon, és Isten igéje útmutatásával keresse az élet nagy kérdéseire a választ, hogy nyugodt szívvel élhessen. Tapasztalattá válhatott számára, hogyan dolgozik a Szentlélek az ige által, és milyen csodálatos ereje van az igének az emberi szívre, s milyen átformáló hatása van az emberi értelemre. Így tapasztalta meg, hogy a hallei diákokat miért biztatta professzoruk a *Biblia* olvasására.

*Mert az Úr Istennek,
élő beszédének,
Nagyobb hatalma van
mint kétélű tőrnek,
Éppen oszlásokig
béhat az ízeknek,
Titkos rejtekeig
velőknek, szíveknek.¹¹*

Írásműve folytatásában a *Biblia* igéjének hatását, erejét megtapasztalt emberként egyre határozottabb vonásokkal rajzolta meg a keresztyén hite értékét és jelentőségét. Ezek a sorok az Istennel járó ember, a hívő ember, az igazi pietista sorai. De amint a keresztségében gyökeretveti keresztyén életét, ebben igazán lutheránus, mert azóta is Lutherrel együtt valljuk, hogy a keresztség által Jézus Krisztusért fogadott bennünket Isten a gyermekeivé. Ezzel is jelezte Podmaniczky János, hogy gondolkodásában elsősorban hitben járó evangélikus, és így volt pietista, hiszen azokban a leírásokban, amikor a pietistákról van szó, a megtérésből és az újjászületésből indult ki, a keresztségről alig esett szó.

¹⁰ Asztalos–Detre–Kalicz–Kulcsár: *Kisváros a Galgamentén*, 168.

¹¹ A Zsidókhöz írt levél 4,12-13.

*Tudom ezt: a végre
keresztynélöttem,
A szent Kereszttségben
János nevet vettem,
Az élők könyvében
fel is jegyeztetem,
A választottakkal
örök életet nyertem¹²*

A továbbiakban azt hangsúlyozta ki az író, hogy mindez Krisztusért történhetett. Idézte Jn.3,16-t. Ezt fogadta hittel, és ezt is építette be az életébe:

*Krisztus érdemiben
fundálom magamat,
Ehhez támaszkodván,
föltett szándékomat
Meváltómra bízom
életemet s holtomat¹³*

Érdemes arra is figyelni, hogy az egészséges keresztyn nem csupán a lelkére érti ezt, hanem a testére is, melyben a lélek lakik. Az egész embernek kell Isten szándéka felől tájékozódnia. Ez így kapott hangot az írásműben:

*Téged is örök életre alkotott,
Szent Fiának drága vérivel megváltott,
Szent Lelkivel szentelt,
szépen megtisztított,*

¹² Az „élők könyve” az a könyv, melyben az Istenhez tartozók neve van felírva. Mózes 2. könyve 32,33-ban az Úr így felel Mózesnek: „Csak azt törölöm ki könyvemből, aki vétkezett ellenem.” A Jelenések könyve szerint (Jel. 21,27b) csak azok jutnak be az új ég fold új Jeruzsálemébe, „akik be vannak írva a Bárány életkönyvébe”.

¹³ Podmaniczky Pál: Podmaniczky János végrendelete, 3.

Boldogságod felül
reménséget nyújtott.
Megtetesült Krisztus Urunknak
vagy tagja,
Jehova Istennek
megszentelt temploma,
Ki kezdett e földön
tebened laknia
Lészesz ezután is
annak szent ha lékja.¹⁴

A Sátán elleni küzdelemre ennek alapján van ellátva az ember a Lélek fegyvereivel. Ezek hatékony fegyverek a Sátán törével szemben. A Sátán ugyanis a test ellen küzd, ott remél győzelmet az ember felett:

Győzelem nélkül
senki is nem vehet
Koronát, küszködjél hát,
hogy győzelmet vehess,
Mert az által
dicsőséged lehet.¹⁵

Meg is szólalt Podmaniczky János tollán át a vallomás:

Üdvösségem felől
nem kételkedhetem
Mivel én magammal
nyilván elhitetem,

¹⁴ Luther: Kiskáté, in *Az evangélikus egyház hitvallási iratai* I. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957, 59.

¹⁵ Podmaniczky Pál: Podmaniczky János végrendelete, 4. Az író gondololata egybecseng Pál apostol szavaival, melyek az 1 Kor. 9,26-ban olvashatók.

Hogy az Úré vagyok,
 ő az én életem,
 Vagy éljek, vagy haljak,
 őléhszen mellettem¹⁶

Példás ez a szilárd meggyőződés, amiről ezek a sorok tanúskodnak. De tanulságos sorok ezek azért is, mert ez a vallomás jelzi, hogy a fiatalkori tépelődése és a filozófia eszközeivel keresett válasza a halál ügyével kapcsolatosan csak a Szentírás alapos tanulmányozása révén oldódott meg ilyen bizonyossággá. Így látta magát, így vizsgálta teste sorsát:

Isten gabonája
 magva vagy a földben,
 Vettettél, hogy amaz
 új tavasz időben
 Kikelj, megzöldüljél
 virágozzál szépen,
 Gyümölcsöt teremj
 a teljességig éppen¹⁷

Addig azonban

Tűrj kevés ideig,
 A Jézus Krisztusnak eljöveteleig.
 Ne rettegi igen az setét koporsótul,
 Mert megszenteltetett
 Úr Jézus Krisztustul,
 Megváltó Urunknak
 szentkoporsójátul,
 Harmadnapi benne levő nyugalmatul¹⁸

¹⁶ A sorok bibliai alapja Pál apostol Rómaikhoz írott levele 14,7-9. versei.

¹⁷ Jézusnál gyakran használt kép a gabonamag: Mt. 13,24-30-ban a magvető, Mk. 4,26-29-ben a magától növekedő vetés, a Jn. 12,24-26-ban a búzaszem sorsa.

¹⁸ Mányoki Ádám úgy festette meg Podmaniczky János portréját, hogy az a térdére állított bibliára támaszkodó kezében felnyitott levélborítékot tart, mely-

Reménysége és Istenben való feltétlen bizodalma szólal megbizony-
ságtétele csúcspontján:

*Azért elköltöztem
örömet s jó kedvvel
Lelkemnek repeső,
vidám örömmel,
Örök dicsőségre
gerjedezésével,
Hogy éljek örökké
Szentek seregével.*

*Mivel, hogy az halál
nekem nyereség:
Meváltó Jézusom
életem s üdvösség,
Itt vagyok bizonynal
a tökéletesség,
A fő vigasztalás,
boldogság, dicsőség.¹⁹*

Szavai biblikusán csengnek, amikor a földi lakásról és a mennyei haj-
lékről írt:

*E földi lakásom
háza elvontatik
Lerodkad, elrothad,
földdé változtatik,*

---

re ez van írva: „Cito, cito” (Gyorsan, gyorsan. lat.). Vö. Lázás Béla: *Mányoki Ádám (1673–1753) élete és művészete*. Légrády Testvérek, Budapest, 1933, 53–54. A Biblia ígéje az Úr napja érkezését váratlannak tudja, de az aki várja, felkészült, mint ahogyan Pál apostol I. Thessalonikiába írt levele 5,1-10. szakaszában leírta.

¹⁹Egyértelműen utal Pál Philippiékhez írt levelének 1,21. versére.

Örök lakóhelyem
 mennyben adattatik,
 Mely kéz nélkül épült,
 ház készen tartatik.
 E mennyi lakást
 óhajtvakévántam
 Mind éjjel, mind nappal
 éppen azon voltam,
 Hogy azt megnyerhessem,
 mert jövevény voltam,
 Maradandó szállást
 itt nem találtattam.²⁰

Podmaniczky Jánost Isten a keresztyén életúton sokféle, az embert teljes emberré tévő ajándékaival látta el. Ezek között az ajándékok között tartotta számon a családját. A házastársát és a gyermekeit nagy kincsként kísérte. Amikor a templomot építették, úgy tervezte meg a templomot, hogy annak oltártere alatt a családi kriptát alakította ki. Hamarosan szükség volt a temetkezési helyre, hiszen felesége édesanyja, valamint három gyermeke a kripta lakója lett. Ezt a helyet úgy készítette el, hogy ott vár rá is a porráválására elkészült hely.²¹

Podmaniczky János írásában feleségét is, gyermekeit is megszólította. Szinte az Énekek Éneke írója stílusában és szeretetében fordulatosan írta le azt, amit a feleségében kapott Istentől. Ezt írta:

Szemeimet immár
 drága ékességem,
 Te reád vetem, Judit,
 kedves feleségem.

²⁰ E sorok Pál apostol búcsúszavaira emlékeztetnek, amelyeket Timótheusnak írt (2Tim. 4,6-8). Érdeemes fellapozni a Fil. 3,12-14. szakaszát, mely világossá teszi Podmaniczky János vallomását.

²¹ Detre János: *Az aszódi evangélikusok temploma*. Alapítvány az Aszódi Evangélikus Fiatalokért, Aszód, 2010, 24.

Teljes életemben
 én gyönyörűségem
 Egyedül te voltál
 minden dicsőségem
 Akiben énnekem
 tölt kedvem mindenben,
 Mind jó, mind mostoha
 kedvetlen ügyemben,
 Ifúságomban s
 korosabbüdőben
 Gyönyörködve benned
 egész életemben²²

El is búcsúzott hitvesétől:

Ajánlati Istennek
 hatalmas kezébe,
 Kiváltképpen való
 gondviselésébe
 Az özvegyek, árvák
 Atyja jókedvébe.
 Kiben aki bízik,
 nem eshet veszélybe.
 Végezetre velem
 mennyei örömben
 Részesülj – feljutván –
 a fényes egekben²³

Amikor ezeket a sorokat írta az apa, nyolc gyermekére gondolt, akik Osztoluczky Judittal kötött házasságából születtek. Közülük két fiú és három leány nevedett. Hozzájuk is van édesapai szó az írásműben:

²² A szeretetnek a *Biblia Énekek Éneke* című könyvének melegségével és szóhasználatával készült vallomása. Lásd Énekek Éneke 4,1-7,11.

²³ Podmaniczky Pál: Podmaniczky János végrendelete, 5.

*Álljatok már elő
szerelmes magzatim,
Istentiül adatott
Fiaim, Leányaim,
Szomorúságomban
kész vigasztalóim,
Kikben gyönyörködtek
élő két szemeim²⁴*

Családfőként, férjként, édesapaként egyre gyarapodó vagyona volt Podmaniczky Jánosnak. Bár a jog szerint mindez gyermekei öröksége volt, ebben az írásműben azonban nem szól a vagyon jövőjéről. Nem hagyatkozott, nem rendelkezett a birtokról. Gyermekeinek más örökséget szánt. Azt, amiben eddig nevelkedtek. S szeretné, ha ebben maradnának meg egész életükben.

*Én amelyeket gyűjtöttem tinéktek,
Azok nem annyira e világi kincsek,
Hanem mennyeiek és üdvösségesek.²⁵*

A lelki kincsek között gyermekeinek adott értékek talán legnagyobbika az a sok-sok imádság, amivel kísérte nevelésüket:

*Jól tudja az Isten
szívek vizsgálója
Mennyit fohászokdtam
értetek hozzája,*

²⁴ A családja számbavétele olyan apai cselekedet, mint amilyen az ősatyáé, Jákóbé volt, amint maga elé állította tizenkét fiát, és mindegyiket a ráillő áldással áldotta meg (1Móz. 49,28).

²⁵ Jól értette Podmaniczky János Jézus felhívását: először Isten országát kell keresnie, s utána jön ráadásul a többi földi dolog, amiről a mennyei Atyja tudja, hogy szüksége van rá (Mt. 6,32-33).

*Titeket, hogy ezen jókra
méltóztatna,
Melyeknek moly, rozsda, lopó
nem árthatnak²⁶*

Az írásműnek ez a része a legterjedelmesebb. Úgy látszik, amikor utódait vette számba, gondolatai megteltek az isteni ajándékok sokaságával, és mind megörökítésre kívánczolt. Ez a rész csaknem az egész mű negyed részét tette ki. Részben az apai gondolatok között megjelentek azok a bűnök, amelyek fenyegetően leselkedhetnek gyermekeik körül, és meg is környékezhettek őket. A *Bibliából* merített bölcs tanácsokkal látja el a gyermekeit, de nem próbálja a bűnöket mind számba venni, hanem a keresztyén élet tömör megfogalmazását nyújtja át nekik.

*Jézus Krisztust köll öltöznetek.
Kétképpen: először
őbenne higyjetek.
A hitben mindvégig
erősek légyetek,
Hogy így Isten előtt
kedvesek légyetek.
Másodszor a Krisztust
azok felöltetik
Kik az ő példáját
szentségben követik,
Abban úgy mint hitben
Isten gyönyörködik.
Másoknak is azzal
jó példa adódik²⁷*

²⁶ A mennyei kincs keresésére szeretné családtagjait is elvezetni, mert „ahol a kincsed van, ott lesz a szíved is” (Mt 6,19-21).

²⁷ Podmaniczky Pál: Podmaniczky János végrendelete, 6. A sorok mögött az a kép van, amit az Efezusiakhoz írt levélben Pál apostol a „régí életmód szerint

Mint édesapa, de úgy is, mint aki a keresztyén hitét a gyakorlati életben éli, látta és tapasztalta a 18. század közepe felé haladva az egyre jobban elhatalmasodó felvilágosodottságot, amely elfordul a Bibliától, nem értékeli igazán Isten kinyilatkoztatását, sőt egyre inkább szembe fordul azzal, s ez milyen nagy veszedelmet jelenthet gyermekei számára. Apai intését így fogalmazta meg:

*Maradjatok abban
mit a szent Irásbul
Szent Lélek Istennek
nagyajándékából
Tanuljatok úgy, hogy
a Jézus Krisztustul
Megdicsértessetek,
mint igaz bírótul.²⁸*

Azt nem tudjuk, hogy mi készítette Podmaniczky Jánost 40-45 éves korában a halál gondolatával foglalkozni. Talán beteg volt? Erre utalhatnak testi gyengeségére vonatkozó sorai: fájdalmat, nyavalyákat emlegetett. Sőt olyan sorokat is olvashattunk, melyekben közelre gondolta az utolsó óráját.

De erőtlensége arra biztatta – s ez műve vége táján bontakozott ki –, hogy minden bizakodásával Jézus felé forduljon:

*Ah édes Jézusom!
siess segíteni,
Mert ím az halállal
kezdettem küszködni.
A légy segítségül,
ne késsél eljönni,*

való ó-ember” levetkőzését, a lélekben és elmében megújulást, azaz az új ember felöltözését kéri, mert az van Isten tetszésére (Ef. 4,22-24).

²⁸ Amikor az apai szellemhez ragaszkodást ajánlja gyermekeinek, Pál apostol Timótheus hűségére biztatására gondol (2Tim 3,10–17).

*Te szent malasztoddal
engem vigasztalni.
A te szent Lelkeddel
ruházz fel engemet,*

*Enyhítsd elbágyadt,
keserves szívemet,
Erősítsd, bátorítsd
erőtlen hitemet,
Békességes tűrés
és reménségemet.
Nagy kínjaim alatt,
hogy el ne csüggedjek, Meggyőztetvén is,
győzedelmes legyek,
Dicső országodba
tehozzád mehessenek,
Az boldog lelkek közt
örökké élhessek.
Mert teveled lakni
kévánkozzom Mennyben,
Kiben gyönyörködtem
e földön életemben.²⁹*

A befejező sorokban Jézushoz fordult:

*Bátorítsd mindvégig,
vedd hozzád lelkemet.³⁰*

²⁹ Olyan ez, mint egy záróimádság, erőt és hitet kér harcához (1,6-1,16) és (2Tim 4,6-8).

³⁰ Az Istenre hagyatkozó kérése fogalmazódik itt meg. Jézus imádsága: „Atyám a te kezébe teszem le az én lelkemet” (Lk. 23,46). Amikor pedig Istvánt megkövezték, így imádkozott: „Úr Jézus, vedd magadhoz lelkemet” (Ap. Csel. 7,59).

Ez a verses végakarat Podmaniczky János halála előtt öt évvel került ki a nyomdából. Háromszáz év távlatából – adatok nélkül – kár lenne bármilyen következtetést is levonni ennek alapján egészségi állapotáról. Ismereteink szerint egyházi delegációban 1734-ben és 1741-ben kétszer is Bécsben járt, hogy jelen legyen az evangélikusokat ért panaszkok előterjesztésében a királyi trón előtt.³¹ Ha annyira beteg lett volna, valószínű nem vállalkozott volna erre a kocsitúrára. Megkockáztatom azt a feltételezést, hogy akkoriban a verselők szívesen írtak ilyen jellegű testamentumokat. De az igaz, hogy példás keresztény életben a halál nem rém, mert felkészült a hívő Jézussal való együttlétre.

Nem véletlen, hogy Schmied János esperes, aszódi lelkész 1743. első temetési bejegyzésekor Podmaniczky János neve mellé azt írta: „kellőképpen elkészülve, elaludt az Úrban”. Mindössze négy hónapig volt beteg. Ágya mellett bécsi orvosok gyakorolták hivatásukat. Torkos József győri lelkész búcsúztatta a kastély aulájában felravatalozott Podmaniczky Jánost. A templomban Schmied János aszódi lelkész, az egyházmegye esperese hirdette az igét és imádkozott.³² Ekkor már nyitva volt a kriptába vezető lépcsősor.³³ Ott helyezték el gyermekei és felesége édesanyja közelében a díszes koporsóját. A temetésén megjelent jobbágyok, gazdák, zsellérek, szolgálók, mesteremberek akkor még igazán fel sem tudták értékelni, hogy mekkora értéket kaptak Podmaniczky Jánostól azon keresztül, hogy lakóhelyük, templomuk, iskolájuk és közigazgatásuk működött, és szolgálta a település rendjét, előrehaladását.

³¹ Asztalos–Detre–Kalicz–Kulcsár: *Kisvárosa Galgamentén*, 169.

³² Aszódi Evangélikus Egyházközség vegyes anyakönyve I. kötet – halottak bejegyzése, 1743.

³³ Uo.

A racionális gazdálkodás könyvészete az egykori Podmaniczky és Prónay családi könyvtárak állományában*

Az Evangélikus Országos Könyvtár különböző vásárlásoknak köszönhetően, illetve egyedi felajánlásokból is gyarapodó állománya többek között Prónay Sándor (1760–1839) báró tóalmási és Podmaniczky Lajos (1803–1872) báró aszódi könyvtárát is magában foglalja.¹ E két családi gyűjtemény vizsgálata mindenképpen indokolt, hiszen olyan

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ A könyvállomány és könyvtár történetéhez Hubert Gabriella: Az Evangélikus Országos Könyvtár korai történetének vázlata, in Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.): *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Kossuth, Budapest, 2016. 283–288, különösen 285. Fontos megemlítenünk, hogy egyes esetekben, különösen e tanulmány tárgyát illető művek vizsgálata során konkrét információval rendelkezünk az állomány eredetére nézve. Példaként említhetjük a mezőgazdaságról rendszeres értekezéseket közreadó Benjamin Bell (1749–1806) skót orvos német fordításban közreadott munkáját: *Versuche über den Ackerbau, nebst einem Vorschlage die höhere Cultur der Felder zu befördern*. Erster Theil. Aus dem Englischen übersetzt und mit erläuternden Zusätzen versehen von Albrecht Thaer. Realschulbuchhandlung, Berlin, 1804. A kötet bevételezése, katalogizálása alkalmával tett megjegyzés: „Szereztük báró Podmaniczky Lajos aszódi könyvtárával 1889.” Az egykori tulajdonosokhoz, a családok történetéhez lásd: Emlékbeszéd báró Prónay Sándor ig. tag felett. Mondotta a M. Tudós Társaság XI-dik nagy gyűlésében, sept. 4. 1840. D. Székács József LT. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. Ötödik Kötet. 1838–1840. Budán, 1842, 187–195. Jeöldy Doby Antal: *Podmaniczky család*. (Podmanini és Aszódi báró). Buschmann, Budapest, 1901, Vargha Zoltán: *Báró Podmaniczky János (1786–1883) életrajza*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1933, Lukinich Imre: *A Podmanini Podmaniczky család története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1943.

protestáns főnemesi családok hagyatékát érinti, akiknek egyházi és közéleti pályán tevékenykedő tagjai nemritkán igen komoly pozíciókat töltöttek be.

Közismert, hogy a Prónay és Podmaniczky családok férfi tagjai közül többen is a felvilágosodás eszmerendszere iránti elkötelezettségükről tettek bizonyosságot közéleti, hivatali tevékenységük során,² továbbá számosan közülük nyugat-európai tanulmányúton is jártak, s könyvtáraik magától értetődően az antik szerzők művei mellett a korabeli értékítélet szerint meghatározó állambölcseleti, politikai, irodalmi műveket is magukban foglalták. Ezzel összefüggésben világlátásuk, mentalitásuk a korabeli társasági élet alapján, illetve az érintkezési formák szintjét vizsgálva a memoáriróladalom és missilisek révén részben rekonstruálható.³ Éppen ezért nem lehet érdektelen, vajon a 18. század második felének racionális gazdálkodási gyakorlatát közvetítő legfontosabb szakkönyvek közül mely művek voltak fellelhetők e felvilágosult evangélikus főnemesi családok könyvtárában, továbbá fontos adalékokkal szolgálhat annak vizsgálata is, vajon a modern nyugat-európai minták adaptációjára és közvetítésére vállalkozó keszthelyi felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a Georgikon működése felkeltette-e az érdeklődésüket, illetve a rendelkezésre álló levéltári források alapján bizonyítható-e a nyugat-dunántúli Festetics család keszthelyi ága és az említett családok közötti közvetlen kapcsolat?

² Báró Podmaniczky László (1747–1803) kerületi biztosi tevékenységéhez II. József uralkodása idején lásd H. Balázs, Éva: *Hungary and the Habsburgs 1765–1800*. Central European University Press, Budapest, 1997. 242–243.

³ Kazinczy Ferenc önéletírásában számos alkalommal utal aszódi és almási meghívásaira, az említett családok egy-egy tagjával töltött társasági eseményekre: Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Magvető, Budapest, 1987. 64–65, 312, Kzinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. S. a. r. Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 322. Igaz, hogy Kazinczy nemritkán kritikát is megfogalmazott velük szemben, így nem sokra tartotta Podmaniczky Sándor kancelláriai titkárt, akit véleménye szerint azért neveztek ki, mert a „klérus nem félt Podmaniczkytól, látván, hogy ostobább, mint hogy neki veszedelmes lehessen; de félt Berzeviczytól, s nyakát szegte”. Kazinczy: *Az én életem*, 244.

Sajnálatos módon korabeli állomány- és gyarapodási jegyzékek hiányában nem lehetséges az egyes szakok átfogó vizsgálata, jóllehet egyáltalán nem lenne érdektelen a hazai protestáns főnemesség,⁴ közelebbről az evangélikus Prónayak és Podmaniczkyek műveltségének, könyvgyűjtési gyakorlatának megfelelő bemutatása. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy jelen írásunk a terjedelmi korlátok miatt, továbbá az említett könyvállomány szerves fejlődésének rekonstruálását lehetővé tevő források hiányában sok tekintetben vázlatosnak tűnhet, mindamelllett bízunk abban, hogy a Festetics család keszthelyi ágának korabeli szakkönyvtári gyűjteményével összehasonlítva, továbbá a Festetics család levéltárának Directionális Ügyiratai közt fellelhető missilisek alapján lényeges adalékokkal szolgálhatunk a hazai főnemesi gazdálkodási kultúra szellemi hátterének megítéléséhez.

Gróf Degenfeld Miksa, aki 1810-től élt Magyarországon,⁵ báró Bernhard von Hornstein-Bussmannshausen (1761–1848) bajor királyi titkos tanácsoshoz intézett 1814. május 1-én kelt levelében erdőszádai (Szatmár vármegye) birtokáról szólva az adott lokalitáshoz kötődő hagyományos művelési gyakorlatról számolt be. Leírása szerint a Szamos rendszeres kiöntéseinek köszönhetően a művelt területek termő-

⁴A református Ráday család könyvgyűjteményének korszakhoz köthető vizsgálatához Segesváry Viktor: *A Ráday Könyvtár 18. századi története*. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1992, Berecz Ágnes: Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai. I. A Brifautiana aukció, *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* (8), 1997. 125–134. Uő.: Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai. II. Az Eszterházy aukció, *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* (9), 1997. 191–204. A református Teleki család tevékenységéhez Deé Nagy Anikó: *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka*. Kriterion, Bukarest, 1976, Uő.: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997.

⁵A svájci eredetű Degenfeld Miksa (1766–1815) gróf 1810-ben szerzett indigenátust, s ugyanezen évben vásárolta meg a Hunyady grófi családtól az erdőszádai birtokot a szerény kastéllyal, mely egykor II. Rákóczi Ferenc birtokaihoz tartozott. A Degenfeldek elkötelezett módon támogatták a református egyházat, egyes családfelek kerületi főgondnoki tisztet is betöltöttek. A család történetéhez lásd Gróf Degenfeld Sándor: *A Degenfeld család kalandos útja Svájcból Magyarországra*. *Korunk* (13), 2002/12, 20–36.

erejének pótlása érdekében trágyázásra nem kellett robotmunkát és költséget fordítania, a búza és a zab mellett főként kukoricát termesztettek.⁶ Degenfeld hivatkozott levelében szót sem ejt a modern racionális gazdálkodási elvek, művelési rendszerek stb., esetleges alkalmazásáról, s magától értetődően gazdasági szakkönyvek leírásai alapján történő újszerű agrotechnikai eljárásokról sem tesz említést.

A Magyar Királyság központi régiójában, pontosabban a Pesttől főként keleti, északkeleti irányban elterülő Podmaniczky-birtokok hagyományos gazdálkodási,⁷ birtokigazgatási gyakorlatának megváltoztatását célzó mozzanatként értékelhetjük viszont Guba Mihály (1805–?) leendő georgikoni főpraktikáns ösztöndíj iránti kérelmét, melyet 1822. november 6-án intézett gróf Festetics Lászlóhoz (1785–1846), a Georgikon fenntartójához.⁸ Természetesen egy ösztöndíjas kérelem sikere nemcsak a pályázó előképzettségétől, hanem az ajánló személytől is nagyban függött, melynek egyik korábbi pél-

⁶ „Birtokomnak gyönyörű fekvése van egy hegy tetején. Lent a Szamos folyó, amelyet a mi »Nílusunknak« nevezünk, előnti rendszeresen földjeimet termékeny iszappal, és ezért azokat sohasem kell trágyázni. Azokat minden évben kukoricával (Malay), másképpen mondva törökbúzával vetjük be, ami itt a fő termék. Azonkívül szép búzát és nehéz zabot termelünk.” Gróf Degenfeld: *A Degenfeld család kalandos útja*, 21. A gazdálkodás gyakorlatához, a természeti adottságok változatlanságához lásd Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. IV. Trattner, Pest, 1839, 256.

⁷ Wellmann Imre: *A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdonvállomásainak tükrében*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1967. 71, 132, 182, 189, 217.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Festetics Levéltár (Lt) P 279 Directorátusi Ügyiratok 1822. 131. d. T. V. f. 379. A Georgikon működéséhez Süle Sándor: *A keszthelyi Georgikon, 1797–1848*. Akadémiai, Budapest, 1967. Az alapító életéhez Kurucz György: *Keszthely grófja. Festetics György*. Helikon, Budapest, 2013. Festetics László gazdálkodásához és birtokigazgatási gyakorlatához: Uő.: *Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830)*. *Századok* (150), 2016/3, 535–584.

dájaként említhetjük a szintén protestáns főnemes, báró Vay Miklós (1756–1824) pártfogoltjának, a golopi református prédikátor fiának kérelmét.⁹ Az ösztöndíjas kérelem iratanyaga tehát társadalom-, művelődés- és tudománytörténeti szempontból is figyelemre méltó elemeket tartalmaz. Guba ugyanis a Podmaniczky család birtokigazgatása egyik régi tisztjének a fia volt, apja még báró Podmaniczky Sándor (1723–1786) szolgálatában szerzett érdemeket. Nem meglepő tehát, hogy a fiatalembert az aszódi családi örökséget negyedrészen birtokló földesúr, az egyébként Angliában is tanulmányutat tett, s a göttingeni egyetemen korábban jogi tanulmányokat folytató báró Podmaniczky József (1756–1823) ajánlotta Festetics László figyelmébe.¹⁰

Az ösztöndíj iránti kérelem az említett főnemesi pártfogó ajánlása mellett egyéb fontos információt is tartalmazott. A gazdálkodási szakismeretek megszerzéséhez elengedhetetlen középiskolai tanulmányok igazolására a pozsonyi evangélikus líceum *testimonium scholasticum* szolgált, s eszerint a filozófiai osztályt elvégzett tizenhét éves fiatalember a georgikoni stúdiumok megkezdéséhez szükséges magyar, német, latin nyelv mellett megfelelő francia nyelvismerettel is rendelkezett.¹¹ Kérélmének alapvető indokaként, hogy „fizetés nélkül”

⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 29. d. ff. 557–558. Vay életéhez lásd Szakály Orsolya: *Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756–1824)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003.

¹⁰ „Er ist der Sohn eines Mannes der seit 30 und mehrerern Jahren zu erst bey meiner verstorbenen Tante General Beleznay, und dann bey meinem Vatter Baron Alexander Podmaniczky dient; - und der seine philosophischen und humanistischen Studien mit Aufzeichnung geendigt hat, und sich das Landwirtschaftliche Fach zu seiner Lauffbahn gewählt hat um sich derselben zu widmen. Seine guten moralischen Eigenschaften, und seine übrigen guten Anlagen dürften gute Gründe seyn, ihn einer günstigen Rücksicht zu würdigen.“ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 131. d. T. V. f. 377v. Podmaniczky József életrajzához részletekkel: Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs*. Bd. 23. Wien, 1872, 12–13., H. Balázs: *Hungary and the Habsburgs*, 307–311.

¹¹ Az 1819 után fennmaradt matrikulák adatai alapján a georgikoni hallgatók származásához, előtanulmányaihoz, nyelvismeretéhez további részletekkel Kurucz György: *A Georgikon alapításától 1848-ig*, in Fülöp Éva Má-

hallgathassa az órákat és folytassa gyakorlatát, „öreg szüleim szegénységök, tehetetlenségök”-ket hozta fel, de aligha kétséges, hogy kérelmének igazi súlyt Podmaniczky József levele adhatott. Podmaniczky ajánló levelének bevezetőjében ugyanis egyértelmű elismerését fejezte ki a Georgikon fenntartója iránt, továbbá sajnálkozott amiatt, hogy törekeny egészségi állapotára tekintettel nem látogatott el korábban Keszthelyre. A tanintézet jelentőségét „magyar patriótaként” a gazdálkodás tudományának hazai előmozdításában látta, melynek különös jelentőséget adott az a tény, hogy Festetics László szegény sorsú fiatal emberek tanulmányainak folytatásához, s így jövőbeni boldogulásukhoz is támogatást nyújtott.¹²

A fentiek alapján nem szorul további bizonyításra, hogy a Podmaniczky család nyugat-európai tanulmányi háttérrel rendelkező, továbbá Magyarországon korábban tekintélyes hivatalokat betöltő tagja maga is tisztában volt a keszthelyi tanintézet jelentőségével, mely a hagyományos gazdálkodási gyakorlattal szemben a racionális mezőgazdasági gyakorlat és birtokigazgatási ismeretek elsajátítását biztosította. Kérdés azonban, hogy a vizsgálandó könyvtári állomány tükrözi-e a nyugat-európai gazdálkodási elvek, a racionális művelési rendszerek, az állatgyógyászati, állattenyésztési stb., ismeretek iránti érdeklődést, rekonstruálható-e valamilyen szinten részükről a szakkönyvtári fejlesztési szándék?

A kor nyugat-európai intenzív szántóföldi növénytermesztési gyakorlatát, a cereáliák dominanciáját felváltó vetésforgó rendszerek, valamint a pillangósok és egyéb takarmánynövények termesztésén

---

ria (szerk.): *Georgikon 200*. Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 1996, 100–102.

¹² „Indessen, erkenne ich mit dankbaren Gefühle, so wie jeder ungrischer Patriot, all das Gute und Nützliche in Beziehung des ganzen Landes in Hinsicht auf unsere Vaterlandische Industrie dort gewürkt wird: da gewiß das Georgicon, so manche Oeconomische Kenntnisse verbreitet, und diese Industrie ganz vorzüglich ins Leben geruffen hat. In dieser Überzeugung, und insbesondere jener, daß so mancher junger Mann dort seine Bildung erhalten, und dadurch nützlichen und glücklichen Mänschen geworden (...).“ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 131. d. T. V. f. 377v.

alapuló intenzív állattartás iránti érdeklődést, recepciós szándékot alapvetően Albrecht Thaer (1752–1828), valamint Johann Beckmann (1739–1811) műveinek sorával igazolható az említett gyűjteményekben. Thaer, aki Möglinben és Cellében működtetett mezőgazdasági tanintézetet, s az angliai agrárforradalom eredményeinek első számú közvetítője volt német nyelvterületen, illetve a német nyelv ismertsége folytán a magyarországi birtokigazgatás műveltebb tisztikara előtt sem volt ismeretlen munkássága a 19. század elejétől fogva,¹³ egyrészt átfogó mezőgazdasági műveivel, másrészt kisebb, pl. munkaeszközök használatával kapcsolatos kézikönyvekkel, periodikákkal, valamint angol szakkönyvek fordításaival képviseltette magát.

Első helyen kell megemlítenünk a porosz királyi tanácsosi címmel is rendelkező német szerző két legfontosabb, átfogó mezőgazdasági szakkönyvét, a *Grundsätze der rationellen Landwirtschaft* és az *Einleitung zur Kenntniss der englischen Landwirtschaft* köteteit,¹⁴ melyek a racionális gazdálkodás és az újkori angol agrárforradalom eredmé-

¹³ Munkásságának első átfogó értékelése Körte, Wilhelm: *Albrecht Thaer: sein Leben und Wirken als Arzt und Landwirth*. Brockhaus, Leipzig, 1839. Magyar nyelven: *Albrecht Thaer élete és munkássága orvosként és mezőgazdaként*. S. a. r. Kádár Imre. Ford. Thamm Frigyesné. Budapest, 2007. A 19. század elejének neves hazai szakírója, Balásházy János (1797–1857), az egykori georgikoni főpraktikáns maga is meghatározó személyiségként emlékezik Thaerről: Balásházy János: *A háztartás és mezei gazdaság tudománya* I–II. Nyomtatott Tóth Lajos által, Debrecen, 1838. A Thaerrel foglalkozó újabb szakirodalomból a következőket emelhetjük ki: Klemm, Volkert: *Die Entstehung eigenständiger Landbauwissenschaften in Deutschland (1800–1830)*, *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* (44), 1996/2, 162–173, Uő: *Von der königlichen Akademie des Landbaus in Möglin zur Landwirtschaftlich-Gärtnerischen Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin*. Humboldt-Universität, Berlin, 1998, Orosz István: *Albrecht Thaer és a „racionális” mezőgazdaság*, in Orosz István: *Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról*. Debrecen University Press, Debrecen, 2000. 134–149. *ulmányok a reformkorról*. Debrecen University Press, Debrecen, 2000. 134–149.

¹⁴ Thaer, Albrecht: *Grundsätze der rationellen Landwirtschaft*. Bd. I–IV. Real-schulbuchhandlung, Berlin, 1809–1812, Uő: *Einleitung zur Kenntniß der englischen Landwirthschaft und ihrer practischen und theoretischen Fortschritte in Rücksicht auf Vervollkommnung deutscher Landwirtschaft*. Bd. I–III. Hannover, 1798–1804.

nyeinek ismertetése szempontjából alapvető kézikönyvnek számított a felvilágosult, Nyugat-Európát is bejárt magyar főnemesség körében. Nem mellékes, hogy a Georgikon alapítója, gróf Festetics György (1755–1819) közvetlen levelezésben állt a német szakemberrel,¹⁵ s Thaer angol mezőgazdaságról írt munkájának első kötetét 1800 novemberében szerezte be könyvtára számára.¹⁶ Mindemellett az angol gazdálkodási gyakorlat és szakirodalom iránti elkötelezettségéről tett bizonyosságot Vay Miklós báró is a Georgikon professzorával, Asbóth Jánossal (1768–1823) folytatott beszélgetése során 1806-ban.¹⁷

Thaer közvetítő szerepének jelentőségét az angol nyelvből németre fordított, s megfelelő bevezetéssel, kommentárokkal ellátott szakkönyvek sorában is érzékelhetjük. Írásunk elején utaltunk az egyébként csupán kedvtelésből gazdálkodó skót orvosnak, Benjamin Bellnek Thaer fordításában közreadott munkájára, melynek különlegességét az adja, hogy Thaer a szigetországi szerző művének megjelenésével szinte egy időben, a természeti adottságokhoz igazodó vetésforgók alkalmazása, vagy a befektetések és a megfelelő költségmegtérülés vonatkozásában saját kritikáját, illetve kommentárjait is megjelentette *Albrecht Thaer's rhapsodische Bemerkungen zu B. Bell's Abhandlungen über den Ackerbau* címmel 1804-ben Berlinben. Bell valóban nem sorolható a korabeli angol szakírók meghatározó személyiségei közé, s az ő művéhez képest más szintet képvisel a gazdagon illusztrált és alapvető kézikönyvnek számító Richard Watson Dickson (1759–1824) *Practical Agriculture, or a Complete System of Modern Husbandry* című kétkötetes munkája, mely eredetileg 1805-ben jelent meg Londonban, s Thaer fordításában került be a Pod-

¹⁵ Thaer 1801. január 25-én Festeticshez intézett levelében így ír: „Ihr Feld Einrichtung ist in der That musterhaft, und muss die Kraft des Ackers nach je der Rotation um ein beträchtliches erhöhen.“ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 23. d. ff. 183–183v. Festetics György szakkönyvtári fejlesztéséhez további részletekkel: Kurucz György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában, *Magyar Könyvszemle* (106), 1990/ 1–2, 32–44.

¹⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok P 279 22. d. f. 450v.

¹⁷ Kurucz: *Keszthely grófja*, 201–211.

maniczky-könyvtárba.¹⁸ Természetesen Festetics György Dickson könyvének angol és német nyelvű kiadásával egyaránt rendelkezett.¹⁹ A szigetországi minta átvételének, adaptálásnak céljából szerezhették be az aszódi könyvtár számára egy másik angol szerző munkáját, mely Albrecht Thaer véleménye szerint a határhasználat, földviszonyok, a vidéki épített környezet, így pl. a gazdasági épületek kialakítása szempontjából, s különös tekintettel a kötet gazdag illusztrációs anyagára, feltétlenül hasznosítható volt a kontinensen élő és gazdálkodó földbirtokosok esetében.²⁰ A modern eszközállomány szakirodalmi ismertetésének példáját adja viszont egy másik sorozat két darabja, mely Thaer egyik korai írásaként 1803-ban jelent meg Hannoverben *Beschreibung der nutzbarsten neuen Ackergeräthe* címmel.²¹ A Thaer szerkesztésében, illetve közreműködésével megjelentetett időszaki kiadványok közül a regionálisan a Hannoveri Választófejedelemséghez kötődő *Annalen der Niedersächsischen Landwirtschaft* 1800., 1801. évi számai szerepeltek az aszódi könyvállományban, valamint az *Annalen der Fortschritte der Landwirtschaft in Theorie und Praxis* 1811. évi második kötete.

¹⁸ Dickson, R. W.: *Der practische Ackerbau oder vollständiges System der verbesserten neuen Landwirtschaft : nebst d. Lehre von den Anpflanzungen und von der Behandlung des Viehstandes*. Herausgegeben von A. Thaer, Bd. I-II. Realschulbuchhandlung, Berlin, 1808.

¹⁹ Kurucz: Az „új mezőgazdaság”, 39–40.

²⁰ Laudon, J. L.: *Über Wirtschafts-Einrichtungen nach den Grundsätzen des Schottischen Ackerbaues mit Berücksichtigung der Landwirtschaftlichen Verhältnisse in England und über Verschönerung ländlicher Besitzungen: mit vierzig Kupfertafeln unlängst ausgeführte Wirtschafts-Gebäude und Ländliche Verbesserungen darstellend, aus dem Englischen übersetzt von Aloys Prosper Biernacki (...) und mit Erläuterungen, Anmerkungen und einer Vorrede versehen von A. Thaer*. Berlin, 1819. Ugyanezt erősíti meg Thaer egy recenziójában: *Möglinsche Annalen der Landwirtschaft herausgegeben von den Lehrern des Instituts unter Leitung des Herrn Staats-Raths Thaer*. Bd. 3. Berlin, 1819. 380.

²¹ Thaer, Albrecht: *Beschreibung der nutzbarsten neuen Ackergeräthe*. Erstes Heft, Hannover. 1803, Zweytes Heft. 1804.

Fontos megemlítenünk azonban, hogy az egykori Festetics családi könyvtár anyagával összevetve a *Board of Agriculture* angol nyelvű kiadványai közül mindössze egyetlen művet tartalmaz az állomány, igaz, ezt maga a skót származású közgazdász és szakíró, a testület elnöke, Sir John Sinclair (1754–1835) jegyezte.²² Átfogó jellegénél fogva a korabeli recenzensek a mezőgazdasággal összefüggő ismeretek, vagyis egy „tapasztalaton nyugvó tudomány” eredményeinek lehető legjobb szakirodalmi közvetítése okán, alapvető műnek tekintették Sinclair 1817-ben megjelentetett *Code of Agriculture* című írását, melyet 1819-ben Bécsben tettek közzé német nyelven *Grundgesetze des Ackerbaues* címmel. E munka pozitív fogadtatását jelzi, hogy a következő évben is megjelent a Habsburg Monarchia fővárosában, s ennek egy példánya az aszói családi könyvtárban is fellelhető volt.²³

Festetics György szakkönyvtári állományával összevetve további feltűnő sajátosság, hogy az evangélikus főnemesi gyűjtemény Arthur Young (1741–1820), a *Board of Agriculture* igen termékeny szakírói munkássággal rendelkező titkárának mindössze két munkáját tartal-

²² Sinclair, John: *General View of the Agriculture of the Northern Counties and Islands of Scotland: Including the Counties of Cromarty, Ross, Sutherland, and Caithness, and the Islands of Orkney and Shetland with Observations on the Means of Their Improvement*. Colin Macrae, London, 1795. A Festetics László által nyugat-európai tanulmányútra küldött georgikoni tanár, Gericz Pál (1792–1868) Sinclairet is felkereste 1821-ben: Kurucz György. Tanulmányúton Nyugat-Európában: Gericz Pál georgikoni tanár angliai levelei gróf Festetics Lászlóhoz, *Agrártörténeti Szemle* (39), 1997/3–4, 677.

²³ Sinclair, John: *Grundgesetze des Ackerbaues, nebst Bemerkungen über Gartenbau, Obstbaumzucht, Forst-Cultur und Holzbepflanzung*. (u.) Erläuternder Anhang. Aus dem Englischen übersetzt von Joseph v. Schreiber, Bd. 1–2. Wien, 1819–1820. A korabeli recenzió bevezetőjében ez olvasható: „Das Original dieses in deutscher Übersetzung uns vorliegenden classischen Werkes erschien zu London, am Ende des Jahres 1817, und wurde mit so allgemeynen Beyfalle aufgenommen, daß 1819 eine zweyte Auflage veranstaltet werden mußte. Unstreitig ist dieß Werk bis jetzt das vollkommenste in seiner Art, und hat die schwierige Aufgabe, eine empirische Wissenschaft auf feste Grundsätze zu bringen, nach Möglichkeit Gelöset.“ *Literarischer Anzeiger* 2. (1820) 26. sz. 204.

mazza. Youngnak az Anglia északi területein szerzett tapasztalatait, valamint az írországi gazdálkodással kapcsolatos megfigyeléseit megörökítő könyveket 1772 és 1780 között Lipcsében adták ki, vagyis abban a városban, mely döntő szerepet játszott a korszak angliai könyvkiadásának német nyelvű fordítása, illetve kontinentális közvetítése szempontjából.²⁴ A keszthelyi könyvtárban viszont Young számos műve megtalálható angol és német nyelven, beleértve a hivatkozott könyveket, továbbá az északi útjának mintájára Norfolkban és Suffolkban szerzett tapasztalatainak leírását, *The Farmer's Letters to the People of England* című korai művét, csakúgy mint a megyei felmérések sorában a vetésforgóiról nevezetes kelet-angliai Suffolkról 1813-ban megjelentetett második elemző munkáját.²⁵ Megjegyzésre érdemes, s ez a keszthelyi szakkönyvtári fejlesztéshez képest mindenképpen figyelemre méltó, hogy a 18–19. század fordulójának francia háborúi nyomán beköszöntő gyapjúkonjunktúrájához kapcsolódó angol állattenyésztési kézikönyveket szintén nem szereztek be az aszódi könyvtár számára. Ennek magyarázata annak tulajdonítható, hogy a nyugat-dunántúli, kiterjedt birtokokkal rendelkező főnemesi család-

²⁴ Young, Arthur: *Sechsmoatliche Reise durch die nördlichen Provinzen von England*, in *Absicht auf den Zustand der Landwirthschaft, der Manufakturen, der Malerey und übrigen schönen Künste*. Nach der zweyten Englischen Ausgabe übersetzt. Th. 1–2. Leipzig, 1772; Uő: *Reise durch Ireland nebst allgemeinen Beobachtungen über den gegenwärtigen Zustand dieses Reichs in den Jahren 1776, 1777 und 1778 bis zu Ende des Jahres 1779*. [Übersetzt von Johann Jacob Volkmann?]. Bd. 1–2. Leipzig, 1780. A korabeli Lipcse közvetítő szerepéhez: Willenberg, Jennifer: London–Leipzig. Das „Zentrum des Buchhandels in Deutschland“ als Umschlagplatz für englisches Schrifttum im 18. Jahrhundert, *Neues Archiv für Sächsische Geschichte* (75), 2005, 125–153.

²⁵ Young, Arthur: *Ökonomische Reise durch die östlichen Provinzen von England, in Absicht auf den Zustand der Landwirthschaft, der Manufakturen, der Malerey und übrigen schönen Künste, als eine Fortsetzung der sechsmoatlichen Reise durch die nordlichen Provinzen (in 18 Briefen)*. Nach der zweyten englischen Ausgabe übersetzt. Th. 3-4. Leipzig, 1775, Uő: *General View of the Agriculture of the County of Suffolk*. Neely, and Jones, London, 1813. További részletekhez lásd Kurucz: Az „új mezőgazdaság”, 35–36. Young kritikájának átértékeléséhez lásd Brunt, L.: Rehabilitating Arthur Young, *Economic History Review* (56), 2003/2, 265–299.

dokhoz képest sem a Prónayak, sem pedig a Podmaniczky család tagjai nem rendelkeztek megfelelő legelőterületekkel.

Aligha meglepő módon azonban a szigetországi szakkönyvek arányaihoz képest, és ezt mindenképpen Podmaniczky Józsefnek a göttingeni egyetemen folytatott tanulmányaival hozhatjuk összefüggésbe, Johann Beckmann számos műve fellelhető az evangélikus főnemesi könyvtár állományában.²⁶ Beckmann, aki a II. György (1727–1760) angol király és hannoveri választófejedelem által alapított Georgia Augusta professzoraként az angliai eredményeket adaptálva mezőgazdasági, technológiai kurzusokat tartott, illetve átfogó szakkönyvet is közreadott, az egyik legnagyobb hatást gyakorló személyiség volt a magyar diákok körében. Jellemző, hogy amikor 1801-ben a Georgikon vezető professzori állása megüresedett, Festetics Györgynél igen sok evangélikus fiatalember jelentkezett, akik ugyan fő stúdiumaik szerint teológiai végzettséggel rendelkeztek, azonban mindegyikük arról számolt be, hogy Beckmann óráit több féléven át hallgatta.²⁷ Nem véletlen tehát, hogy a meghirdetett állást a szintén Göttingenben tanult Asbóth János, a késmárki evangélikus líceum tanára nyerte el.²⁸

A keszthelyi családi könyvtárhoz hasonlóan az aszódi könyvtárban is fellelhető volt Beckmann többkötetes átfogó mezőgazdasági szakkönyve, a *Grundsätze der teutschen Landwirthschaft*, méghozzá két átdolgozott kiadásban, s amely munka 1769-ben jelent meg először nyomtatásban.²⁹ A Podmaniczky-gyűjtemény a göttingeni egyetemi

²⁶ Beckmann életművének értékeléséhez lásd Bayerl, Günter – Beckmann, Jürgen (Hrsg.): *Johann Beckmann (1739–1811). Beiträge zu Leben, Werk und Wirkung des Begründers der Allgemeinen Technologie*. Waxmann, Münster–New York–München–Berlin, 1999.

²⁷ Kurucz: *Keszthely grófja*, 229–230.

²⁸ Kurucz György: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768–1823) tanári és uradalmi tisztí tevékenysége, 1801–1818, *Századok* (147), 2013/4, 1031–1060.

²⁹ Beckmann, Johann: *Grundsätze der teutschen Landwirthschaft*. Vierte, wiederum verbesserte u. vermehrte Ausgabe. Göttingen, 1790, in: *Uő: Grundsätze der teutschen Landwirthschaft. Fünfte, verbesserte und vermehrte Ausgabe*. Dietrich, Göttingen, 1802.

tanár munkájának negyedik és ötödik kiadásával rendelkezett. Nem mellékes szempont, s ez a hivatkozott kötet kézikönyvként való használatának elősegítését jelentette, hogy a tartalmi és terjedelmi gyarapodás ellenére kisebb formátumban jelent meg az új kiadás, anélkül hogy az ára jelentősen drágult volna.³⁰ Jegyezzük meg, hogy Beckmann a gazdasági tanulmányutakról összeállított, s immáron kiegészített bibliográfiában Young fentebb említett munkáinak német nyelvű kiadásait is felsorolja, vagyis nem kizárt, hogy éppen Beckmann nyomán kerültek ezek a művek Aszódra. Beckmann ugyanis minden tárgykörrel kapcsolatban, vagyis legyen szó akár szántóföldi növénytermesztésről, szarvasmarha-tenyészésről vagy éppen erdőtelepítésről, igen bőséges szakirodalmi jegyzéket mellékel, s természetesen az angol szakkönyvek eredeti, illetve német nyelvű kiadásainak címleírásával is szolgál.

A Beckmann nevéhez köthető művek sorában szerepel a *Physikalisch-ökonomische Bibliothek* 1805. évi kiadásának egy darabja.³¹ A *Göttingische Gelehrte Anzeigen* mintájára Beckmann időről időre áttekintést adott az európai szakirodalomról, az egyes művekről recenziókat közölt. E sorozatnak szinte csak mutatóban való jelenléte az aszódi állományban mindenképpen a beszerzés esetlegességére enged következtetni, hiszen Festetics György keszthelyi szakkönyvtárában számos évfolyam fellelhető. Ugyanez mondható el a szintén Beckmann szerkesztésében 1777-től Göttingenben kiadott *Anleitung zur Technologie* példányairól, melyek élelmiszer-, gyapjú- s egyéb mező-

³⁰ „Die neuern Zusätze betragen mehr als man nach der Bogenzahl vermuthen möchte. Denn um den Preis nicht zu erhöhen, ist ein kleinerer und engerer Druck gewählt worden.“ Beckmann: Grundsätze (...) Vierte Aufl. XXVII. Érdeemes megemlíteni, hogy az újabb kiadásban Arthur Young számos művét megadja Beckmann, mint ahogy a Young által szerkesztett első angol mezőgazdasági folyóirat, a *Museum Rusticum* is szerepel az időszaki gazdasági kiadványok listáján. Uo. 34.

³¹ *Physikalisch-ökonomische Bibliothek worinn von den neuesten Büchern, welche die Naturgeschichte, Naturlehre und die Land- und Stadtwirtschaft betreffen zuverlässige und vollständige Nachrichten ertheilet werden.* 23. (1805) 2. sz. 156–306.

gazdasági nyerstermékek feldolgozása tekintetében tartalmaztak részletes leírást.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az aszódi hagyaték a 18–19. század fordulójának racionális gazdálkodási gyakorlatot tárgyaló műveknek, időszaki kiadványoknak, az újkori angol agrárforradalom eredményeit bemutató szakkönyveknek csupán a töredékével rendelkezett Festetics György szakkönyvtári állományával összevetve. Sajnálatos módon a világháborús pusztítások következtében, illetve a megfelelő adminisztrációs iratanyag hiányában szinte lehetetlen feladatnak tűnik annak rekonstruálása, hogy a Podmaniczky család gazdálkodási gyakorlatában milyen változások következtek be a 19. század első évtizedeitől, illetve milyen hatással volt a keszthelyi tanintézet Guba Mihály egykori főpraktikáns későbbi uradalmi tisztii tevékenységére az evangélikus főnemesi család szolgálatában.

OMBÓDI ILDIKÓ – FATSAR KRISTÓF

Az aszódi Podmaniczky-kastély kertjei

Az aszódi Podmaniczky-kastélyegyüttes kertjei eddig kevésbé ismert és feldolgozott helyszínként szerepelnek a magyarországi kerttörténeti munkákban. A kertegyüttes különleges volta nemcsak a tulajdonos és építtető Podmaniczky család jelentőségében, hanem a birtokviszonyok szokásostól eltérő alakulásában, a kertek kialakításán dolgozó neves kertművészek személyében keresendő. Ugyanakkor nem elhanyagolható a kertegyüttes történetének feltárását segítő források sokszínűsége és viszonylagos bősége sem, amely alapján átfogó képet alkothatunk a kertek fejlődéséről, folyamatos változásáról.

A Podmaniczky család aszódi birtokszerzése, korai birtokszervezése

A Galga menti település birtokjogában I. Lipót császár és király 1691-ben erősítette meg Osztroluczky Jánost és nejét, Just Juditot. A házasságból fiúgyermek nem született, így a családi vagyon Aszódot is magában foglaló felét Osztroluczky Judit (1690–1766) örökölte, aki 1715-től Podmaniczky (I.) János (1691–1743) felesége volt.¹ A latinul kiválóan tudó, magyarul és szlovákul is beszélő, jogban jártas, magyar nyelven verseket költő Podmaniczky (I.) János hamar a megyei

¹Sarlay Soma: Az aszódi uradalom birtoklásának története. *Turul* (48), 1934/3–4, 79.

nemesi közélet vezető alakjai közé emelkedett.² Apósa örökségeként birtokai központjaként megtartotta Aszódot, s céljává tűzte ki birtokai és Aszód település felvirágoztatását. Munkája eredményeként számos iparos, kereskedő telepedett le Aszódon, ami nagyban hozzájárult a fejlődéshez. Nemcsak gazdasági fejlesztéseket szorgalmazott, hanem kiállt az evangélikus egyház megerősödése mellett is. A Pest megyei evangélikus esperesség létrehozásának elkötelezett híveként sokat tett annak megvalósításáért. Az Aszódi Evangélikus Gyülekezetnek a világi vezetőjévé vált, amely tisztséget kis megszakítással egészen 1923-ig a család tagjai viselték.

Aszód fejlődésével párhuzamosan alakult át a család rezidenciája is, Podmaniczky (I.) János feleségével a település központjában, az észak felé emelkedő domboldal aljában álló egykori Osztroluczky-udvarházat földszintes barokk kastéllá alakíttatta. Az új kastély – ami a mostani kastély középső, földszintes szárnyának felel meg – megáldására valamikor az 1720-as első felében épült fel, s számos melléképület csatlakozott hozzá.³ A Podmaniczky (I.) János által létrehozott kastély környezetében nagy valószínűséggel valamilyen díszkertet is létrehoztak. Erre vonatkozóan semmilyen konkrét adatunk nincsen, de elképzelhetetlen, hogy egy nemesi lakhoz ne tartozott volna valamilyen – akár kis kiterjedésű – díszkert.

A jelenleg ismert legkorábbi térképi ábrázolás – amelyen megjelenik a Podmaniczky család birtokközpontja – a 18. század közepéről származik. A bujádi uradalom erdőterképén⁴ csak sematikusnak vannak feltüntetve a települések, így Aszód is, ugyanakkor ez az ábrázolás segít képet alkotni a kastély és kertek korai állapotáról. A település

² Balázsik Tamás: *Aszód, Podmaniczky-kastély régi épület. Értékleltár*. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Tervtár. Gépírat. 2004. szeptember–október. S. p.

³ Révhelyi Réh: *Adatok a XVIII. századi építőmesterek működéséhez*. S. I., s. a. 175; Ismeretelen 1. 20, Balázsik Tamás: *Aszód, Podmaniczky-kastély régi épület. Értékleltár* S. p. A kastély építésére vonatkozóan több teória is létezik, ezeket lásd Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon. Pest megye kastélyai és kúriái*. 1. kötet, Perfect Project, Budapest, 2001, 21.

⁴ MNL OL S16 No 344.

két főbb útjának kereszteződésétől északkeletre látható az oldalnézetben ábrázolt, dombtetőn álló evangélikus templom. Ennek tövében szabályos négyzet alaprajzú együttesként jelölték a Podmaniczky-kastélyt és annak melléképületeit. Az együttes északnyugati sarkához csatlakozóan egy nagyobb kiterjedésű zöld táblát ábrázoltak, amely a korai kertek helyének feleltethető meg. Az ábrázolás elnagyoltsága miatt a kert belső szerkezetéről, felosztásáról, stílusáról nem alkotunk pontosabb képet, ugyanakkor nagy valószínűséggel a barokk stílus valamilyen provinciálisabb változata lehetett.

Az építtető Podmaniczky (I.) János halála után fiai a kastélyt felosztották egymás között. A középső címeres ajtótól – ami mögött a halottasház húzódott – keletre eső részt kapta az idősebb (II.) János, míg a nyugatra eső részt (I.) Sándor. Házasságkötésüket követően mindketten az aszódi kastélyban telepedtek le, amely a század második harmadának végére igen zsúfolttá vált, ezért a fivérek az épület bővítését határozták el. A tervezést arra a Jung Józsefekre bízta, akit Grassalkovich (I.) Antal ajánlott a figyelmükbe. Az 1767 és 1772 között véghezvitt bővítés eredményeként épültek meg a pavilonokban végződő emeletes oldalszárnyak, valamint a középszárny északi oldalához csatlakozó tornác.⁵ Ezzel a kastély elnyerte mai szerkezetét.

A földszintes barokk kastélyt a birtokszerző Podmaniczky (I.) János két fia, (II.) János (1718–1788) és (I.) Sándor (1723–1786) átalakította és kibővítette az 1770-es évek elején. A tervezéssel Jung Józsefet bízta meg. A testvérpár építkezései nem merültek ki a kastélynál, új parókiát, iskolát emeltek, s megépítették a kastély mögötti domb tetején álló evangélikus templom tornyát. 1782. július 5-én II. József királytól a Podmaniczky fivérek és leszármazottaik bárói rangot nyertek.

⁵ Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből. 1824–1887*, 1984, 63; Révhelyi Réh: *Adatok a XVIII. századi építőmesterek működéséhez*, S. I., s. a. 173–176; Balázsik: *Aszód, Podmaniczky-kastély régi épület. Értékleltár*, S. p. Jung József 1734-ben született és Brünnből került 29 éves korában Hatvanba, ahol 1763-tól Grassalkovich (I.) Antal szolgálatában állt. 1808. augusztus 22-én halt meg (Révhelyi Réh: *Adatok a XVIII. századi építőmesterek működéséhez*, 179, 182, 186.).

(II.) János említésre érdemes könyvtárat hozott létre. Halálát követően a keleti szárny és tartozékai ifjabbik fiára, Józsefre (1756–1823) szállt, aki csak nyaranta használta a kastélyt, s halálát követően a birtokrészt bátyja gyermekei örökölték, mivel ő maga sosem házasodott meg. Bátyja, a katonai pályáról visszavonuló (I.) László (1747–1803) viszont huzamosabban Aszódon élhetett, mert második és harmadik fia is itt született. (I.) László ezredes a korszak neves kertművészt, Rudolf Witschet kérte fel aszódi kertjének megalkotására. A kertet valamikor 1788 és 1803 között tervezte Witsch, mivel (I.) László ebben az időszakban élt Aszódon, valamint Kazinczy 1803-ban aludt együtt a tervezővel.

A következő ismert képi forrásunk az első katonai felmérés térképszelvénye 1783-ból. Ezen már jól láthatóak a Podmaniczky (I.) János fiai, (II.) János és (I.) Sándor által véghezvitt átépítések és bővítések eredményei. A település északi felében, a főtér felé nyíló díszudvarral áll az „U” alaprajzú kastély, amely fölött a dombtetőn megjelenik az evangélikus templom. A templomdombtól és a kastélytól nyugatra megjelenik a későbbiekben csak Mély útként említett közlekedési út, amely felvezet a szőlődombokra, s partfalába vájva helyezkednek el a kis pincék. A Mély út nyugati oldalán, a templom vonalától kissé északabbra található egy közel szabályos téglány alaprajzú zöld terület. A fákkal kerített területen áll egy téglány alaprajzú épület. Ez a terület a magja a Podmaniczky (II.) Sándor által létesített botanikus kertnek. A színezett térképszelvény azonban nem tünteti fel sem a kastély körüli, sem a domboldalokban húzódó kertek belső szerkezetét.

A testvérek az épület bővítésével, átalakításával egy időben a kapcsolódó díszkertek kialakításáról is gondoskodtak. Az oldalszárnyaktól keletre és nyugatra alakították ki a díszkerteket, amelyeket a közösen használt díszudvarral együtt sánccfalakkal vették körül. A sánccfalak aljában kaptak helyet a kiszolgáló- és melléképületek, többek között a kamrák, cselédszobák, fészerek és istállók. A város piacteréről vezetett az út az őrházakkal biztosított kapuhoz, ahonnan feljáró futott a tornác közepén elhelyezkedő kétkarú lépcsőhöz. A kapuoszlopokat a családi címereket tartó lóval és egyszarvúval díszítették. A nyugati

őrház kapusházként funkcionált, míg a keleti őrház a vásárok idején tömlöcként funkcionált.⁶

A kertek kialakításáról, elrendezéséről pontosabb képet alkothattunk a szabó és szűcs céhek által 1827. szeptember 25-én aláírt céhlevélen közölt ábrázolás alapján. Annak ellenére, hogy egy művészi ábrázolásról van szó, meglehetősen pontosan jelennek meg rajta mezőváros és a Podmaniczky-birtok jellegzetes elemei. A település központjában fekvő főtérről nyílik a kastély díszkapuja. A családi címereket tartó egyszarvúval és lóval ékesített kapuoszlopok közrefogott főkapu a középső szárny középtengelyében helyezkedik el. A kapuoszlopok mellett egy-egy kör alaprajzú, félgömbkúpulával fedett őrház helyezkedik el a falazott kerítés előtt. A kerítést a főtér felől faszor kíséri. A díszudvarba a keleti szárny vonalában elhelyezkedő kétszárnyú, boltíves kapun keresztül is be lehetett jutni. A rajzon jól látható, hogy a központi „U” alaprajzú kastélyhoz az északnyugaton csatlakozó Zöld-kastélyon kívül számos más, jelentékeny méretű melléképület is tartozik. A képen megfigyelhető, hogy a kastélyhoz tartozó telken a falazott kerítés, az ahhoz támaszkodó melléképületek, valamint a megmaradt területet osztó támfal miatt igen kevés lehetőség volt nagyobb volumenű díszkert létesítésére. Kertalakításra a kastély mögötti templomdomb lankája kínált területet, amelyet egy, a Mély útból leágazó közút választott el a kastélytól. A rajz alapján a templomdombot egy fásított, díszkerti jegyeket is mutató területként kell elképzelnünk. A Mély út másik oldalán álló domb már egy nagyobb kertnek adott otthont, itt feküdt (II.) Sándor botanikus kertje, amelynek meghatározó eleme a dombtetőn álló kerti lak volt, amelyet „tusculánumként” említettek a leírásokban. A botanikus kert határát délen és nyugaton faszor jelölte ki, míg keleten a Mély út határolta. A kert belső részein a fás állomány ritkább volt.

Az 1852–1855 között végzett második katonai felmérés térképszelvénye a céhlevélről ismert elrendezést igazolja. A színezett térképen jól

⁶ Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből. 1824–1887.* Helikon, 1984, 68–69. Balázsik: *Aszód, Podmaniczky-kastély régi épület.* Értékleltár. S. p.

kivehető az „U” alaprajzú kastély, az ehhez északnyugaton csatlakozó Zöld-kastély, valamint a Zöld-kastélyhoz tartozó kertrészt két teraszra osztó melléképület és az azzal párhuzamosan, a kerítésnek támaszkodva futó másik melléképület. A bonyolult alaprajzi elrendezés mellett a felmérésen nem jelenítették meg a kastélyszárnyakhoz csatlakozó díszkeretek szerkezetét, a terület kert jellegét egyszerű zöld kitöltéssel jelölték. A kastélytól északra álló templomdomb kertépítészeti kialakításáról szintén nem alkothatunk pontos képet, de a felmérés alapján megállapítható, hogy a templomdomb egy délkelet–északnyugat vonal mentén két egységre különült el. A templomot is magában foglaló rész egy laza, ligetes kiültetéssel bírt, míg a nyugati, Mély út menti sáv sűrűbb kiültetéssel rendelkezett. A kastély mögött futó út és a Mély út kereszteződésétől a templomhoz felfutó út nyomvonala ezen a felmérésen már egyértelműen megjelent. A Mély út nyugati oldalán fekvő domboldal, vagyis a botanikus kert kialakításáról nem szolgál közelebbi információval a felmérés. Azonosítható a gerincvonalon álló épület, azonban a terület úthálózata vagy egyéb jellemző elemei nem fedezhetők fel.

1856-ig a kastélynak bátyyszerű kapuja volt a két őrház miatt. A kastély előtt akácfasor húzódott. A bástyákat és az alattuk lévő melléképületeket lebontották, a kaput és az egyik őrházat áthelyezték. A bontások eredményeként nyert területet egységesítették és díszkertté alakították, ami következtében a kastélyt keletről, északról és dél felől kert övezte.

Mária Terézia királynő 1761-ben három vásár (Áldozócsütörtökön, Szent István és Szent Márton napján) megtartására jogosító mezővárosi privilégiumot adományozott a településnek. A vásárok országos hírvérek voltak, amelyek emlékéért Podmaniczky Frigyes (1824–1907) is lejegyezte. A vásárok helyeként szolgáló tér közvetlenül az „U” alaprajzú kastély dél felé nyitott szárnyai előtt helyezkedett el. A szabályos téglány alaprajzú teret fasorok szegélyezték, az oldalsó térfalakat a település boltjai, fogadója, kávéháza alkotta. Amikor 1858-ban megtörtént a határrendezés, az utcák és közterek helyzete is rendezésre került, s egy szépítő bizottságot is felállítottak.

Az 1856-os átépítést követő állapotról két távlati ábrázolás segíti a képalkotást. Ludwig Rohbock metszetén átfogóbb képet látha-

tunk a mezővárosról és annak karakteres együtteséről, a Podmaniczky-kastélyról. A kastély kertjének kinézetében jelentős változást eredményezett a melléképületek elbontása, a támfalak felszámolása. A díszudvar és az oldalszárnyak előtti részek egységes térré szerveződtek, amelyben nagyobb cserjéket, apróbb fákat lehet látni. A keleti szárnytól keletre eső térség és a kastélytól a templomig futó terület dús, fás vegetációt mutat. A Zöld-kastély előtti területen továbbra is megmaradt a melléképülettel két szintre osztott elrendezés, mindkét terasz esetében nagyobb fák tűnnek fel. A botanikus kert dombján meghatározó, a teret uraló elemként tűnik fel a kerti lak épülete, amely háttérében fás erdőállomány, előterében cserjés tisztások jelennek meg. Az együttesről egy közelebbi acélmetszet is fennmaradt, amit Heisinger készített Rohbock munkája nyomán.⁷ Ez alapján az egyik legszembeütőbb változás, hogy a várfalszerű falazott kerítést a főtér irányában egy lábazatos lécrácsos kerítés váltotta fel. Ugyanakkor nemcsak a kerítés típusa, hanem a kapu helye is megváltozott. A címertartó állatokkal ékesített kapuoszlopokkal közrefogott bejárat átkerült a keleti oldalszárny vonalába. A régi kapu melletti egyik kör alaprajzú őrlakot pedig telken belülrre, a kaputól keletre helyezték el. A régi kerítést a piactér északi határán kísérő fasor is megritkult. Az egységes koncepció alapján alakított déli kertben nagyobb cserjék és egy, a keleti szárnyhoz közelebb álló nagyobb fa tűnik fel.

A 19. század végi állapotokat örökítette meg az 1882. évi kataszteri felmérés. A színezett kéziratos térkép a század derekán kialakult állapothoz képest változást nem mutat. A kataszteri felmérés segít árnyalni a Podmaniczky-korszakban kialakított kertekről alkotott képet. A felmérésen látható, hogy a keleti oldalra átkerült kapu miatt a díszudvar kialakítása aszimmetrikus. A kialakítás stagnálását az a tény magyarázhatta, hogy a Podmaniczky család megromlott anyagi helyzete miatt eladta a kastélyt, az új tulajdonosok viszont nem voltak érdekeltek a díszkertek kialakításának megváltoztatásában.

⁷ A kép eredetijét a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokban őrzik.

Az Aszódón élő Podmaniczky család gazdasági helyzete a 19. század derekán hanyatlásnak indult. Először az idősebb ág ment tönkre, amikor Podmaniczky Andor (1799–1861) csődöt jelentett, s birtokrészét eladta a fiatalabb ághoz tartozó Podmaniczky Árminnak (1825–1886) az 1850-es évek elején. Ármin közel két évtized múlva szintén csődöt jelentett. Andor az 1839-ben hozott váltótörvény miatt került nehéz anyagi helyzetbe, s ment tönkre az 1840-es években.⁸ 855 körül szerzte meg Ármin Andor aszódi birtokait (Andor ekkor már Kiskartalon élt). A kastély kettéosztottsága ennek eredményeként megszűnt.⁹

Károly bátyjához hasonlóan Pesten és Aszódon élt, ahol második házasságkötése alkalmából egy gesztenyefát is ültetett. Második házasságából született ifjabbik fia, Ármin (1825–1886) örökölte meg az aszódi birtokrészt, aki egyben az aszódi kastély utolsó ura is volt. Előbb váci járási főszolgabíró, majd országgyűlési képviselő volt, azonban a közéleti szereplés okozta kiadásokat és a nagyúri pazarlás – Berkes Béla vezetésével saját cigányzenekart tartott fenn – költségeit nem tudta fedezni birtokai bevételeiből. A nyílt csődtől csak sógora és rokonsága mentette meg, azonban az aszódi kastélyt el kellett adnia. A család Aszódón maradt néhány tagja ezt követően a Zöld-kastélyban lakott.

Az aszódi kastélyról fennmaradt egy 19. század közepi metszet,¹⁰ amely a déli irányból ábrázolja az együttest. A főtér felől lábazatos kerítés választja el a díszudvart, ahová a keleti szárny vonalában álló címertartó állatokkal ékesített kapun át lehetett bejutni. A díszudvar kertépítészeti kialakításáról nem alkothatunk pontos képet a metszet alapján, az azonban bizonyosságnak tekinthető, hogy a középső szárnyat kísérő balusztrádos terasz és az oldalszárnyak előtt gazdag cserje-kiültetés kapott helyet, valamint néhány fa is feltűnik a területen. A metszet alapján feltételezhető, hogy a teraszra felvezető középső lépcsőkarok előterében valamilyen plasztika kapott helyet. A kastély mögött feltűnik a domb tetején álló egytornyos templom sziluett-

⁸ Balázsik Tamás: *Aszód, Podmaniczky-kastély régi épület. Értékleltár*, S. p.

⁹ Uo.

¹⁰ A metszetet közli Révhelyi Elemér idézett munkája 180. oldalán 110. képként.

je, valamint a nyugati szárny folytatásaként látható épületrészlet a Zöld-kastélynak feleltethető meg.

1869-re Ármin is eladósodott, s mivel nála volt letétben Frigyes vagyona, az is elúszott. 1870-ben Beniczky Ödön és Keglevich Béla – Podmaniczky Ármin sógorai – megvették Ármin birtokait és kastélyát. A kastélyt 1875-ben Aszód mezővárosnak adták el, s az épület községháza lett. A város néhány év múlva eladta a kastélyt egy Némedi nevű beruházónak, aki nyaralókká alakította.¹¹

(I.) Sándor széles látókörű, művelt, világot látott nemes volt, aki rajongott a művészetekért. E szenvedélyének ékes példája a kastély nyugati szárnyának dísztermében látható impozáns freskó is.¹² Idősebb fia, (II.) Sándor művelt, külföldön tanult, felvilágosult férfi volt, aki Aszódon telepedett le az általa építtetett ún. Zöld-kastélyban. A család további bővülésével és az aszódi kastély további felosztásának eredményeként Podmaniczky (II.) Sándor (1758–1830) egy gazdasági épület helyén, a nyugati szárnyhoz csatlakozóan felépíttette az ún. Zöld-kastélyt.¹³ A klasszicizáló kastélyt a Wartensleben Mártával 1801-es házasságkötése után építtette.¹⁴

A Zöld-kastély előtti terület erős fásítása miatt annak a főtérrel feltároló egységes képe 1934-re teljesen eltűnt. (II.) Sándor 1795-ben jelentette meg az aszódi botanikus kert növényanyagát ismertető katalógusát *Pflanzen des botanischen Gardens zu Aszód* címmel. (II.) Sándor szakított ősei szerényebb életvitelével, amelyet a nagyúri stílus váltott fel. Fia, Lajos (1803–1873) kiváló zenész volt, aki folytatta apja főúri életvitelét, azonban rossz gazdaként ennek fedezetét nem tudta előteremteni, így 1851-ben csődbe jutott.

¹¹ Balázsik Tamás: *Aszód, Podmaniczky-kastély régi épület. Értékleltár*, S. p.

¹² A dísztermet ékesítő falképről lásd részletesen Serfőző Szabolcs: „Sola scriptura”. Az aszódi Podmaniczky-kastély dísztermének kifestése és ikonográfiai programja az evangélikus erénytanok összefüggésében. *Művészettörténeti Értesítő* (64), 2015/1, 139–156.

¹³ Révhelyi Réh: *Adatok a XVIII. századi építőmesterek működéséhez*, 179. A Zöld-kastélyt a források említik Széchenyi-kastélyként is, miután az 1920-as évek elején Podmaniczky Tibortól Széchenyi Gyula vette meg azt.

¹⁴ Uo. 179.

(I.) Sándor másik fia, a tizennegyedik gyermekeként született Károly (1772–1833) külföldi egyetemeken tanult, a szabadkőművesség eszméit valló, európai tanulmányutat tett bányamérnök, minearológus volt. Bátyjával ellentétben jó birtokosnak bizonyult, aki német mintára szervezte gazdaságát. Segítette a település fellendülését is, számos zsidó és német iparost segített letelepedéshez Aszódon.¹⁵ Gazdaságait, majorját Hatvan mellett Pusztavarsányban a szászországi származású Berg felügyelő tervei szerint építtette fel.¹⁶ Károly „házi barátja” volt a fűvészet egyetemi tanára, Haberle professzor. Haberle hetente kétszer a Podmaniczky családnál ebédelt, s szívesen foglalkozott a gyerekek oktatásával is, Podmaniczky Frigyes visszaemlékezése szerint gyakran keresték fel a professzor csinos virágoskertjét, amelyben különösen sokfajta tulipánt lehetett megtalálni.¹⁷

Podmaniczky Ármin Keglevich Emmával (1828–1876) kötött házasságából származott Gyula (1855–1920), aki igen sokat tett azért, hogy a család ősi fészkeként szolgáló kastélyt az evangélikus egyház megvehette, s létrehozhatta benne a leánynevelő intézetét.

Amikor 1786-ban (I.) Sándor meghalt, a kastély nyugati szárnya ifjabb fiára, Károlyra szállt. Azonban idősebb fia, (II.) Sándor is Aszódon kívánt letelepedni, ezért a fivérek között birtokosztásra került sor. Ennek eredményeként a kastély nyugati része és a díszudvar használata Károlyhoz került, míg a (II.) Sándornak jutott a kastélytól nyugatra eső díszkert és a melléképületek (konyha, éléskamra, pince, gyümölcsraktár, cselédlakás, melléképületek). A melléképület aljá-

¹⁵ Fia, Podmaniczky Frigyes visszaemlékezései között szerepel, hogy a zsidó lakodalmak „mindenkor az aszódi kastély páratlan szépségű s tágasságú, 32 öl hosszú nyílt erkélyén folytak le anélkül, hogy bárki is legtávolabbról megütközött volna e patriarchális szokáson”. Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből*. 1824–1887. Helikon, 1984, 12.

¹⁶ Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből*. 1824–1887, 11. A „cifra major” néven emlegetett mintagazdaság később Radvánszky János báró tulajdonába került.

¹⁷ Uo. 15, 17.

ban volt a díszkert, aminek az aljában a gazdasági épületek kaptak helyet. A konyha épülete volt összeköttetésben a régi kastéllyal.¹⁸

(II.) Sándor a neki jutott beltelke északi végében álló melléképületből alakította ki a Zöld-kastélyt.¹⁹ A család a kor szokásnak megfelelően a telet Pesten, a nyarat Aszódon töltötte. (II.) Sándor halála után aszódi birtokrészét fia, Lajos (1803–1872) örökölte. Kertjében állt egy fahíd, amelynek egyik oldalán a „Minden csak átmenet”, másik oldalán az „Alles ist nur Übergang“ felirat állt.²⁰ A híd a családi sírbolt közelében állt, amely az evangélikus templomtól kissé nyugatabbra épült téglány alaprajzú épület volt, amelyet a 20. század első felében bontottak el. Ekkor a sírboltban nyugvó családtagokat átszállították a templom kriptájába. Erről a hídról Podmaniczky Frigyes is írt visszaemlékezéseiben, mondván az ő kertjükből is látni lehetett azt. Partos várkertjükben padok álltak.²¹ A 19. század első harmadában már állt a híd. Lajos halálakor már nem élt egyetlen fia sem, ezért birtokrészének várományosai nagybátyja, Károly fiai voltak.²²

A 19. század végétől a Zöld-kastély Podmaniczky Ármin fiának, Gyulának a tulajdonában volt. Miután Gyula meghalt, a kastélyt és a hozzá tartozó 300 hold földet fia, Tibor 1922-ben eladta Széchenyi Gyulának (1878–1956). A Zöld-kastélyba a II. világháború után óvónőképző és általános iskola költözött.²³

¹⁸ Uo. 13.

¹⁹ A név arra utal, hogy a korszak divatjának megfelelően zöldre festették a városi palotákra hasonlító épületet.

²⁰ Derka Clarisse: *Báró Podmaniczky Károlyné Charpenter Júlia*. MTA, Budapest, 1940. 60.

²¹ Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből. 1824–1887*, 76.

²² Uo. 65. 1907-ben a családnak ez a két ága egyesült, amikor Podmaniczky Ármin fia, Gyula feleségül vette Podmaniczky Lajos unokáját, König Zsófiát.

²³ Balázsik: *Aszód, Podmaniczky-kastély régi épület. Értékleltár*, S. p.

Az evangélikus leánynevelő kertje

Az evangélikus egyház részéről már 1887-ben felmerült az igény egy leánynevelő intézet létesítésére, azonban ennek létrehozása csak az évtized végén vett lendületet, miután Podmaniczky Andor fia, Géza (1839–1923) az egyházi bizottság tagjai közé került. Géza 1890. október 4-én felajánlást tett a nagybizottsági ülésen, hogy amennyiben Aszódon létesül az intézet, anyagilag is támogatja családjá ősi fészke- nek, a Podmaniczky-kastélynak a megvásárlását. Mivel a bizottságnak tetszett a javaslat, másnap helyszíni bejárást tartottak Aszódon, s a látottak elnyerték a jelenlévők tetszését.²⁴ A bejárásról készült jegyzőkönyv ismerteti a kastély beosztását, a helyiségekhez rendeli a jövőbeli funkciókat. A jegyzőkönyv szerint a kastélyhoz tartozó melléképületek jó állapotúak voltak. A 3500 négyszögöles belterületen fekvő kastélyt díszkert övezte, amelyben öt kút volt. A kastély mögött egy közlekedési úttal elválasztott, 553 négyszögöles nagyságú fásított kert volt, amely a templomig húzódott. Nemcsak a lenyűgöző látvány, de a kert egészség- re gyakorolt hatása is pozitív irányba billentette a mérleget.²⁵ A bizott- ság tagjai kihagyhatatlan lehetőségnek tekintették a kastély jutányos áron való megvételét, így a szükséges források előteremtését követően 1891. január 7-én alá is írták az adásvételi szerződést.²⁶

A leánynevelő intézet 1891. szeptember 8-án nyitott meg.²⁷ A kas- tély kertjét oktatásra, pihenésre is használták. A kastély mögötti terü- letet elegyengették tornászás, tánc és játszótér létesítésére.²⁸ Telente a játszótér területe jégpályaként üzemelt, ahol a növendékek korcsolyázhattak.²⁹ A díszudvart az 1893/1894-es tanév során szintén játszó- térré alakították.³⁰

²⁴ Bierbrunner Gusztáv: *A bányai ág. hitv. evang. egyházkerület leánynevelő- intézete Aszódon és keletkezésének története*. Budapest, 1892. 5–8.

²⁵ Uo. 8–9.

²⁶ Uo. 9–10.

²⁷ Uo. 19.

²⁸ Uo. 33.

²⁹ *Értesítő*, 1893, 8.

³⁰ Uo. 1.

Az intézet kertje nemcsak a pihenés, aktív kikapcsolódás miatt volt fontos, hanem a kertészet a növendékek mindennapjainak szerves részét képezte. Az 1893/1894-es tanévben megjelent a IV. évfolyam anyagában a *Kertészettan* című tantárgy heti egy órában. Ennek keretében a növendékek megismerkedtek a legfontosabb konyhakerti és gyümölcsöskerti munkákkal, valamint a faiskolai nevelés, csemetene-mesítés alapjaival. Az 1895/1896-os tanévtől a díszkertészeti alapismeretek oktatása is bekerült a tananyagba. A növendékek megtanultak virágágynak tervezni, ezeket lerajzolni, a kiültetéshez szükséges növények ismerete mellett azok szaporítása és gondozásuk is feladatukat képezte. Az elméleti oktatást gyakorlati képzés egészítette ki, amelynek az intézet kertje adott otthont.³¹ Az intézetet támogatói rendszeresen gyarapították dísznövényekkel. Az 1899/1900-as tanévben Kauffmann Camilló nyugalmazott bányakapitány adományozott nagy mennyiségű virágpalántát az iskolának.³² A kertészet és díszkertészet iránti szeretetet az iskolai kirándulások alkalmával is igyekeztek a tanulóknak elmélyíteni. A kirándulásokat többnyire a Bagi-völgybe, a gödöllői kastélykertbe, az aszói javítóintézet kertészetébe szervezték.

1908-ban, a polgári osztályba járó lányok számára gazdasági képzés indult, amiről a *Kert* című lap is beszámolt.³³ Az ehhez szükséges gazdasági udvart a telek délkeleti részében alakították ki. Itt folytatták az állattenyésztést, a konyha- és díszkertészeti oktatást. Nyaranta minden növendéknek végeznie kellett kerti munkát, gyomlálás, ültetés, öntözés és esetleg selyemhernyó-tenyésztés is szerepelt a feladatok között.³⁴ A leánynevelő egészen 1948-ig működött, majd az épület leányotthonná és iskolává alakult, de működött a falai között levéltár és számos iroda is.³⁵

³¹ Uo. 32. Az oktatást Izsák Mária végezte Dr. Farkas Mihály *Kertészeti kézikönyv* című munkája alapján, akit az 1897/1898-as tanévben Zhorszky Odon váltott, az 1899/1900-as tanévben már Grosch Berta a tanár, akit a következő évben Kaszner Gizella váltott, akit egy év múlva Gergely Ida követett.

³² Uo. 9–10.

³³ O: Gazdasági tanfolyam Aszódon. *A Kert*, 1908. július 15., 458.

³⁴ Bierbrunner: *A bányai ág. hitv. evang. egyházkerület leánynevelő-intézete Aszódon és keletkezésének története*, 34–35.

³⁵ Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon. Pest megye kastélyai és kúriái*, 22.

1. kép. Az aszódi birtok katonai légifelvételen (1951)

2. kép. Az evangélikus leánynevelő majorsági területe a kórházpavilonnal (1910 körül)

3. kép. A botanikus kert kapuja (20. század eleje)

4. kép. A díszudvar a leánynevelő intézet idején (1905 körül)

5. kép. A Mály út fölött átívelő fahíd

6. kép. Aszód városképe a 19. század első évtizedeiből, a szabó és szücs céhlevelén

BALÁZSIK TAMÁS

Adatok az aszódi Podmaniczky-kastély építéstörténetéhez

Az aszódi Podmaniczky-kastély a magyar barokk kastélyépítéssel sajátos emléke, melynek építészeti megjelenésében az átlagnál nagyobb szerepet játszott a birtoklástörténet egy fejezete.

Aszód házasság révén került a Podmaniczky család kezére. A birtokot mint pusztát 1683-ban, illetve 1691-ben I. Lipót neczpáli Just Juditnak, Osztroluczky János özvegyének adományozta. Fiúörökös nem lévén, az uradalom lányára, osztrólukai Osztroluczky Juditra (1690–1766) szállt, aki 1715-ben férjhez ment Podmaniczky I. Jánoshoz (1691–1743), a kincstári ügyészként hivatalt viselt, és országgyűlési követként politikai tevékenységet kifejtő nemeshez, akinek szellemi orientációját a nemzeti ellenállás, a kultúra és az evangélikus egyház támogatása jelöli ki. E házasság nyitotta meg a Podmaniczkyak előtt a társadalmi felemelkedés útját. Minthogy a házasságkötésre Aszódon került sor, és mert gyermekeik már az 1710-es évek második felében itt születtek, nyilvánvalóan már állt Aszódon valamiféle lakóépület, kúria. Doby Antal, a Podmaniczky család monográfusa közölte a Glozius aszódi lelkész imádságoskönyvében található „*Oratio in inauguratione palatii lateritii in Aszód composita*” bejegyzést, mely szerint a lelkész Podmaniczky I. János téglából épült palotáját 1721-ben felszentelte.¹ Ez alapján feltételezték, Podmaniczky 1721-ben építette meg kúriáját Aszódon. Mindazonáltal az itt álló, ismeretlen építési korú kúria díszítésére szolgálhattak azok az olaj-vászon festmények, amelyeket Mányoki Ádám festett Podmaniczky Jánosról és feleségé-

¹Doby Antal: *A Podmaniczky család*. Buschmann, Buschmann, Budapest, 1892, 81.

ről – és amelyek Mányoki legkorábbi itthon készült munkái – a hátoldalukon olvasható felirat szerint 1724-ben, valamint a gyermekeikről, Podmaniczky (II.) Jánosról és Podmaniczky Juditról szintén általa 1724–25-ben festett kép is.

Ezt követően az 1727-től 1732-ig elhúzódó aszódi rezidenciaépítkezésre maradtak fenn tényleges adatok, mégpedig Podmaniczky Jánosnak, illetve udvari tanítójának (*praeceptor*) és valószínűleg feleségének számadáskönyvében.² Eszerint 1727. május 7-én a pesti kőművesek hozzáfogtak a konyhától a „nagy Palotáig keresztül által leendő épületnek építéséhez...”. Vagyis régebbi, minden bizonnyal különálló épületrészeket újonnan emelt szárnyal kötöttek össze, esetleg az azokat összekötő épületrészt újjították fel. A december 22-ig folyt munkában egy pallér és 4–9 „közlegény” vett részt.

A következő évben, 1728-ban május 24-én fogtak hozzá a pesti kőművesek az új épület folytatásához. Az 1728-ra vonatkozó bejegyzések szerint ambitus, mégpedig stukatúros ambitus is része volt az épület szerkezetének, melyen egy *Czimmermann* (lejjebb kőműves) dolgozott szeptemberben 11, illetve 4 napot, napi 45, illetve 40 dénárért. A kőművesmunka júliusi elszámolása szerint ugyanakkor 127 forintban alkudott meg az uraság három stukatúra elkészítéséért a kőművesmesterrel. Október 15-én az új palota padlása körül végzett munkájára fizettek a mesternek. Az új palotához kályhás szoba kapcsolódott. Az ebben készített kályháért meglehetősen nagy összeget, 15 forintot fizettek ki egy pesti fazekasnak. A december 17-i bejegyzés szerint a *Czimmermann* 25 napig dolgozott napi 45 dénárért négy szobának és egy palotának alsó padlásán (padlóján), lépcsőn és a „*secretum*” két ajtaján. A pesti fazekas az új szobákban kályhákat „tisztított” (= pucolt, azaz vakolt) és mázolt. A december 13-ig tartó munka során ebben az évben 2-6 közlegény dolgozott a pallér mellett.

A következő évben, 1729-ben május 9-től október 24-ig dolgoztak a pesti kőművesek a „residentialis” ház építésén. A pallér, akinek ezúttal a keresztnévét is megtudjuk – Ferencnek hívták –, csak július 4-től október 8-ig vett részt a munkában. Mellette 2-5 közlegény

² MTA, Kézirattár. K21/1975.

dolgozott. Az aszódi kertben filagória (kis kerti lak) is állt, amelyen kőműves dolgozott. Talán ez lehetett annak a Tusculanumnak az előzménye, amely valamiféle pihenőhelyként szolgált, és amelyet a későbbi források oly gyakran emlegetnek.

A rezidenciális ház 1730-ban készüléfélben lehetett. Bizonyára belsejének díszítésre szánták az a 41 db kis, 5 dénáros, és nagyobb, 10 dénáros képet, amelyek árát 1730. január 6-án fizették ki. Ez évben kiegészítő és az épület körüli munkák folyhattak. Az építkezésen 1730. május 31-én kezdett dolgozni két kőműves – az egyik közülük Paller Ferenc volt –, akik legelőször a kertben levő egyik szobát „mind felül, mind alul” téglából kirakták. A rezidenciális házhoz tartozhatott az a két hátulsó kapu is, amelynek elkészítéséért a „Teslyér” (asztalos) 6, illetve az a kapu, amelynek elkészítéséért Ferenc „Teslyér” „*finalis exolutio*”-ként 7 forintot vett fel.

A befejező munkálatok mindazonáltal 1732-ig elhúzódhattak. Ez év január 31-én rögzítette a számadáskönyv a Podmaniczky által kötött egyezséget az öreg (nagy) palotába készített stukatúrapadlásért és az új istállón végzett munkáért. Az ácsoknak az új istállóra készített tetőért 31 forintot fizettek. Február 3-án pedig a hátsó udvarban, a felső kapu mellett, a zöldség, káposzta és boroncza föld alatt való tárolására szolgáló, 6 öl hosszú és 2 öl széles pince építésére alkudott meg Vencel kőművessel.

Az imént vázolt munkálatok során létrejött épületet Bél Mátyás leírásban örökítette meg 1738-ban megjelent művében: „Az egyébként város módjára népes lakosságú falut elsősorban a Podmaniczky által építetett, s a kor ízlésének megfelelően szépen kiképzett földesúri lak ékesíti. Ez az egyáltalán nem szűkös épület két szárnyra oszlik, mind a kettő tágas, minden kényelmet biztosító szobákkal. A két szárny közötti részen foglal helyet a sok vendég befogadására alkalmas ebédlő. A többi a sok lehetőséget adó városi majorhoz tartozik.”³ Az általános elfogadott nézet szerint ebből az épületből maradt meg a középső szárny, amelyhez melléképületek tartoztak. Valójában jó okunk van feltételezni, hogy e szárny-

³ Asztalos István (szerk.): *Kisváros a Galga mentén* I. Aszód Város Önkormányzata, Aszód, 2004, 342.

ban még korábbi épületrészek is megőrződtek. Van olyan vélekedés, mely szerint az épület saroktornyos volt, s ezeket átépítés következtében veszítette el. Bél Mátyás leírása mindenesetre nem utal erre, bár egy későbbi forrás szerint a mai kastély építésekor egy kis tornyot az újonnan épített falakig visszabontottak. Későbbi forrásból tudjuk azt is, a rezidenciális házhoz, amely kőkeretes ablakokkal nézett a kertre, és amelyhez tornác is kapcsolódott, boltozott istálló is tartozott magtárral, valamint sütőház, jégverem és a Cicero vidéki birtokát idéző Tusculanum. Talán már ekkor, de mindenképpen 1767 előtt részévé vált az épületnek a Museolum, amelyben az irodalomnak és a zenének adóztak. Az együtttest kerítésfal vette körül.

Aszód beépítésképeinek és sajnos csak a kastély helyének ábrázolását láthatjuk a Rutkay Mihály és Hattalovics József által készített „Specialis Delineatio Sylvarum Domini Buiak Tractus Inferioris...” című térképen.⁴

Míg a kúriát, rezidenciális házat kivitelező pallérnak legalább a keresztnevét (Ferenc) fenntartotta írott forrás, a tervező személyét illetően, korabeli forrás híján, megoszlik a szakirodalom álláspontja. Révhelyi (Réh) Elemér szerint⁵ a Podmaniczky-kastély lépcsőerkélye a legközvetlenebb kapcsolatba hozható az 1746-ban építeni kezdett pesti kálváriával, melyet a Salzburgból Magyarországra származott építőpallér, Mayerhoffer András művének nyilvánított, noha ezt igazoló adat nem került elő. Szerinte a két helység – Pest és Aszód – közelsége és a felépítés idejének egyezése (!) bizonyítja legjobban a közös formakincs kölcsönhatásait. Másik munkájában pedig Mayerhoffer András működési körébe sorolta a szerinte a 18. század második felének megváltoztatott formájában megmaradt teraszos közép-részt, a balusztrádos korlátot és a kör alakú szalagmustrás lépcsőzetű feljárót. Szerinte éppen a Bél Mátyás-féle leírás, a régi állapotnak megfelelő fennmaradt részek s az ablakzáródások utalnak az ún. Grasalkovich-stílusú kastélyok (Gács, Gödöllő, Pécel, Nagytétény) épí-

⁴ MNL S16, No. 0344.

⁵ Réh Elemér: *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában*. Bíró, Budapest, 1932. 47.

tésével kapcsolatba hozott Mayerhoffer Andrásra. Noha Rados Jenő már 1931-ben kifejezte az azonosítással kapcsolatos kételyeit, mely szerint nem követhetjük Réh messzemenő következtetéseit, melyeket a körerkély és a pesti kálvária hasonlatosságából levon,⁶ éppen négy évtizeddel ezután megjelent munkájában maga is úgy nyilatkozott, „valószínűnek kell tartanunk [Mayerhoffer András] közreműködését – esetleg fiain, Mayerhoffer János (1721–50) és ifj. Mayerhoffer András (1725–85) szereplésén keresztül – a régi aszódi, péceli, sőt a távoli Erdélyben jóval később épült gernyeszegi kastélynál is”.⁷ Révhelyi kapcsolatot látott az 1721-ben elkészült templom szintén fonatos kőrács alkotta karzatmellvédje és a valójában eltérő kialakítású kastély előtti teraszé között is, pedig van okunk feltételezni, hogy a templom karzatának mellvédje csak a torony 1759-es építésekor készült, hiszen a karzat, amely csehsüveg-boltozaton nyugszik, félbemetszi a déli homlokzat nyugati ablakát.

Szintén formai, építészeti párhuzamokon alapul a Voit Pál által felvetett másik attribúció, amely Giovanni Battista Carlone egri püspöki építész (†1747) személyével hozza összefüggésbe az aszódi kastély 1720-as években épült részét. A kapcsolatot ismét a lépcsőn megközelíthető különleges bejárati terasz jelenti, amely konstrukció része volt a Carlone hiteles művének tekintett miskolci minorita templomnak is.⁸

Az kétségtelen, e korai épület is különlegességnek számít. Még ha el is fogadjuk Révhelyi Elemér bizonyítékkal meg nem hivatkozott állítását, mely szerint oromzata volt az épületnek, meglepő a homlokzati középrész kiemelésének visszafogottsága, a homlokzati középtengely alulhangsúlyozottsága. A középrész hangsúlya helyett az ajtót

⁶Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest, 1931, 222.

⁷Rados Jenő: *Magyar építészettörténet*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1971, 207.

⁸Voit Pál: Eger és Heves megye művészettörténete (XVI–XIX. század). in *Heves megye műemlékei* I. Akadémiai, Budapest, 1969, 132.

közrefogó két, szélesebb ablakot alkalmazott a mester, s e homlokzati szakaszt két-két lizénával szegélyezte.

Mindazonáltal a homlokzati nyílások szemöldökpárkányai önmagukban is fontos információhordozó elemek. Vizsgálatuk segíthet a kúriának a 18. századi építészet körében való elhelyezésében. Mindenekelőtt hangsúlyozandó, a kialakítás magas szintjének jele, hogy míg másutt a szemöldökpárkányokat gyakorta kiülő téglasorokkal és vakolattal alakították ki, Aszódon e tekintélyes mennyiségű párkányelem kőből kifaragott. A 18. század első fele táján emelt magyarországi épületeken e tagozatok formái – az aszódiak egy részével együtt – többnyire az osztrák barokk (Melk, Bécs, Belvedere) egy viszonylag behatárolt készletéből eredeztethetők. Aszódon a középső tengelyben lévő nyílás (egykori ajtó) feletti szemöldökpárkány és a kronosztikon által 1748-ra datálható sziráki homlokzaton lévő megfelelője szintén az osztrák barokk építészeti köznyelvet jelöli ki a formavilág eredetéként, tekintettel arra, hogy a sziráki kastély egy másik, a függönyíves szemöldökpárkányának ablakkal kombinált változataival a Johann Lucas von Hildebrandt 1701–1702-ben készített tervei alapján felépült ráckevei kastélyon találkozunk.

Podmaniczky I. Jánosnak Osztroluczky Judittól öt gyermeke született. Az utolsó három minden bizonnyal az atyjuk által építtetett kastélyban látta meg a napvilágot. A család meglehetősen jó anyagi helyzetét tükrözi, hogy Osztroluczky Judit egy 1746. december 1-i chartabianca szerint még özvegyként is nem kevesebb mint 19 ezer rajnai forintot tudott kölcsönözni Orczy Lőrincnek.⁹

Podmaniczky I. János halálakor, 1743-ban, két fia, az apjuk szellemi örökségét továbbvivő Podmaniczky II. János (*1718, †1786. május 27.) és Sándor (*1722, †1786. szeptember 7.), felosztotta az épületet, a címerdíszes ajtótól keletre eső része Podmaniczky II. Jánosé, a nyugatra eső része Sándoré lett. Aszódot az épületekkel és ingóságaikkal a két fiú birtokaként anyjuk, Osztroluczky Judit 1755. május 16-i végrendelete és annak ugyanekkor írott kiegészítése biztosította.¹⁰ Ezt

⁹MNL, P519. BPY. No. 1–79.

¹⁰MNL, P519. BPY. No. 1–79.

megelőzően, 1745-ben először II. János nősült meg, feleségül véve Aszódon kisfaludi Kisfaludy Zsuzsannát. Négy gyermekük született. 1752-ben Sándor is megnősült, ő királyfiai Jeszenák Éva Zsuzsannát vette feleségül Pozsonyban. Jeszenák Éva Zsuzsannától legalább tizenhárom gyermeke született. Emiatt 1766-ban, Osztroluczky Judit halálakor – a közben elhalt gyermekeket nem számítva – már legalább tizenötén éltek a kis, két (oldal)szárnyú aszódi rezidenciális házban, így bizonyára megérett az idő a megnövekedett létszámnak megfelelő lakóhely létrehozására.

Podmaniczky II. János és I. Sándor, rögtön az anyjuk halálát (1766) követő évben, 1767-ben közösen megállapított terv szerint – melyet Jung József (1734–1808) ösztönzött és készített –, hozzáfogtak az épület bővítéséhez. Jungot Grassalkovich I. Antal ajánlotta a Podmaniczky testvérek figyelmébe, mint hatvani kastélyának építőjét. Grassalkovich igen jó viszonyban volt Podmaniczky I. Sándorral, ő felügyelt Gödöllőre a herceg távollétében. Az építkezés első évének szeptember 20-ig tartó részleteit a Podmaniczky János és Sándor által írott *Diarium Residentialis mei Aedificii in Aszód* című kéziratból¹¹ ismerhetjük meg, amely szerint a munka 1767. március 8-án vette kezdetét, a hatvaninak nevezett Jung József, testvére Jung János pallér, 8 kőműves és napszámosok részvételével. Bizonyára a munkások élelmezésének biztosítása diktálta, hogy először egy konyhát alakítottak ki a sütőházból, a nagy kenyérsütő kemence bontásával és tűzhely építésével. Az építkezés igényelte téglákat a budafoki Joannes Velser gyártotta. A faragott és építőkövet a Podmaniczkyak kőbányája biztosította, a kőfaragó pesti Keck (Köck) Vencel volt. Az építőanyag könnyebb szállítása érdekében az üres udvari kert falát a jégveremnél áttörték. Egy pesti fazekas gondosan szétbontotta a kiürített palotában a kályhát, hogy máshol ismét össze lehessen rakni. Az építkezés hatékonyságának előmozdítása érdekében Tessedik Sámuel t kinevezték *Bauschreiberré*. Március 11-én megkezdték a palota cserepezésének, tetejének lebontását. A leszedett tetőcserepeket is félretették, mégpedig a puszta kertben. A város alatt, a téglavető mellett,

¹¹ OSZK, Fol. lat. 3905. Fordításával Borossay Katalin foglalkozik.

megfelelő minőségű homokra akadtak. Március 13-án kezdték meg a palota oromfalának lebontását. A palota összes ablakát, a zsalugáterekeket és a szép kályhát, valamint a csillárt a Tusculanumba vitték át megőrzésre. Ugyanekkor megkezdtek a kőfejtőből a kő hordását a téglavetőház építéséhez. A bontási anyagot újrafelhasználás végett megőrizték. A palota padlózatával hasonlóképpen járt el az asztalos. Március 20-án az udvarra néző falrészén kibontották ablakok szárköveit, a palota nyitott folyosóját (*ambitus*) részben lebontották, majd két lökéssel ledöntötték a kert felőli fal egy részét, amit nem sokkal később a másik rész ledöntése követett. Március 30-án előkelőségek jelenlétében ünnepelték meg az új palota homlokzati alapfalának letételét, amelybe, ha véletlenül előkerülne, az utókor számára iratot is elhelyeztek. Március 31-én a kőművesek egy része már a fal felső részét, a másik része még az alapokat építette. Április 11-én az ácsmessterrel, vélhetően az április 7-én az építkezésre kikerkezett Kerndl nevű híres pesti áccsal, szerződésben rögzítették, hogy 2500 forintért készül a két szárny tetőzete pavilonnal. Május 6-án kezdték a folyosó pilléreinek építését, és azt a Tusculanumhoz vezető úttal kapcsolták össze. Május 7-én téglakemencét kezdtek építeni. Május 20-án kezdték meg a keleti szélső fal alapozásának építését. Május 23-án közel jutottak a régi palota lebontásához. Június 10-én lebontották a Museolumot négy szobával együtt. Július 11-én egy kis tornyot az újonnan épült falak magasságáig visszabontottak. A Szent István-napi ünnepségen személyesen részt vevő Migazzi Kristóf kardinális minden bizonnyal maga is megtekintette az épületet. Augusztus végén már cserepezték a tetőt, mégpedig Budáról hozott cserepekkel. Augusztus 29-én a lépcsők helyéről a föld elhordásáról olvasunk. Szeptember 1-én említik a régi és az új épület alapfalainak összekapcsolt voltát is.

A bővítés során, melyet a feltételezések szerint megelőzött a régi oldalszárnyak lebontása, épültek meg a pavilonokban végződő oldal-szárnyak, és csatoltak egy tornácot az északi oldalhoz. Révhelyi Elemér szerint a nyugati szárny korábban felépült. A Jung keze nyomán létrejött kastély megjelenését illetően elmondható, a korábban bemutatott, magas, harangforma tetőzettel koronázott, hangsúlyos közép-izalit jellemezte ún Grassalkovich-stílusú kastélyforma létrejöttének

hiányát az épület család általi osztott használat számlájára írhatjuk, azzal a további különlegességgel, hogy míg a Grassalkovich-stílusú kastélyok szárnyai a főhomlokzathoz viszonyítva többnyire hátra, Aszódon viszont, bizonyára köszönhetően a terep adottságainak is, előre nyúlnak.

A homlokzat kialakítás kettősséget hordoz: noha ez az azonos épülethez tartozás jegyében fogant, ugyanakkor minden bizonnyal arra utal, hogy a két testvérnek eltérő volt a stíluspreferenciája. Ugyanis, noha a szárnyak kialakítása hasonló egymáshoz (pilaszterekkel tagolt pavilonjaikat három magas ablak és fent íves oromzat hangsúlyozza), a díszítményeik eltérők. A bal oldali Sándor-szárny barokk-rokókó elemeivel szemben a János-szárny egyenes vonalú, síkban tartott részletformái XVI. Lajos stílusú, késő barokk, klasszicizáló szellemiségről tanúskodnak. Nyugati pavilonjának ívelt oromzatába Podmaniczky I. Sándornak és feleségének címere került, a keleti szárny íves oromzatába pedig Podmaniczky II. Jánosé és feleségéé.

A kastély alaprajzát, belső elrendezését tekintve a létrejött épület háromtraktusos középszárnyból, részben szobasoros-folyosós, illetve egymásból nyíló szobák alkotta lakosztályokból álló oldalszárnyakból áll. A középszárny érdekes sajátossága a középső traktus régies fiókos dongaboltozatú helyiségsora, amelyet a modernebb csehsüveg-boltozatos folyosó és a síkmennyezetes szobasor fog közre. A terek jelentős részét a korabeli gyakorlatnak megfelelően teknőboltozattal, a János-szárny dísztermét, ellentétben a díszterem teknőboltozatával, holkeres síkmennyezettel fedték. Külön érdekesség az alagsori helyiségek igényes, változatos építészeti kialakítása. A nyílászárókat tekintve különösen a kevés számú, a 18. századból megmaradt ablakszerkezet képvisel értéket. A 18. századi kialakítás részeként fennmaradt egy gazdagon faragott kandalló és a János-szárnyban két beépített üveges szekrény. Továbbá említeni kell a díszterem 1760–70-es években készült és 1930 előtt az Iparművészeti Múzeumba került cserépkályháját.¹²

¹² Hittrich Ödön: *Az aszódi falfestmények.* (A Luther-társaság kiadványai) Hornyánszky, Budapest, 1930, 4.

Podmaniczky I. Sándor megbízásából készült el a díszterem és a mellékterek kifestése. A nyugati pavilon barokk szellemiségű mennyezetképét és az oldalfalak copf jellegű, klasszicizáló díszítését, a fülkékben, talapzaton álló szobrokat utánzó freskókat az egyik festett váza alatt lévő szignatúra és évszám alapján az Egerben letelepedett bécsi mester, Kracker János Lukács és veje, Zach János készítette a szignó szerint 1776-ban, de még 1777 augusztusában is dolgoztak rajta.¹³ A mennyezetkép tematikája a Hit és az Erény győzelme a Bűnök felett valamiféle lutheránus és sztoikus értékszemlélet jegyében, míg az oldalfalakon grisaille festésű antikizáló alakok, II. Philippos makedón király és felesége Olympias éremportréjának ábrázolása, valamint két, falfülkében egy-egy álló ruhátlan alak, Nagy Sándor és az öngyilkosságra készülő Seneca, mint ezen értékek példaképszerű személyiségei, valamint példázatokként mitológiai jelenetek láthatók.¹⁴ A díszterem kifestése az oldalfalak ábrázolását tekintve a klasszicista festészet egyik legkorábbi hazai emléke. A terem használatára vonatkozóan kevés információval rendelkezünk. Mindenesetre 1782. február 16-án e teremben tartották azt a megbeszélést, amelynek résztvevői a magyar evangélikus egyház történetének elkészíttetését tűzték ki célul, és amelynek házigazdája a Podmaniczky család volt.¹⁵

A környezet méltó kialakítása részeként kelet és nyugat felé díszkertet létesítettek. Doby Antal szerint ezeket és a közös udvart sáncfalakkal vették körül, a sáncfalak aljában pedig a ló- és tehénistállók, fészerek, cselédszobák és a kamrák kaptak helyet. A főbejárat a mezővárossá fejlődött település piacáról nyílt, ahonnan út vezetett az

¹³ Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1886* III. Grill, Budapest, 1888 és Jávor Anna: *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép Európában*. Enciklopédia, Budapest, 2004, 292.

¹⁴ A téma részletes kifejtése Serfőző Szabolcs: „Sola Scriptura” Az aszódi Podmaniczky-kastély dísztermének kifestése és ikonográfiai programja az evangélikus erénytanok összefüggésében, *Művészettörténeti Értesítő* (64), 2015, 139–156.

¹⁵ Detre János: *Isten védelme alatt (Az aszódi evangélikusok élete a kezdetektől 1938-ig)*. Aszódi Evangélikus Gyülekezetért Közhasznú Alapítvány, Aszód, 2013, 96.

erkélylépcsők aljához. A főbejárat két űrházzal biztosított kapun nyílt, pilléreit címertartó lóval és egyszarvúval díszítették.

A Pest, Heves és Nógrád megye kastélyait és kúriáit könyvben áttekintő Badál Ede megfigyelése szerint¹⁶ a főnemességbe emelkedő köznemesség esetében a kastélyépítés megelőzte a rangemelést, mintha csak a kastélyépítkezések egyik, talán legfőbb indítéka a rangemelés elérése lenne. A Podmaniczky testvérek is igazodtak a gyakorlathoz: a két testvér 1782. július 5-én bárói rangot nyert a maguk és gyermekeik számára, aminek a kastély így megfelelő építészeti háttérrel adott a reprezentáció tekintetében. A megbízók meg voltak elégedve a létrejött eredménnyel. A munka befejeztével a Podmaniczky testvérek elismerő hangú ajánlóleveleket írtak Jung előmenetele érdekében Pest városához és a kamarához.

Az építkezés eredménye tükröződik egyrészt grafikailag az 1783-ban készült I. katonai felmérésen látható „U” alaprajzban, másrészt ezt verbálisan kitöltve, Korabinszky 1786-ban megjelent művében olvasható leírásban:¹⁷ „A kastély elrendezés és az egész helységé is, mely báró Podmaniczky János és Sándor családjának birtoka, az utóbbi időben minden átutazó figyelmét felkeltette. (...) Az urasági kastélyt, melyben két pavilon képezi a homlokzatot, melyek közül mindegyik a legjobb ízléssel létesített nagytermet foglal magába, állandóan szépítik, s értékes bútorokkal, egy jelentős érem- és természettani gyűjteménnyel gazdagítják.” Korabinszky részben említi a homlokzati feliratokat. A nyugati szárny párkányán, és a párkány alatt a következő felirat szerepelt latinul: „Halandóknak itt csak átmeneti a szállás, házuk az égben van”, amelyben valamiféle ellenpont is kifejeződhetett a kifejtett pompával szemben, és amelyet elmélyített és továbbvitt a János-szárny „Rendezd el a te házad, mert bizonyosan meghalsz” felirata. A középszárnyon, a közös halottasháznak, a cinteremnek az erkélyre nyíló ajtaja felett a kö-

¹⁶ Badál Ede: *Kastélyok, kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1987, 90–91.

¹⁷ Asztalos István (összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta): *A Galga mente települései a XVIII. és XIX. századi honismertető irodalomban*. (Múzeumi Füzetek 22.), Petőfi Múzeum, Aszód, 1982, 26–27.

vetkező szöveg volt felfestve nagy, fekete betűkkel az ősök tisztelete jegyében: „*Halottról jól, vagy semmit.*”

Korabinszky szerint a szőlőhegyen, amelyre az udvarból lehet felmenni, egy jólépített Tusculanum van, ahol igen kellemes leülni. A Tusculanumhoz vezető út a kerti kapun át vezetett. E kaput a Mély út kezdetén, a Podmaniczkyak fűvészkertjének bejáratánál állították fel. A Tusculanum, a botanikus kerttel együtt a Templom hegy, a mai Béke kert területén létesült.

A kastély építéstörténetét tekintve elmondható, az épület az 1767 és 1772 közötti munkálatok során nyerte el máig meghatározó arculatát. Mint láttuk, a korábbi rezidenciális ház, legalább külsejét tekintve, erőteljesen kötődött a szerte az országban mindjobban szétterjedő osztrák barokk építészethez, míg az 1772-re kialakult épület a kortárs építészetre, annak többféle stiláris áramlatára reflektáló Jung József kéznyoma, egyes vélemények szerint egyik legkiválóbb alkotása. A felépítést követően, úgy tűnik, kisebb átalakítások érték az épületet (pl. a lépcsők beépítése), amelyek az újabb igények jelentkezésével, az elvárások változásával lehettek összefüggésben. E folyamatok, munkálatok, az átalakulás pontosabb nyomonkövetéséhez döntő jelentőségű az épület falazatainak a majdani felújításhoz kapcsolódó helyszíni kutatása, amelytől nemcsak az várható, hogy megismerhetjük a korábbi épület, sőt épületek maradványait, azok elhelyezkedését a jelenlegi kastély struktúrájában, hanem az is, hogy további, az egykori díszítéshez tartozó elemeket, elsősorban falfestéseket, falfestményeket hoz felszínre, amelyek tovább gazdagíthatják és a nagyközönség számára is élményszerűvé tehetik, hatásosabban visszaidézhetik az épület terekben, térkapcsolatokban formát öltött enteriőrjeinek és ezek néhány megmaradt, korabeli nyílászáró, beépített bútor által közvetített 18–19. századi hangulatát.

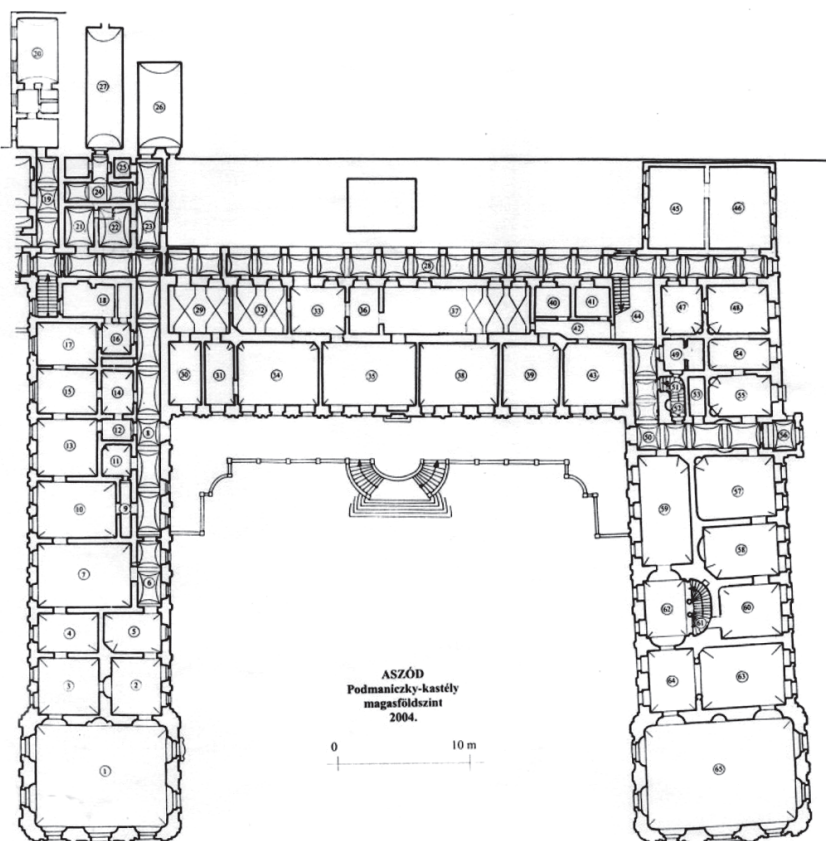
1. kép. A kőkorlát másolatának egy eleme

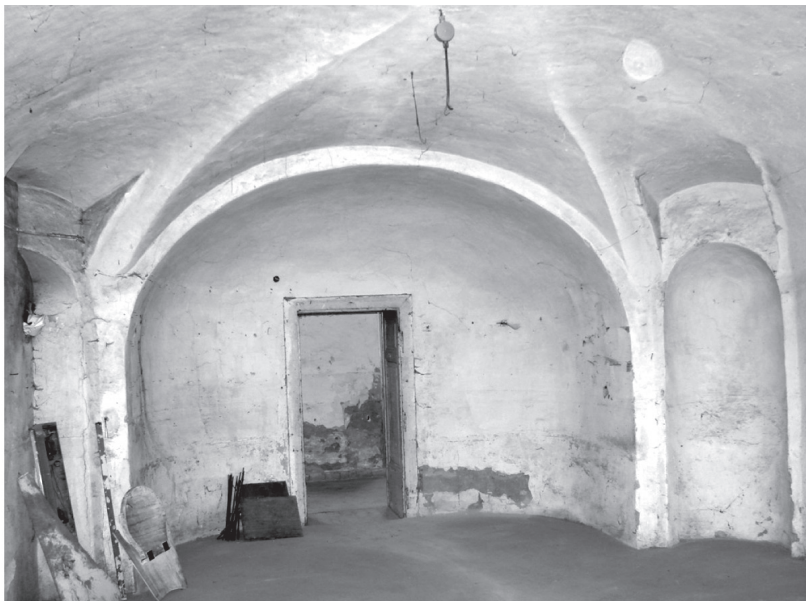
2. kép. A középrész homlokzata

3. kép. A nyugati szárny részlete

4. kép. A kastély alaprajza

5. kép. Az egyik alagsori helyiség

Die Rolle der Familie Podmaniczky
in der Kultur des Königreichs Ungarn im
18–19. Jahrhundert

Resümees

Role of the Podmaniczky Family
in the 18th and 19th Century
Hungarian Culture

Summaries

JÁNOS POÓR

European Thoughts on Hungarian Horizons

One possible way of strengthening national self-esteem might be dealing with the lives and achievements of members of prominent aristocratic families. Among them politicians with remarkable careers, sometimes also distinguished political thinkers, economical experts, erudite patrons of music and literature – often accomplished musicians and writers themselves – are to be found. They were not only emblematic and well-known figures in their own age, but many of them had made their long lasting marks on the pages of history. Conference papers included in this volume will surely convince the readers that beyond the illustrious members of the Esterházy, Széchényi, Grassalkovich, Festetics, Dessewffy families, several members of the Podmaniczky family can be mentioned among those people due to who one may firmly state: at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries, owing to her European-minded aristocracy, in cultural and intellectual respect Hungary has been an organic part of the contemporary world. However, when we broaden the horizon to draw a more detailed picture, the image becomes gradually darker. European-minded aristocrats could be found elsewhere, as well. In Austria or in the Bohemian Kingdom, just to stay within the frontiers of the Habsburg Empire. They also were present in Poland – disappearing from the map right in this period –, just like in Russia, our emerging neighbour at the turn of the century. However, in respect of literary, artistic, musical, and scientific performance, Hungary (and let us focus on Hungary alone) could not be measured against contemporary Germany, Britain, or France. As for her political structures and legal system, those modern principles which had been included into the fundamental documents of the Enlightenment, freemasonry, or the French Revolution, and were at least partially realised in the political practices of several European countries, have left these intact. The Hungarian constitution, labelled feudal by historians and ancient or antique (*avita*, *antiqua*) by contemporaries – the authoritative constitution during the lives of most of the most prominent, at the conference also introduced members of the Podmaniczky family –, withstood as strong bulwark the attacks of modern ideas. The present paper deals with this duality. Owing to her cultural elite, the turn-of-the-century Hungary was a part of Europe. However, her social structure, political and legal systems placed her on the periphery of the continent.

ILDIKÓ SZ. KRISTÓF

**Alexander von Humboldt and the Podmaniczky Family.
Mosaics for the History of Geography and Ethnology in Hungary in the
19th Century**

The author of the essay has started investigating the writings of Alexander von Humboldt as member of a German-American research cooperation in 2004. The project was affiliated to the Department of Germanic Languages and Literatures in the University of Kansas in Lawrence, Kansas, it was directed by Professor Frank Baron and was aimed at digitizing and publishing electronically the English translations of the works of Alexander von Humboldt. The project entitled *The Humboldt Digital Library: A Global Network of Knowledge* has come to an end by now, its results are available on the internet, see <http://www.avhumboldt.net/index.php?page=136>. As an anthropologist and historian of cultural anthropology, the author explored the Hungarian relations of the work of Humboldt. She revealed how much he knew about Hungary (the geography, language and, to a certain extent, the history of that country), and she supposed that he not only had personal connections, acquaintances in contemporary Hungarian aristocratic and scientific life, but that he could also made trips to Hungary (in 1797 and 1811). It is especially certain members of the Podmaniczky family – József Podmaniczky (1756–1823) for sure, and Károly Podmaniczky (1772–1833) perhaps – as well as some other Protestant scientists like Pál Almási Balogh (1794–1867) who could have functioned as his closest acquaintances in Hungary. Having a considerable reception in Hungarian scientific culture, the works of Humboldt seem to have had an impact upon, among others, geography and world ethnology. They were praised by the pioneer of the latter, János Hunfalvy (1820–1888), too. The impact of Humboldt represents the presence of the the French *géographie humaine* but also a Romantic *Gesamtforschung* in Hungary, research directions that the Hungarian scholars of the age could and did turn against Habsburg science.

MÁRTON SZILÁGYI

**Hatte Frau Gräfin Belezny, geb. Anna Mária Podmaniczky
einen literarischen Salon, oder nicht?**

Die Studie beschäftigt sich mit der Problematik, ob Frau Gräfin Belezny, geb. Anna Mária Podmaniczky nach dem Tod ihres Mannes in ihrem Haus wirklich einen solchen literarischen Salon, der die Protagonisten der ungarischen Literatoren der Zeit sammelte, und zur Entwicklung der Literatur der ungarischen Aufklärung beigetragen hat? Die frühere literaturgeschichtliche Fachliteratur bejahte eher diese Frage. Die neubewerteten Argumente beweisen aber anders. Die Familie von Podmaniczky gehörte nicht zu den Kreisen der Mäzene der damaligen ungarischen Literatur, es gibt kein Beweis dafür, daß Frau Gräfin Belezny eine Interesse dafür hatte. Und die sporadischen Erwähnungen des sogenannten „Salons“ zeigen eher ein typisches, gastfreundschaftliches, adeliges Haus, dessen Gäste nicht aus den Schriftstellern, eher aus den Freunden und Verwandten der Familien von Belezny und Podmaniczky kamen. Der literarische „Salon“ kann eher eine schöne Legende betrachtet werden.

MIKLÓS LATZKOVITS – IRÉN RAB

**Die Datenbank 'Inscriptiones Alborum Amicorum'
und die Stammbücher von Sándor Podmaniczky (1758–1830)**

Seit 2003 ist die Datenbank *Inscriptiones Alborum Amicorum* (<http://iaa.bibl.u-szeged.hu>), die die Angaben zu den *Hungarica*-Einträgen in Stammbüchern im 16./18. Jahrhundert enthält, im Internet verfügbar. Bisher wurden 12 200 Inskriptionen mit vollständigen Texten und Fotos in der Datenbank veröffentlicht. Die große Menge der aufbereiteten Daten veranschaulicht gut, wie viel Wissen und Kulturmaterial die Einträger beim Verfassen der Inskriptionen aufboten. Die Datenbank ordnet die Einträge der einzelnen Alben chronologisch, wodurch die Aufenthaltsorte des Albenbesitzers sowie deren Zeiträume, und damit sein Lebensweg, rekonstruierbar sind. Sándor Podmaniczky studierte 1784–86 an der Universität Göttingen, im Anschluss daran machte er eine Reise durch Westeuropa. Die beiden Stammbücher seiner Peregrination, insgesamt 331 Inskriptionen, wurden im IAA aufgearbeitet. Seine Stammbücher sind in kulturhistorischer Hinsicht höchst wertvoll, da sie Einträge nicht nur von den Göttinger Professoren und Podmaniczkys Kommilitonen, sondern auch von den bedeutendsten Vertretern der Aufklärung in Deutschland sowie Zeichnungen bildender Künstler enthalten. Der wertvollste Teil der Alben sind die Autographen der mit Literatur verknüpften Persönlichkeiten – unter anderem Goethe, Schiller, Herder, Wieland. Wo auch immer er sich aufhielt, suchte Podmaniczky Berühmtheiten und Gelehrte auf und sammelte Widmungen. Sprache und Inhalt der Inskriptionen spiegeln die Wertvorstellungen der Einträger und ihr Verhältnis zum Stammbuchhalter wieder. Die Denkweise der Aufklärung und das gesellschaftliche Beziehungsnetzwerk sind dadurch gut nachvollziehbar. Die vorliegende Arbeit hat informativen Charakter; ihr Ziel ist lediglich, aufzuzeigen, welche reiche, unerschöpfliche Quelle die bisher nachlässig behandelten und unterschätzten Stammbücher für Forscher, die sich mit der Epoche beschäftigen, darstellen können.

LLLA KRÁSZ

'Respublica litteraria Podmaniczkyana'

Baron József Podmaniczky's study tour in Western Europe
as reflected in the travel journals of a fellow traveller

Having read law at Göttingen University between 1776 and 1779, Baron József Podmaniczky embarked on an extensive study tour in Western Europe. In the course of this *gelehrte Reise* type travelling one of his fellow travellers kept a journal and recorded their experiences acquired in various parts of Germany and Holland. On the one hand, this journal enables us to reconstruct the wide horizon of 'things' and phenomena in their diversity, including a network of connections, as well as comprising József Podmaniczky's impressions as a young man as a result of which he was capable of capitalizing on these experiences in his subsequent administrative career as an expert on affairs of industry, communication and water regulations. On the other hand, we can treat this journal as a source of elucidating the forms of acquisition of knowledge within the realm of contemporary *respublica litteraria* constituting a learned network and a discourse community made up of scientists of various social status and ranking, professional and amateur naturalists, or collectors.

GÁBOR PAPP

**Biographical sketch of Baron Károly Podmaniczky (1772–1834),
an enlightened mining officer and mineral collector**

Károly Podmaniczky was born in 1772 as the twelfth child of Baron Sándor Podmaniczky (1723–1786) and Baroness Zsuzsanna Éva Jeszenák (1735–1808). He graduated at the Mining Academy at Selmechánya (now Banská Štiavnica) and served between 1798–1812 as a mining officer at different mining authorities. During this period, he spent two years (1802–1804) in Germany. After his retirement, he lived in the family estate at Aszód, but actively involved himself in the public life of the country. Among other positions, he was superintendent of the Transdanubian Lutheran diocese from 1826 until his death in 1834. The life of Károly Podmaniczky, on the one hand, bore the common characteristics of that of the distinguished members of his family: commitment to a prominent role in public life, advocacy of national affairs and promotion of Hungarian culture – reconciled with the German cultural orientation, and patronage of the Lutheran Church. On the other hand, it was unique for his choice of the profession of a mining officer. The biographical part of this paper pays particular attention to the little-known or hitherto unknown events of the life of Károly Podmaniczky: his involvement in the Hungarian Jacobin movement, his studies, some details of his stay in Saxony in 1802–1804, his positions at the mining authorities in Hungary and in Transylvania, his alleged proposal to Teréz Brunszvik, his relations with Count István Széchenyi etc. A brief history of his mineral collection, which was purchased for the Hungarian National Museum in 1842, is also presented.

DEZSŐ GURKA

Baron Károly Podmaniczky's German cultural contact network

Baron Károly Podmaniczky (1772–1834) was one of the few Hungarian aristocrats who in the 18–19th century showed more concern toward cultural than political issues. He got into contact with many emblematic figures of the contemporary German spiritual life. (He knew personally Goethe, Schiller and Hegel, was in connection for a longer time with Schelling, Schlegel and kept up lasting correspondence with Werner and Weber.) This contact network was primarily initiated by Podmaniczky's interest in mineralogy. During his study tour in 1802–1804 he took private lessons from Schelling in Jena, and visited the lectures of the mining academy in Freiberg. He was introduced to professor Charpentier by Werner and married in 1804 his daughter, the former fiancée of Novalis (who died two years earlier). While the circle of contacts and scope of activities of the peregrines who returned home typically gradually faded away, due to his family, his first wife (died in 1811) and later his second wife, Eliza Nostitz-Jänkendorf, Podmaniczky continued to keep permanent contact with his model-giving context. He formulized clearly in his programme the requirement of following German linguistic and literary patterns and bilingualism in Evangelical culture. This cultural attitude on his side aroused harsh opposition from his contemporaries but Podmaniczky's ambitions show similarities in many aspects with the cultural activities of the German language "Hungari" of his age, thus by contextualizing the atypical phenomena we may get a more complex picture on the 18–19th century progression, the "model-following modernization".

LUJZA TARI

**Ungarische Musik in den Werken von Carl Maria von Weber
Károly Podmaniczky als Mittelsperson?**

Die Autorin untersucht die ungarischen Quellen der Kompositionen von Carl Maria von Weber. Der Komponist hatte Volkslieder von verschiedenen Völkern bearbeitet, u.a. auch ungarische Melodien. Eine gut bekannte Komposition ist die *Andante e rondo ungarese* (op. 35, WeV N.7b), deren Quelle und ihre volksmusikalische Beziehungen schon entdeckt wurden. Weber hatte auch andere ungarischen musikalischen Themen benützt, die zu den damaligen modischen, zum Teil neuen und später als „Verbunkos Musik“ genannten Musikstil gehören. Unter ihnen findet sich die Oper *Preciosa* (WeV F. 22, geschrieben im Jh. 1820), welche den „Zigeuner-Marsch“ und den „Chor und Tanz der Zigeuner“ Teilen enthält. Unabhängig davon, dass die musikalischen Themen gar keine Zigeuner-folkloristische Musik sondern ungarische Musik sind, passten sie gut zum exotischen Spanisch-Zigeunerischen Milieu der Oper. Die Benützung von „ungarisch/ungarisch“-Themen in der Kunstmusik war in der Zeit von Weber schon eine alte Tradition. Seit dem 18-en Jh. die Mittlers der ungarischen Kultur waren in ersten Linie die in Wien lebenden oder den Kaiserstadt oft aufsuchenden ungarischen Magnaten. Weber war in Verbindung mit mehreren ungarischen Aristokraten. Der Gebildete Montanist, Károly Podmaniczky, der im Jahre 1812 heiratete die Tochter von Gottlob Adolf Ernst von Nostitz und Jänkendorf, war ein guter Freund von ihm. Weber hatte in Dresden eine gute Beziehung zu Nostitz. Podmaniczky und Weber korrespondierten miteinander. Der Sohn von Karl Podmaniczky hatte in ihrem Tagebuch geschrieben, dass die ungarische Melodien wurden nach dem Spiel von János Bihari transkribiert und für Weber für die Oper *Preciosa* von Károly Podmaniczky in einem Brief geschickt. Der Brief mit der schriftlichen musikalischen Quelle ist heute schon nicht bekannt. Trotzdem können wir diese Information durch die „oral history“ als richtigen Fakt annehmen. Der ungarische Aristokrat Károly Podmaniczky war so ein Mittelsperson zu Carl Maria von Weber.

PIROSKA BALOGH

**The Podmaniczky and the Hunfalvy Family: Literary
Results of a ‘Romantic’ Connection**

The main question of my study is, when and who motivated Károly Podmaniczky's two children, Frigyes and Julia to write novels and short stories, and what kind of poetics was the basis of their literary oeuvre. Being a novel writer was a surprising choice from the two Podmaniczkys, because their famous parents was not interested in the artistic prose at all. I tried to certify that on the background of their strange decision stood their private tutor's and instructor's, namely Pál Hunfalvy's influence. In support of this hypothesis I investigate the methodical, medial, and thematical character and genre of Júlia's and Frigyes's first publication as well, as of their instructor's, and compared it with János Hunfalvy's early method of publication. János was Pál Hunfalvy's younger brother, and he was brought up with Júlia and Frigyes under Pál's strict instructions. The result of my inquiry is the exploration of Hunfalvy's concept on poetics for novels and the demonstration of the geographer and anthropologist János Hunfalvy's early attachment to artistic literature.

JÁNOS DETRE

János Podmaniczky's testament

The study is devoted to the rhymed last will of Baron János Podmaniczky (1691–1743) published also in a printed version in 1738. The testament, taking many quotations from the Bible, indicates the profound understanding of Luther's works. Podmaniczky's wide spectre of knowledge in theology was based by his study tour in Halle. His commitment to his church is shown by that he was present when the Evangelicals' complaints were voiced in Vienna in 1734 and 1741 and he was the builder of the Evangelical temple in Aszód.

GYÖRGY KURUCZ

Specialist Books of Rational Farming in the Aristocratic Family Libraries of the Podmaniczky and Prónay

This paper focuses on the stock of specialist farming books held in the libraries of two Protestant aristocratic families, including the role of German agriculturists in disseminating the results of the English agricultural revolution in the continent. The author argues that whereas the influence of Göttingen university can clearly be seen in the above collections containing several works compiled, edited or written by Professor Johann Beckmann, the amount and diversity of farming books dealing with the theories and practices of the rising discipline of the era do seem to lack a systematic and pragmatic approach needed for building up a specialist collection as opposed to the development of his own family library by Count György Festetics, founder of Hungary's first agricultural college in 1797.

ILDIKÓ OMBÓDI – KRISTÓF FATSAR

Gardens of the Podmaniczky Castle in Aszód

The gardens of the Podmaniczky castle complex are among the less known and processed ones in Hungarian garden history books. The special quality of the garden complex is visible / detectable / obvious not only in the significance of the Podmaniczky family (the proprietors who also had them build), but also in the unusual ownership situation and the famous florists who worked on creating the gardens. Also very important are the diversity and relative abundance of the sources that helped the research of the garden complex's history. These provide a comprehensive picture of the gardens' development, its frequent changes. The gardens were created alongside the construction of the family residence. However, as the building was divided up among the owners, the garden was also partitioned into smaller pieces. Aside from the ornamental gardens directly connected to the castle, there were further ones installed on the hillside behind the castle. An outstanding one of these is the botanical garden named 'tusculanum', whose catalog Sándor Podmaniczky (II.) assembled and published as *Gardens of the Podmaniczky Castle in Aszód* in 1795. The partitioned garden complex was fully arranged in the middle of the 19th century, when, after the financial collapse of the older branch of the family, Ármin Podmaniczky (1825–1886) became the owner of the eastern and western wings of the old castle. Ármin was the last of the owners of Aszód, as he did not have at his disposal the necessary funds for his lifestyle, and, as a result, he went bankrupt. After several changes in owners, the castle ended up as the propriety of the Evangelic Church at the early beginning of the 1890's. A boarding school for girls was established in castle in 1891. This new utilization caused significant modifications to the gardens, but their deterioration and decline only started after socialization of site.

TAMÁS BALÁZSIK

Data to the History of Podmaniczky Mansion in Aszód

The Mansion in Aszód was a residence of a Lutheran noble family. The form, the ground-plan is special: two-winged structure, without dominance of the central part. This form is a mirror of descendance of the owner family: the central part was built by the ancestor, János Podmaniczky the elder between 1727 and 1729, and the eastern and western wings by his sons János Podmaniczky the younger, and Sándor the elder between 1767 and 1772. The plan is from József Jung, who was famous architect of his time. The parlier was his brother, János Jung. There is an interesting source about first year of work, titled Diary written by János and Sándor Podmaniczky. The irregularity of the ground-plan is a consequence the earlier building. It is speciality too, that the eastern, named János-wing built in style Louis XVI, and the western, named Sándor-wing in style baroque-rococo. The main attraction of the mansion the fresco decoration in the pavilion, ceremonial hall of Sándor-wing. On the ceiling can be seen as the representation of the Lutheran and stoic moral opinions the Triumph of Faith and Virtue, and the sidewalls Alexander the Great, the Suicide of Seneca and on coins Philip II of Macedonia and his wife Olympias, the symbols of four elements, episodes from story of Apollo and Bacchus painted by János Lukács Kracker and his assistant János Zach between 1776 and 1777. The paintings on walls are one of the earliest works in style classicism in Hungary. The facade of building was decorated by moral sentences: „DE MORTUIS NIL NISI BENE”, „MORTALIBUS HIC NISI HOSPITIUM IN COELO DOMUS EST”, and „DISPONE DOMUI TUAE, QUIA CERTO MORIERIS”. The mansion because of decadence of both lines of the noble family lost its original role in the second half of the 19th century. It was damaged in the II World War, earlier occupied by the German, later the Soviet army. After renovation it was used as school. Nowadays it stays without function and waits for rehabilitation.

A kötet szerzői

BALÁZSIK TAMÁS

főmunkatárs

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi
Dokumentációs Központ.

BALOGH PIROSKA PHD HABIL.

egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

XVIII–XIX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

DETRE JÁNOS

nyugalmazott evangélikus lelkész

Aszód

FATSAR KRISTÓF PHD HABIL.

egyetemi tanár

Szent István Egyetem

Tájépítészeti és Településtervezési Kar

Kertművészeti és Kerttechnikai Tanszék

GURKA DEZSŐ PHD

főiskolai tanár

Gál Ferenc Főiskola

Pedagógiai Kar

Nevelés- és Társadalomtudományi Intézet

KRÁSZ LILLA PHD HABIL.

egyetemi adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcseztudományi Kar

Történeti Intézet

Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék

KURUCZ GYÖRGY CSC HABIL.

intézet- és tanszékvezető egyetemi docens

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcseztudományi Kar

Kora Újkori Történeti, Gazdaság- és Művelődéstörténeti Tanszék

LATZKOVITS MIKLÓS PHD

egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem

Bölcseztudományi Kar

Magyar Irodalom Tanszék

OMBÓDI ILDIKÓ

PhD-hallgató

Szent István Egyetem

Tájépítészeti és Településtervezési Kar

Kertművészeti és Kerttechnikai Tanszék

PAPP GÁBOR PHD

tárgyvezető

Magyar Természettudományi Múzeum

Ásvány- és Kőzettár

POÓR JÁNOS DSC

tanszékvezető egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcseztudományi Kar

Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék

RAB IRÉN PHD
Georg-August-Universität Göttingen
Philosophische Fakultät

SZ. KRISTÓF ILDIKÓ CSC
tudományos főmunkatárs
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet

SZILÁGYI MÁRTON DSC
tanszékvezető egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

TARI LUJZA CSC
tudományos főmunkatárs
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Zenetudományi Intézet
egyetemi docens
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Népzene Tanszék

Képmelléklet

I. kép. Mányoki Ádám: Podmaniczky János
(Magyar Nemzeti Galéria)

Forrás: <http://npg.hu/index.php/component/jcollection/item/1188-podmaniczky-janos>

II. kép. Mányoki Ádám: Osztrólczyk Judit

(Magyar Nemzeti Galéria)

Forrás: http://www.npg.hu/images/jcollection/osztroluczky_judit.jpg.jpg

III. kép. Beleznaý Miklósné Podmaniczky Anna Mária (1726–1783)

Forrás: http://www.npg.hu/index.php?option=com_jcollection&view=item&id=562:podmaniczky-anna-maria

IV. kép. Bró Podmaniczky József (1756–1823),
Bács-Bodrog vármegye főispánja

Forrás: http://www.npg.hu/index.php?option=com_jcollection&view=item&id=1988

V. kép. Báró Podmaniczky Károly (1772–1833)
Anton Einsle festménye, Országos Evangélikus Múzeum, Budapest

VI. kép. Az aszódi Podmanický-kastély keleti szárnyának részlete

VII. kép. Az aszói birtok a bujáki uradalom erdőterképén
(18. század közepe)

VIII. kép. Aszód kataszteri felmérése (1882)